

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ „ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОНЧАРОВА ІННА СЕРГІЇВНА

УДК [378.091.2:378.015.311](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

01 – Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело
_____ І. С. Гончарова

Науковий керівник: **Харченко Сергій Якович**, доктор педагогічних наук,
професор

Старобільськ – 2019

АНОТАЦІЯ

Гончарова І. С. Формування полікультурної компетентності у майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Державний заклад „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Старобільськ, 2019.

Туризм як форма міжкультурної комунікації й змістовного культурного діалогу, як і раніше, залишається найкращим способом міжетнічної взаємодії. Туризм формує й змінює стереотипи сприйняття іншої культури, розвиває способи адаптації особистості туриста в іншому культурному середовищі, сприяє розвитку навичок соціалізації й ресоціалізації. Туризм служить одним з найбільш ефективних способів забезпечення базової соціальної потреби особистості в пізнанні нового. Туризм як кращий засіб міжнародної взаємодії використовується з дипломатичною або іншою політичною метою з найвищою ефективністю.

Незважаючи на визнання світовою науково-педагогічною спільнотою необхідності підготовки майбутніх менеджерів туризму до професійної діяльності в полікультурному світовому туристському просторі та розв’язання окремих проблем формування полікультурних умінь і навичок у процесі їхньої фахової підготовки у ВНЗ, праці сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців лише окреслюють перспективи комплексних досліджень з проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах.

Полікультурна компетентність майбутніх менеджерів туризму становить інтегративну якість особистості майбутнього професіонала, яка формується в процесі навчання у ВНЗ та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних

якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для повсякденного життя та діяльності в полікультурному суспільстві, що реалізується в здатності вирішувати завдання професійної діяльності в ході позитивної взаємодії із представниками різних культур (соціальних груп національностей, рас, релігійних конфесій).

У структурі полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму виділено такі компоненти:

- когнітивний, який включає спектр знань і теоретичних умінь, необхідних для ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі;
- мотиваційно-ціннісний, який характеризується освоєнням гуманістичних цінностей, які належать до життя в полікультурному суспільстві, толерантним ставленням до представників інших соціально-культурних груп і мотивацією до міжкультурної взаємодії;
- діяльнісно-поведінковий, який включає вміння вирішувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію із представниками різних культур.

З метою перевірки гіпотези дослідження, яка полягала в припущенні, що формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах буде ефективним, якщо в процесі їхньої професійної підготовки будуть ураховані такі педагогічні умови:

- 1) інтеграція змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін;
 - 2) використання в навчально-виховному процесі ВНЗ інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії;
 - 3) активізація самостійної навчальної діяльності студентів через організацію та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму,
- нами підготовлено та проведено педагогічний експеримент, який складався з констатувального, формувального та оцінювально-корекційного

етапів, для кожного з яких були визначені свої завдання та методи дослідження. Організацію експерименту здійснювали відповідно до експериментального плану, що передбачало використання контрольної та експериментальних груп і проведення вихідного та підсумкового діагностування рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму, а також серії проміжних зрізів, що дозволяло зафіксувати вихідні дані та відстежити динаміку змін у кожній групі.

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму на констатувальному етапі експерименту засвідчили, що переважна більшість студентів перебувала на низькому рівні сформованості полікультурної компетентності, що підтвердило наше припущення про необхідність пошуку й реалізації в освітньому процесі ВНЗ педагогічних умов, які сприятимуть успішному формуванню полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ.

Інтеграцію змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін (перша педагогічна умова) здійснено на трьох рівнях: 1) на рівні асиміляції дисциплінарного інструментарію; 2) на рівні синтезу культурологічних дисциплін у структурі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму та 3) на рівні розробки й упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ інтегративного спецкурсу „Туризм як діалог культур”.

На першому рівні інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін нами було відібрано навчальні дисципліни культурологічної спрямованості у структурі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму та проаналізовано зміст цих навчальних дисциплін щодо можливостей формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців цієї спеціальності.

Інтеграція змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін на другому рівні здійснювалася за допомогою

синтезу навчальних дисциплін культурологічної спрямованості та збагачення їхнього змісту додатковими модулями з метою формування когнітивного, мотиваційно-ціннісного та практико-діяльнісного компонентів полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

На третьому рівні інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін розроблено та впроваджено в навчально-виховний процес ВНЗ інтегративний спецкурс „Туризм як діалог культур”. Новизна розробленого спецкурсу полягала в тому, що в процесі його опанування студенти не тільки закріплювали свої знань про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції та розвивали свої уявлення про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, але й знайомилися з інноваційними процесами в туризмі та новими видами туристичної діяльності, у них сформувалися вербальні та невербальні вміння й навички міжкультурної взаємодії, розвилися професійні вміння міжкультурної поведінки, необхідні для майбутньої професійної діяльності в умовах полікультурного світу.

Використання в процесі фахової підготовки студентів, на заняттях з навчальних дисциплін культурологічної спрямованості, на лекціях та семінарах спецкурсу „Туризм як діалог культур” різноманітних інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії (друга педагогічна умова) сприяло підвищенню мотивації студентів до вивчення принципів, способів, прийомів міжкультурної взаємодії й запобігання конфліктів, формуванню в них толерантності, безконфліктності, емпатії, розвитку вмінь та навичок переносу отриманих полікультурних знань і прийомів розумової діяльності в нові умови, удосконаленню професійних і комунікативних умінь, формуванню вмінь раціонально й конструктивно розв’язувати міжкультурні конфлікти, вирішувати професійні завдання при взаємодії із представниками різних культурних груп.

Активізація самостійної навчальної діяльності студентів через організацію та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму (третя педагогічна умова) здійснювалася на основі організаційно-методичного забезпечення програми стажування під керівництвом викладачів кафедр туризму та готельного господарства від ВНЗ і директорів та регіональних менеджерів компаній від баз зарубіжного стажування.

За результатами проходження студентами зарубіжного стажування ми констатували набуття майбутніми менеджерами туризму низки фахових знань, сформованість у них полікультурних умінь, системи цінностей, виховання професійно-особистісних якостей та опанування ефективними способами поведінки в сучасних умовах полікультурного світу, а саме: наявність знання культурних передумов сприйняття, інтерпретацій і поведінки представників різних культурних традицій; сформованість уміння будувати міжособистісні взаємини в полікультурному професійному колективі, з урахуванням культурних особливостей учасників взаємодії; навичок конструктивного розв'язання конфліктів між представниками різних культур; володіння іноземними мовами на рівні, необхідному для здійснення професійної діяльності; наявність прагнення до досягнення ефективного співробітництва з колегами, що представляють інші культури; відсутність негативних стереотипів у сприйнятті поглядів на предмет і результат професійної діяльності представників інших культур; сформованість ціннісного ставлення до полікультурності професійного оточення, сприйняття полікультурності як чинника взаємозбагачення професійного й особистісного культурного досвіду тощо.

Аналіз результатів експериментального дослідження засвідчив, що комплексна реалізація визначених педагогічних умов призвела до суттєвих статистично значущих позитивних змін у рівнях сформованості і кожного окремого структурного компонента полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, і досліджуваного явища загалом.

Отже, гіпотеза дослідження була повністю підтверджена, а дослідна робота довела ефективність розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ.

Ключові слова: підготовка майбутніх менеджерів з туризму, полікультурна компетентність, педагогічні умови, інтеграція культурологічної підготовки, інтерактивні форми і методи навчання, зарубіжне стажування, освітній процес у закладах вищої освіти.

SUMMARY

Goncharova I. S. Formation of Polycultural Competence of Future Managers of Tourism in Higher Educational Establishments. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for acquiring the scientific degree of a candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – State establishment “Luhansk Taras Shevchenko national University”. – Starobilsk, 2019.

Tourism as a form of intercultural communication and meaningful cultural dialogue has always been one of the best means of interethnic interaction. It forms and changes stereotypes of understanding other cultures, it develops the ways of adaptation of a personality of a tourist to an alien cultural environment, it ensures the development of habits of socialization and re-socialization.

Despite the fact that the contemporary scientific and pedagogical community acknowledges the necessity of training future managers of tourism being ready to perform their professional activity in the polycultural tourist space and to solve a great number of problems connected with the formation of polycultural skills and habits in the process of their professional training in higher educational establishments, the works of modern Ukrainian and foreign scholars only highlight the perspectives of complex researches on the given problem.

Polycultural competence of future managers of tourism is viewed upon as an integrative quality of a personality of a future professional which is formed in the process of training in a higher educational establishment and which includes a system of polycultural knowledge, skills, habits, interests, need, motives, values, polycultural qualities, experience, social norms and rules of behavior necessary for the everyday life and activity in the polycultural society which is realized in the ability to solve professional tasks in the process of positive interaction with the representatives of different cultures (social groups, nationalities, races, religious confessions, etc.).

The structure of polycultural competence of future managers of tourism consists of the following components: a cognitive one which includes a spectrum of knowledge and theoretical skills necessary for an efficient vital activity in the polycultural environment; a motivational and value-based one which is characterized by acquiring humanistic values which belong to living in the polycultural society, a tolerant attitude towards the representatives of other social and cultural groups and motivation for intercultural interaction; a functional and behavioral one which includes skills in solving intercultural problems, to act efficiently in the polycultural environment and to actively cooperate with the representatives of different cultures.

The hypothesis of our research lies in the assumption that the process of the formation of polycultural competence of future managers of tourism in higher educational establishments can be efficient if the following pedagogical conditions are implemented into the course of their professional training, namely: integration of students' culturological training content while learning professionally-oriented disciplines; use of interactive methods and forms of teaching in the educational process of universities on the basis of the creation of patterns of polycultural cooperation; activation of independent learning activity of students via the organization of foreign practical training as an efficient means of formation of polycultural competence of future managers of tourism.

In order to verify this hypothesis, we arranged a pedagogical experiment which consisted of a statement, forming and evaluating phases, each of them having its own tasks and methods of research. The organization of the experiment was held according to the worked out plan which presupposed the use of the checking and experimental groups and the initial and final diagnostics of the levels of the formation of polycultural competence of future managers of tourism as well as a series of intermediate tests which made it possible to observe the initial data and follow the dynamics of changes in both groups.

The results of the diagnostics of the levels of the formation of polycultural competence of future managers of tourism at the statement stage of the experiment showed that the overwhelming majority of students demonstrated a low level of formation of their polycultural competence which confirmed our assumption that it is necessary to find ways of the realization of pedagogical conditions in the teaching process of higher educational establishments which will ensure the efficiency of the formation of polycultural competence of future managers of tourism.

The integration of students' culturological training content in the process of their learning of professionally-oriented disciplines (the first pedagogical condition) was held at three levels: 1) the level of assimilation of the disciplinary instruments; 2) the level of synthesis of culturological disciplines in the structure of professional training of future managers of tourism; 3) the level of working out and implementation into the teaching process of a higher educational institution of an integrative special course "Tourism As a Dialogue of Cultures".

At the first level of integration of students' culturological training content in the process of their learning of professionally-oriented disciplines we selected the disciplines of culturological orientation in the structure of professional training of future managers of tourism and analyzed their content concerning their possibilities to form polycultural competence of future specialists in the sphere of tourism.

The integration of students' culturological training content in the process of their learning of professionally-oriented disciplines at the second level was made with the help of synthesis of the disciplines of culturological orientation and

enrichment of their content with additional modules aimed at forming the cognitive, motivational and value-based, and practical activity components of polycultural competence of future managers of tourism.

At the third level of integration of students' culturological training content in the process of their learning of professionally-oriented disciplines we worked out and implemented into the teaching process of higher educational institutions an integrative special course "Tourism As a Dialogue of Cultures". The novelty of this course lay in the fact that in the process of its learning students did not only strengthen their knowledge about the phenomenon of culture, its types and varieties, most widely spread cultural traditions and develop their awareness of the cultural variety of the world, the modern tendencies of globalization, the phenomenon of polyculture but also got to know the innovational processes in the sphere of tourism and new kinds of tourist activity, they developed their verbal and non-verbal skills and habits of intercultural interaction, increased their professional skills of intercultural behavior necessary for the future professional activity in conditions of modern polycultural world.

The use of different interactive forms and methods of teaching on the basis of the creation of patterns of polycultural interaction in the process of professional training of students, at the lessons of subjects of culturological orientation, at the lectures and seminars of the special course "Tourism As a Dialogue of Cultures" (the second pedagogical condition) ensured the increase of students' motivation for learning the principles, ways and methods of intercultural interaction and prevention of conflicts, the formation of their tolerance and empathy, the development of their skills to transfer the acquired polycultural knowledge to new conditions of life, the perfection of their professional and communicative skills, the formation of their habits to solve efficiently intercultural conflicts, to settle professional tasks while interacting with the representatives of different cultural groups.

The activization of independent learning activity of students via the organization of foreign practical training as an efficient means of formation of

polycultural competence of future managers of tourism (the third pedagogical condition) was made on the basis of the organization and methodological support of the program of training under the supervision of the professors of the departments of tourism and hotel management from higher educational establishments and head and regional managers of the companies from the bases of foreign training.

By the results of the students' foreign training we could state that that they acquired a number of professional skills and habits in the cultural and polycultural spheres, they formed their own systems of values, developed their professional and personal qualities and became proficient in efficient ways of behavior in modern conditions of the polycultural world, namely: the presence of knowledge of cultural preconditions of the perception, interpretation and behavior expressed by representatives of different cultural traditions; the formed skills to build up interpersonal relations in a polycultural professional group taking into account the cultural peculiarities of the participants of the interaction; the habits of efficient solutions of conflicts between the representatives of different cultures; the use of foreign languages at the level necessary for carrying out their professional activity; the presence of striving to achieve an efficient cooperation with the colleagues who represent other cultures; lack of negative stereotypes in accepting viewpoints on the results of the professional activity of representatives of other cultures; the formed valuable attitude to the polycultural character of the professional environment; understanding of polyculture as a factor of mutual enrichment of the professional and personal cultural experience, etc.

The analysis of the results of our experimental research showed that a complex realization of the worked out pedagogical conditions led to significant statistically verified positive changes in the levels of the formation of each separate structural component of polycultural competence of future managers of tourism as well as of the analyzed phenomenon in general.

Thus, the hypothesis of the research was confirmed and the thesis proved the efficiency of the worked out pedagogical conditions of the formation of

polycultural competence of future specialists in the sphere of tourism in the teaching process of higher educational establishments.

Key words: training of future managers of tourism, polycultural competence, pedagogical conditions, integration of culturological training, interactive forms and methods of teaching, foreign practice, teaching process of higher educational establishments.

Список публікацій здобувача:

1. **Гончарова І. С.** Актуальні питання формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх менеджерів туризму / І. С. Гончарова // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2010. – № 16(203). – Ч. II. – С. 102 – 107.

2. **Гончарова І. С.** Формування полікультурної компетентності студентів туристичних спеціальностей / І. С. Гончарова // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2011. – № 14(225). – С. 32 – 37.

3. **Гончарова І. С.** Характеристика основних етапів становлення і розвитку компетентнісного підходу в освіті / І. С. Гончарова // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2012. – № 4(239). – Ч. II. – С. 22 – 28.

4. **Гончарова І. С.** Сутність, зміст та структура полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму / І. С. Гончарова // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору = Higher education of Ukraine in the context of integration to european educational space. Т. II (44). вип. 31, додаток 1 / відп. ред. Маноха І. П. – К. : Гнозис, 2013. – (Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”). – С. 60 – 69.

5. **Гончарова І. С.** Інтерактивні методи та форми навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії як педагогічна умова ефективного формування полікультурної компетентності у майбутніх менеджерів туризму / І. С. Гончарова // Вища освіта України у контексті

інтеграції до європейського освітнього простору = Higher education of Ukraine in the context of integration to european educational space. IX(60). вип. 35, додаток 1 / відп. ред. Маноха І. П. – К. : Гнозис, 2015. – (Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”). – С. 53 – 62.

6. Гончарова І. С. Проблема формування полікультурної компетентності у майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах України: попередні результати наукового дослідження / І. С. Гончарова // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Вип. 37(3), Т. І(21): Темат. вип. „Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання”. – К. : Гнозис, 2017. – С. 244 – 253.

7. Гончарова І. С. Інтеграція змісту полікультурної підготовки майбутніх менеджерів туризму в освітньому процесі ВНЗ / І. С. Гончарова // Освіта та педагогічна наука (Education and Pedagogical Sciences). – 2017. – № 2(167). – С. 33 – 41.

8. Гончарова І. С. Диагностика уровней сформированности поликультурной компетентности будущих менеджеров туризма в образовательном процессе ВУЗа / И. С. Гончарова //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук (Журнал научных публикаций). – 2018. – № 11(ноябрь). – С. 92 – 96.

9. Гончарова І. С. Полікультурна компетентність професійної діяльності фахівця туристичного профілю / І. С. Гончарова // UKR-Power'2012: Стратегічні напрями розвитку : матеріали XXX Міжнар. наук.-практ. конф. (21-23 берез., Київ). – К. : Міжнародний науково-технічний університет ім. Юрія Бугая, 2012. – С. 25.

10. Гончарова І. С. Интеграция содержания культурологической подготовки студентов в процессе изучения профессиональных дисциплин как педагогическое условие формирования поликультурной компетентности у будущих менеджеров туризма / И. С. Гончарова // Научные дискуссии о

ценностях современного общества : сб. материалов IV Междунар. науч.-практ. конф. (28 марта, Липецк). – Липецк : РаДуши, 2014. – С. 106 – 116.

11. **Гончарова И. С.** Самостоятельная работа на занятиях иностранного языка / И. С. Гончарова, Ю. Н. Коган, И. С. Розумная // Україна наукова 2003 : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16 – 20 червня 2003, Дніпропетровськ – Запоріжжя). – Д., 2003. – Т. 8. – С.15.

12. **Гончарова И. С.** Коммуникативный метод преподавания иностранного языка / И. С. Андрианова, И. С. Гончарова // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2008. – № 16(155). – С. 5 – 8.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ З ТУРИЗМУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	28
1.1. Проблема формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в сучасній педагогічній теорії та практиці	28
1.2. Сутність, зміст та структура полікультурної компетентності майбутніх з менеджерів туризму	57
1.3. Діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму	91
Висновки до розділу 1	115
РОЗДІЛ 2. ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬ- ТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ З ТУРИЗМУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО	120
2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму	120
2.2. Реалізація педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в навчально- виховному процесі ВНЗ.....	157
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи з формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму ..	184
Висновки до розділу 2	197
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	207
ДОДАТКИ	248

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із найсуттєвіших трендів сучасного світу й українського суспільства, зокрема, є глобальне розширення сфери туризму, що зумовлено інтенсивним розвитком культурних і духовних потреб людини, поглибленням багатоаспектної взаємодії соціумів, універсалізацією та глобалізацією економічних, політичних, культурних і комунікативних зв'язків, а також розвитком засобів комунікацій. Масові подорожі людей до іншого культурного середовища прискорюють процеси економічної та культурної взаємодії, інтенсифікують щільність міжкультурної комунікації.

Зміна характеристик і умов сучасного полікультурного світу формує соціальне замовлення на підготовку компетентних фахівців, зокрема туристичної сфери, які вміють вести діалог, знаходити змістовні компроміси, бути толерантними до чужої думки, прагнути взаєморозуміння, співробітництва й неконфліктного співіснування з представниками різних культур. Отже, суспільство сьогодні вимагає від вищої школи підготовки фахівців туристичної індустрії й гостинності з високим рівнем полікультурної компетентності.

Менеджер з туризму повинен мати широкий професійний кругозір і високий рівень загальної культури, необхідні для роботи в складних умовах полікультурного середовища. Він повинен уміти коректно й ефективно здійснювати міжкультурну взаємодію з представниками інших культур і конфесій, адекватно реагувати на культурно-освітні потреби та запити споживача туристичних продуктів і послуг.

На необхідності підвищення якості професійної підготовки сучасних фахівців, зокрема туристичної галузі, наголошено в нормативно-законодавчих документах Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури України: законах України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, „Про туризм”, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр.,

Концепції розвитку туризму і курортів в Україні, галузевому стандарті вищої освіти з підготовки бакалаврів та магістрів за напрямом 242 „Туризм” та ін. [90; 117 – 119; 167; 169; 272].

Роль туризму в сучасному світі характеризується не тільки його економічною ефективністю, комплексна складність багатоцільової туристської взаємодії робить туризм основною надією сучасної цивілізації [150, с. 13]. Туризм як форма міжкультурної комунікації й змістовного культурного діалогу, як і раніше, залишається найкращим способом міжетнічної взаємодії. Туризм формує й змінює стереотипи сприйняття іншої культури, розвиває способи адаптації особистості туриста в іншому культурному середовищі, сприяє розвитку навичок соціалізації й ресоціалізації. Туризм служить одним з найбільш ефективних способів забезпечення базової соціальної потреби особистості в пізнанні нового. Туризм як кращий засіб міжнародної взаємодії використовується з дипломатичною або іншою політичною метою з найвищою ефективністю. Туризм має найширший спектр освітніх можливостей. Освітні тури стали повсякденною практикою у вивченні мови й професійній підготовці будь-якого напрямку та рівня. Туризм має величезний виховний потенціал. Соціально значущі для збереження стабільності суспільства якості толерантності, емпатії, соціальної мобільності, культурної доречності виховуються зіткненням з прикладами іншої культури [47, с. 15].

Аналіз наукових джерел засвідчив підвищений інтерес до проблеми підготовки фахівців туристичної індустрії та гостинності, формування в них професійної компетентності, зокрема полікультурної компетентності як однієї з провідних професійно-особистісних якостей, що забезпечує ефективне функціонування сучасного фахівця туристичної галузі в умовах глобалізованого полікультурного соціуму.

Теоретико-методологічні засади функціонування сфери туризму знайшли відображення в студіях І. Зоріна, В. Квартальнова, В. Пазенка, В. Федорченка та ін. Проблеми соціально-економічного розвитку

туристичної галузі розглянуто в працях таких зарубіжних учених, як Р. Браймер, С. Бріггс, П. Вільямс, П. Джонсон, Дж. М. Кейнс, Р. Ланкар, Р. Олльє, С. Стайнс, Дж. Уокер, Р. Флетчер, Г. Харріс та ін.

Питання історії становлення та сучасних тенденцій розвитку туристичної галузі й туристичної освіти висвітлено в студіях таких науковців, як Я. Антошкевич, І. Афанасьєв, А. Барчак, А. Віндюк, Л. Голік, В. Квартальнов, Л. Кнодель, О. Коваленко, М. Мальська, В. Обозний, Т. Сокол, В. Федорченко, О. Хорунжак, В. Худо, Г. Цехмістрова, Н. Чучко, Г. Щука та ін.; проблеми стандартизації у сфері туристичної освіти досліджували П. Ботт, Г. Кібеді, В. Сведлов, А. Халл, А. Шаде та ін.

Теоретичні положення професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму репрезентовано в працях таких учених, як Є. Алілуйко, О. Бейдик, Д. Бейкер, І. Зорін, В. Квартальнов, Л. Кнодель, А. Конох, Л. Лук'янова, О. Любіцева, В. Обозний, С. Перро, Л. Поважна Л. Сакун, В. Федорченко, Н. Фоменко, Л. Хазова Г. Цехмістрова, Г. Щука та ін.

Проблеми полікультурної освіти висвітлено в розвідках Л. Голік, Л. Гончаренко, О. Гукаленко, О. Джуринського, Г. Дмитрієва, М. Красовицького, І. Лощенової, З. Малькової, О. Мошняги та ін.

Полікультурну освіту як наукову проблему репрезентовано в зарубіжних концепціях мультикультурної освіти (Д. Бенкс та ін.), міжкультурної освіти (Г. Ауернхаймер, П. Бателаан, В. Ніке та ін.), глобальної освіти (Р. Хенві), міжкультурної комунікації (Н. Іконникова, Р. Льюїс, К. Сторті, С. Тер-Мінасова та ін.), освоєння чужої культури (М. Беннет), взаємодії культур (Н. Крилова, В. Тишков та ін.), соціалізації (Д. Дьюї), міграційної педагогіки (О. Гукаленко, Г. Солдатова та ін.), етнічної й крос-культурної психології (Н. Лебедева, Т. Стефаненко та ін.).

Полікультурність як приналежність людської особистості кільком, багатьом культурам пов'язана з детериторизацією культури, перетворенням її на сукупне надбання людства. Завдяки діалогу культур людина стає незмірно багатше й вільніше. Турист завжди є учасником міжкультурної комунікації,

що перебуває в ситуації культурного плюралізму. Його стан нерідко характеризується як культурний шок. Він опиняється в оточенні культурних артефактів іншої культури. Реакцією є або відторгнення безперервно мінливих у його свідомості смислів (незрозумілих реалій життя далеких соціально-побутових, політико-правових чи релігійно-міфологічних реалій), або некритичне сприйняття смислів як необхідних для успішної особистісної адаптації в іншому соціокультурному середовищі [82, с. 35].

Культурологічні аспекти професійної підготовки кадрів для сфери туризму розглядали В. Антоненко, І. Зязюн, О. Левицька, Я. Любивий, В. Лях, В. Пазенок, Т. Пархоменко, П. Яроцький та ін.; питання формування полікультурної компетентності фахівців – І. Васютенкова, М. Денисенко, І. Соколова, Н. Філатова, С. Шехавцова, К. Юр'єва та ін.

Різні аспекти менеджменту активно досліджують вітчизняні вчені (Б. Андрушкін, І. Кулініч, Л. Орбан-Лембрик, Я. Стрельчук, Ф. Хміль, В. Яковенко та ін.); підготовки менеджерів туристичної галузі – М. Крачило, О. Король, О. Ельбрехт, І. Ткаченко, О. Фастовець та ін.

У дисертаційних роботах останніх років висвітлено низку питань, дотичних до проблеми дослідження, а саме: практико зорієнтована підготовка студентів-менеджерів сфери туризму до роботи в полікультурному середовищі (О. Єгорова), формування полікультурного складника професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму у закладах вищої освіти Канади (Н. Жорняк), формування полікультурної компетентності студентів вишу (Т. Гур'янова), становлення вітчизняної системи підготовки майбутніх фахівців сфери туризму (друга половина ХХ ст.) (Л. Соловей), формування професійної культури майбутніх менеджерів туризму в позааудиторній діяльності закладу вищої освіти (А. Казьмерчук), формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах засобами інформаційних технологій (Р. Брик), педагогічні умови навчально-методичного забезпечення професійної підготовки менеджерів туристичної

індустрії (Т. Сокол), педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери (Н. Хмілярчук), формування готовності майбутніх менеджерів туризму до реалізації інвестиційних проектів у професійній діяльності (Л. Щербак), формування професійної компетентності в майбутніх менеджерів індустрії туризму на основі інтегративного підходу (Т. Лобишева), формування професійної компетентності майбутніх менеджерів з туризму засобами інформаційно-комунікаційних технологій (Г. Лоїк), формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів з туризму в процесі вивчення професійно зорієнтованих дисциплін (І. Щоголева) та ін.

Попри значну кількість наукових доробок щодо проблем фахової підготовки майбутніх менеджерів у сфері туризму, розвитку їхніх професійних компетентностей, питання формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму у закладах вищої освіти потребують подальшого вивчення.

Аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з теми дослідження, вивчення практики організації процесу фахової підготовки майбутніх менеджерів з туризму у ЗВО дає підстави виокремити низку *протиріч* між: інтенсивним розвитком туристичної індустрії в умовах глобалізації, інтернаціоналізації, інтенсифікації міжнародних контактів у різних сферах суспільного життя й недостатньою підготовленістю фахівців туристичної сфери до професійної діяльності в полікультурному середовищі; полікультурною спрямованістю професійної діяльності менеджерів туризму і фрагментарністю полікультурної підготовки майбутніх фахівців у ЗВО; необхідністю вдосконалення процесу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму й нерозробленістю педагогічних умов реалізації цього завдання.

Отже, актуальність досліджуваної проблеми в контексті її соціально-економічної та соціокультурної значущості, недостатня розробленість у педагогічній теорії і практиці та визначені протиріччя зумовили вибір теми

дисертаційної роботи – „**Формування полікультурної компетентності у майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри педагогіки ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ) „Освітні технології навчально-виховного процесу у сучасних закладах освіти” (державний реєстраційний номер 0110U000751). Тему затверджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 9 від 21 грудня 2010 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму у ЗВО.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в процесі фахової підготовки у ЗВО.

Гіпотеза дослідження. Формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в закладах вищої освіти набуде ефективності, якщо в процесі їхньої фахової підготовки будуть реалізовані такі *педагогічні умови*, як-от:

- інтеграція змісту культурологічної підготовки студентів під час вивчення фахових дисциплін;
- упровадження в освітній процес вишу інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії;
- активізація самостійної навчальної діяльності студентів шляхом організації та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності та набуття досвіду полікультурної діяльності менеджерів з туризму.

Досягнення поставленої мети дослідження та перевірка висунутої гіпотези передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Розглянути проблему формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в сучасній педагогічній теорії та практиці.

2. На основі аналізу теоретико-методологічної та науково-методичної літератури розкрити сутність, зміст та структуру полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму.

3. Визначити критерії, показники та діагностувати рівні сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму у ЗВО.

4. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в закладах вищої освіти.

5. Експериментально перевірити ефективність розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в освітньому процесі ЗВО.

Методологічними засадами дослідження є: філософські ідеї про єдність теорії і практики, про активну сутність людської діяльності; принципи діалектики та теорії пізнання; концептуальні положення теорії діяльності особистості; концепції інтегративного підходу до розгляду педагогічного процесу; ключові ідеї компетентнісного, особистісно-діяльнісного, культурологічного, соціокультурного, діалогічного наукових підходів.

Теоретичними засадами дослідження слугували класичні та сучасні надбання світової й вітчизняної філософії, педагогіки, психології, культурології та соціології за такими напрямками: філософські засади розвитку сучасної освіти (В. Андрущенко, В. Антоненко, А. Валицька, Б. Гершунський, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Курило, В. Лутай); діяльнісна теорія навчання й розвитку особистості (Г. Атанов, П. Гальперін, С. Рубінштейн, В. Семиченко, Н. Тализіна); теорії міжкультурної комунікації (В. Андрущенко, Н. Висоцька, О. Гриценко, Л. Губерський, І. Дзюба,

П. Донець, В. Євтух, А. Єрмоленко, Г. Касьянов, М. Кушнарєва, Л. Нагорна, М. Обушний, А. Приятельчук); теорії полікультурної освіти (Р. Антонюк, В. Болгарина, Л. Голік, І. Гудзик, В. Жуковський, Т. Клиненко, О. Ковальчук, М. Красовицький, Н. Лавриченко, І. Лощенова, Н. Якса); дослідження компетентнісного підходу до професійної підготовки фахівців (А. Андрєєв, Н. Бібік, Е. Зеєр, О. Овчарук, О. Онопрієнко, О. Пометун, Г. Селевко); теоретичні й методичні засади формування полікультурної компетентності фахівців (І. Васютєнкова, М. Дєнісенко, І. Соколова, Н. Філатова, С. Шєхавцова, К. Юр'єва); філософські й культурологічні аспекти професійної підготовки кадрів для сфери туризму (В. Антонєнко, І. Зязюн, О. Левицька, Я. Любивий, В. Лях, В. Пазєнок, Т. Пархоменко, П. Яроцький); теоретичні положєння професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму (Є. Алілуйко, О. Бєйдик, Д. Бєйкер, І. Зорін, В. Квартальнов, Л. Кнодель, О. Ковалєнко, А. Конох, Л. Лук'янова, О. Любіцева, В. Обозний, В. Пазєнок, С. Перро, Л. Сакун, В. Федорченко, Н. Фоменко, Г. Цєхмістрова, Г. Щука); культурологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму (В. Киф'як, Л. Кнодель, А. Конох, В. Федорченко, Н. Фоменко, А. Чупанов); питання теорії і практики підготовки менеджерів туристичної галузі (М. Крачило, О. Король, О. Ельбрєхт, Т. Сокол, І. Ткаченко, О. Фастовець, Н. Хмілярчук); теоретичні й методичні аспекти організації освітнього процесу у вишах, зокрема, упровадження інноваційних освітніх технологій (В. Андрущенко, С. Вітвицька, Н. Волкова, І. Дичківська, О. Кучєрявий, О. Пєхота, О. Пометун, С. Сачєнко, С. Сисєєва, С. Харченко, Д. Чернілєвський).

Для вирішення поставлєних завдань, досягнення мети дослідження, перевірки гіпотези використано комплекс наукових **методів**: *теоретичні* – аналіз та систематизація наукових джерел з метою визначєння методологічних та теоретичних засад досліджуваної проблеми, розкриття сутності, змісту та структури полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму; аналіз та узагальнення чинного педагогічного досвіду

туристичної освіти для з'ясування сучасного стану, підходів і напрямів формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму в освітній практиці ЗВО; структурно-системний аналіз з метою розробки педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму; моделювання для розробки моделей полікультурної взаємодії як засобу формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму; *емпіричних* – спостереження, опитування, анкетування, тестування, бесіди, оцінювання, методи моніторингу з метою визначення рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму; педагогічний експеримент для перевірки ефективності визначених педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму у ЗВО; *методи математичної статистики* – для визначення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася поетапно протягом 2010 – 2018 рр. на базі ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Усього дослідженням було охоплено 384 студентів та 32 викладачі ЗВО, 14 директорів і регіональних менеджерів вітчизняних та зарубіжних готельних комплексів.

На першому етапі (2010 – 2011 рр.) розроблено програму дослідження, визначено його завдання, сформульовано робочу гіпотезу, з'ясовано стан розробки проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в теоретичному й практичному аспектах, проаналізовано навчальні плани й програми вищих навчальних закладів з підготовки фахівців туристського профілю, визначено сутність, зміст та структуру полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, обґрунтовано педагогічні умови її ефективного формування.

На другому етапі (2012 – 2016 рр.) підготовлено й проведено педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності визначених педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ, у межах якого розроблено й упроваджено в навчально-виховний процес ВНЗ спецкурс „Туризм як діалог культур”.

На третьому етапі (2016 – 2017 рр.) проведено узагальнення та інтерпретацію результатів дослідно-експериментальної роботи, формулювання її основних висновків, оформлення дисертаційної роботи.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* розроблено, теоретично обґрунтовано та впроваджено педагогічні умови формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму в освітньому процесі закладу вищої освіти шляхом інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів під час вивчення фахових дисциплін; реалізації інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії; активізації самостійної навчальної діяльності студентів під час організації та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу набуття досвіду фахової діяльності менеджера з туризму в полікультурному середовищі;

- *удосконалено* зміст, форми, методи та технології полікультурної підготовки майбутніх менеджерів з туризму в освітньому процесі ЗВО;

- *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про сучасні тенденції формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців в умовах глобалізації світової спільноти; сутність та структуру полікультурної компетентності майбутніх тур-менеджерів; зміст, форми, методи та принципи інтеграції культурологічної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування та туристичної галузі й гостинності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в їхній достатній готовності до впровадження в освітній процес ЗВО, а саме: розроблено програму та навчально-методичне забезпечення спецкурсу

„Туризм як діалог культур” для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за напрямом підготовки 242 Туризм галузі знань 24 „Сфера обслуговування”; інтегративно-інформаційні модулі з дисциплін соціально-гуманітарної, фундаментальної, природничо-наукової та загальноєкономічної підготовки студентів („Історія української культури”, „Історія України”, „Філософія”, „Іноземна мова (за професійним спрямуванням)”, „Географія туризму”, „Туристичне країнознавство”, „Екологія”); банк ситуацій полікультурного змісту для реалізації інтерактивного методу „Культурний асимілятор”, тематику навчально-дослідницьких проєктів; методичні рекомендації для студентів та викладачів з організації та проведення зарубіжного стажування; діагностичний інструментарій щодо визначення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх менеджерів з туризму.

Матеріали та висновки дослідження можуть бути **використані** в процесі фахової підготовки професійних кадрів для сфери обслуговування, зокрема туризму, у вищій школі та в закладах післядипломної освіти з метою підвищення рівня їхньої полікультурної компетентності.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (довідка про впровадження № 1/1636 від 24 листопада 2017 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка про впровадження № 2309 від 20 листопада 2017 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка про впровадження № 1337-33/03 від 20 листопада 2017 р.).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві, полягає в розкритті міжкультурного контексту організації самостійної роботи на заняттях з іноземної мови [11], шляхів використання комунікативного методу в процесі формування полікультурної компетентності студентів [12].

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати проведеного дослідження обговорювалися на: VI Міжнародній

науково-практичній конференції „Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку” (Луганськ, 2011); VII Міжнародній науково-практичній конференції „Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку” (Луганськ, 2012); XXX Міжнародній науково-практичній конференції „UKR-Power’2012: Стратегічні напрями розвитку” (Київ, 2012); VIII Міжнародній науково-практичній конференції „Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2013); IV Міжнародній науково-практичній конференції „Научные дискуссии о ценностях современного общества” (Липецьк, 2014); X Міжнародній науково-практичній конференції „Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2015); VI Міжнародних психолого-педагогічних Челпанівських читаннях (Київ, 2017); на засіданнях кафедри педагогіки, соціальної педагогіки, кафедри туризму, готельної та ресторанної справи ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено у 12 публікаціях (з них – 10 одноосібні); з них – 7 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (396 найменувань, з них 18 іноземною мовою), 8 додатків на 33 сторінках, 19 таблиць, 4 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 280 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ З ТУРИЗМУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Проблема формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в сучасній педагогічній теорії та практиці

З метою вивчення стану розробки проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах вважаємо за доцільне провести аналіз наукових праць сучасних українських та зарубіжних дослідників, у яких вирішуються проблеми формування професійних компетентностей майбутніх фахівців сфери туризму взагалі та полікультурного складника в змісті їхньої фахової підготовки зокрема.

Одразу зазначимо, що за останнє десятиліття педагогіка збагатилася великою кількістю наукових доробок, у яких порушено питання теоретичної та методичної підготовки майбутніх менеджерів туризму. У процесі роботи над темою дисертації ми проаналізували понад 100 наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних педагогів. Серед найбільш вагомих та релевантних до предмета нашого дослідження назвемо праці Л. Грибової, Л. Данилової, О. Єрьомкіної, В. Кифяка, Л. Кнодель, О. Коложварі, А. Коноха, В. Кулік, О. Михайлової, Н. Петрової, Т. Сільченкової, Е. Слободенюк, Т. Сокол, Л. Соловей, С. Федорової, В. Федорченка, Н. Фоменко, Н. Хмілярчук, А. Чупанова, І Щоголевої.

Так, у науковому дослідженні А. Коноха „Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах” представлено комплексний науковий аналіз проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму та фізичної культури і спорту в контексті подальшої розробки та

впровадження цілісної системи професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму, розроблено й обґрунтовано теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих педагогічних навчальних закладах, організаційно-методичні умови реалізації цього процесу [166].

Автор наголошує на тому, що професійна підготовка майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму повинна бути спрямована на формування конкурентоспроможних фахівців відповідно до потреб вітчизняного та європейського ринку праці [Там само, с. 5]. А. Конох доводить необхідність створення належних умов для формування свідомості та самосвідомості особистості в процесі професійного становлення, створення нормативного зразка професійної та особистісної поведінки випускника вищого навчального закладу на ринку праці або у сфері професійної діяльності з урахуванням власних якостей особистості й вимог, що ставляться до професійної діяльності фахівця найближчим зовнішнім середовищем; необхідність урахування історичних здобутків у створенні системної моделі професійної підготовки майбутніх фахівців; необхідність інтегративного підходу до формування змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму [166].

У контексті нашого дослідження інтерес становить доведена автором доцільність використання таких чотирьох груп методів навчання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму: *організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів*, що спрямовані на передачу й засвоєння ними загальнонаукових і професійних знань, виховання свідомості, емоційно-почуттєвої сфери, формування практичних умінь і навичок у галузі фізичного виховання та туризму; *стимулювання навчальної діяльності студентів*, спрямоване на формування позитивних мотивів навчання, що активізують пізнавальну діяльність студентів і сприяють їх збагаченню навчальною інформацією; *контролю і самоконтролю навчання*, які забезпечують перевірку рівня засвоєння знань, сформованості вмінь і

навичок; *формування суспільної поведінки*, спрямоване на усвідомлене засвоєння норм і правил суспільної поведінки [166, с. 144].

Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму репрезентовано в дослідженні В. Федорченка [377]. На основі аналізу генези туристської освіти автор теоретично обґрунтовує та експериментально перевіряє концепцію неперервної туристської освіти й технологію її реалізації в умовах навчально-науково-виробничого комплексу.

Автор підкреслює, що неперервна туристська освіта має базуватися на гуманістичній філософії й забезпечувати особистісно зорієнтовану та професійно спрямовану освітньо-виховну діяльність, сприяти розкриттю творчого потенціалу суб'єктів педагогічного процесу, забезпечувати туристську галузь України конкурентоспроможними фахівцями за всіма спеціалізаціями згідно з суспільними потребами. Її функціонування має бути спрямовано на підготовку фахівців, здатних до професійного самовизначення, професійної самоактуалізації та самореалізації впродовж життя, бути зорієнтоване на постійне спілкування з туристами різних національних і культурних традицій, релігійних переконань та гнучкість, мобільність, урахування потреб ринку праці, особливостей предмета і продукту праці в туризмі, наступність, випереджувальний підхід в освітньо-виховній діяльності навчальних закладів туристського профілю [Там само, с. 15].

З урахуванням світових тенденцій та прогресивного зарубіжного досвіду, а також вітчизняних потреб В. Федорченко окреслює основні вимоги до туристської освіти: туристська освіта має сприяти розвитку туризму та галузевих інфраструктур; доступ до туристської освіти повинні мати всі, хто володіє відповідними здібностями, сформованою мотивацією, адекватною підготовкою на всіх етапах професійної туристської діяльності; призначенням туристської освіти є не тільки надання фундаментальних професійних знань, а й виховання культурно, психічно та соціально здорового громадянина держави [336; 337].

Вивчений зарубіжний досвід на матеріалі низки країн дав змогу В. Федорченку виявити прогресивні ідеї й особливості підготовки фахівців для сфери туризму. Їх автор визначає як: гнучкість і мобільність у врахуванні потреб ринку, багатотиповість навчальних закладів (коледжі, інститути, університети), їх ступеневість, інформаційна відкритість, динамічність в оновленні змісту освіти, широке застосування новітніх технологій, навчання в умовах реального виробництва. На основі порівняльно-педагогічного аналізу інтерес становить висновок науковця про необхідність творчого використання зарубіжного й вітчизняного досвіду, зокрема на рівні регіонів, з урахуванням їхніх соціально-економічних, етнонаціональних, природних та інших особливостей, необхідності обміну професійним досвідом, що допоможе вітчизняній системі підготовки фахівців увійти до міжнародної стандартизованої системи [337, с. 278].

Особливо важливим у контексті нашого дослідження є висновок В. Федорченка про те, що підготовка фахівців для сфери туризму в економічно розвинутих державах (Велика Британія, Франція, Швейцарія, США) спрямовується на формування особистості, здатної працювати в полікультурному світовому туристському просторі [Там само, с. 331].

Теоретико-методичні засади формування стандартів освіти у сфері туризму проаналізовано в науковому дослідженні Н. Фоменко, де авторка науково обґрунтовує проблему стандартизації професійної освіти в педагогічній теорії й практиці, розробляє та теоретично аргументує концептуальні й методичні засади формування вітчизняних стандартів туристської освіти як органічного складника стандартів вищої професійної освіти та проводить експериментальну перевірку їх реалізації [345].

Стандартизацію галузевої вищої освіти Н. Фоменко трактує в дослідженні як інтегровану єдність системоутворювальних принципів, сформованих унаслідок історико-еволюційного, культурно-історичного підходів до відбору та проектування змісту вищої професійної освіти, а також з урахуванням факторних детермінант розвитку освіти як результату

соціально-економічної та освітньої політики держави. Ученою доведено, що зміни в природі суспільного ладу (побудова громадянського суспільства, правової суверенної демократичної держави), його економічної бази, технологічні модифікації (ринкова економіка, інформаційна революція), а також трансформація мети соціального та освітнього розвитку (самореалізація, самоактуалізація, формування креативного мислення особистості) зумовлюють доцільність стандартизації вищої освіти та модернізації характеру освітнього процесу вищої школи [345, с. 5].

Особливої уваги для нас заслуговує вивчення Н. Фоменко особливостей впливу соціально-економічних, культурологічних, психолого-педагогічних і галузевих чинників на формування вітчизняної системи туристської освіти. Безумовний інтерес для нас становить висновок дослідниці про те, що вплив суспільства на туристську освіту відбувається за допомогою: стихійних механізмів, що формуються внаслідок наявних об'єктивних економіко-соціальних і соціокультурних реалій; спрямованого опосередкованого способу соціального впливу, що реалізований через систему законодавчих, економічних, організаційних рішень на рівні держави; спеціально організованого, контрольованого способу соціального впливу, що виявляється в планомірному створенні суспільством і державою правових, матеріальних, соціальних, духовних умов для становлення майбутніх фахівців зі сфери туризму; самозміни майбутніх фахівців туристської сфери, тобто через саморозвиток, самовдосконалення [Там само, с. 11].

Проблемам організації туристичної діяльності в Україні присвячено монографію В. Кифяка, у якій подано основні поняття теорії і практики організації туристичної діяльності в Україні, розкрито можливості розвитку туризму та перспективи використання інфраструктури туризму тощо [148].

У своєму посібнику В. Кифяк доводить, що розвитку туризму у світі сприяли політичні, економічні, технічні, культурологічні та соціальні чинники. Інтенсивний розвиток туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою і зовнішньою політикою, стійким економічним

розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян [148, с. 12].

Не менш важливими за економічні функції, як уважає автор, є соціальні функції туризму, особливо якщо розглядати туризм як форму розумового та фізичного виховання, що реалізується через гуманітарно-соціальні функції, основними з яких є:

- виховна – формує відчуття патріотизму, колективізму, моральних та етичних цінностей;

- освітня – поповнює та закріплює знання з питань краєзнавства, природознавства, топографії, рекреації; знайомство з культурою та традиціями країн і народів світу тощо;

- оздоровча – оптимальний режим фізичних навантажень, використання сприятливого впливу природних чинників на стан організму, дотримання правил особистої та громадської гігієни, розвиток адаптивних можливостей, підтримка організму на належному рівні фізичної підготовки;

- спортивна – створення бази загальної фізичної підготовки, досягнення максимальних результатів у спорті, спеціальна підготовка до змагань [148, с. 39].

Виходячи з цього, В. Кифяк розглядає туризм як популярну форму організації відпочинку, проведення дозвілля, пізнання рідного краю, навколишнього середовища, знайомства з історією, культурою і традиціями певної країни [Там само, с. 51].

Висновок В. Кифяка про те, що стратегічною метою розвитку туристичної індустрії в Україні можна визначити створення конкурентоспроможного на світовому ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги й історико-культурного довкілля, становить безумовний інтерес для нашої дисертаційної роботи [Там само, с. 139].

Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах всесвітньої туристської організації представлена в науковому дослідженні Л. Кнодель, у якому виявлено особливості змісту й форм підготовки фахівців туристської галузі в країнах-членах ВТО, визначено можливості використання позитивних ідей досвіду підготовки фахівців сфери туризму у вищих навчальних закладах зарубіжних країн для вдосконалення професійної туристської освіти в Україні з урахуванням суспільних вимог, потреб практики, споживачів освітніх і соціально-педагогічних послуг [150].

Комплексний аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури, проведений Л. Кнодель, засвідчив, що підготовка фахівців сфери туризму виходить на якісно нові рубежі в країнах-членах ВТО, тому системний аналіз функціонування дидактичних освітніх систем буде надзвичайно корисним для України, яка має значний туристський потенціал і може стати в перспективі однією з найрозвинутіших у туристському відношенні країн [Там само, с. 12].

Аналіз сучасних теоретичних позицій та підходів (системний, синергетичний, діяльнісний, гуманістичний, культурологічний і компетентнісний) дав змогу вченій визначити їхні значні дослідницькі можливості у вивченні феномену туристської освіти та довести, що тільки комплексне поєднання й реалізація концептуальних підходів створює передумови для розуміння сутності педагогічного явища, ефективного моделювання змістової моделі структурних компонентів професійної компетентності фахівця сфери туризму та її здійснення як важливого напрямку туристської освіти [150].

Авторка наголошує на тому, що розв'язання проблеми компетентності фахівців сфери туризму поставило вимогу визначити якісні характеристики фахівця, спільні для всіх регіонів і сфер туристської діяльності. Це дало Л. Кнодель змогу розробити сучасну модель структурних компонентів професійної компетентності такого фахівця та з'ясувати, що основними складовими компонентами цієї моделі є: 1) фундаментальні знання у сфері

туризму (маркетинг, менеджмент, діловодство, правові знання, стратегічне прогнозування, технологічна підготовка); 2) технічні вміння та знання (знання комп'ютерних, комунікативних технологій, іноземних мов); 3) особистісні характеристики (мотивація та ініціатива, функціонування в мультикультурному полі, робота в команді, здатність навчати інших та працювати системно, відданість компанії, гнучкість, уміння приймати рішення й контролювати їх виконання) [150, с. 5].

Важливим для нашої роботи є висновок Л. Кнодель про те, що стратегічними напрямками реорганізації туристської освіти є: 1) забезпечення нового рівня якості підготовки фахівців і 2) формування гнучкої системи підготовки кадрів, яка задовольняє сучасні потреби суспільства у фахівцях різних напрямів із швидкою адаптацією до змінюваних умов професійної діяльності, тобто здатністю молодих фахівців до розширення й поповнення знань. Не менш важливим у контексті нашого дослідження є висунута Л. Кнодель теза про те, що у зв'язку з постійною інтернаціоналізацією бізнесу всім фахівцям сфери туризму необхідно мати більше практики в міжнародному просторі й мультикультурному полі та знання іноземних мов [Там само, с. 33].

Проблемам формування полікультурної компетентності студента присвячено наукове дослідження Л. Данилової [88], у якому авторка виявляє соціокультурні й психолого-педагогічні передумови формування полікультурної компетентності студента (соціокультурні й економічні зміни в суспільстві, переорієнтація освіти на гуманістичні пріоритети, особистісна орієнтація й культурологічна спрямованість освіти); обґрунтовує інтегративно-культурологічний підхід як методологічну базу дослідження, що доцільно поєднує діяльнісний, культурологічний, аксіологічний і системний підходи; розробляє сукупність принципів формування полікультурної компетентності студента в освітньому процесі ВНЗ (полікультурності, цілеспрямованості, культуровідповідності,

інтеркультурної комунікації, аксіологізації, гуманізму, індивідуалізації) [88, с. 7].

Під полікультурною компетентністю студента вчена розуміє професійно значущу інтегративну якість особистості, що поєднує знання, уміння й навички в галузі засобів спілкування й законів міжособистісної взаємодії між представниками різних культур, які сприяють взаєморозумінню й ефективному вирішенню завдань спілкування. На думку Л. Данилової, структура полікультурної компетентності поєднує в собі мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний і емоційний компоненти та визначає здатність суб'єкта орієнтуватися в сучасному соціокультурному просторі [Там само, с. 27].

Для нашої роботи важливим є висновок Л. Данилової про те, що формування полікультурної компетентності становить свідомо організований і керований процес. Процес формування полікультурної компетентності, на думку вченої, – це формування усвідомленого ставлення студента до підвищення свого рівня полікультурної компетентності, сукупності знань студента з цієї проблеми в інтеркультурному аспекті, комплексу комунікативних умінь і навичок у різних сферах спілкування [Там само, с. 141].

Становлять науковий інтерес для нашої роботи й дослідження С. Федорової з проблем формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів [335]. У своїй роботі вчена відзначає, що спостережуваний в останні десятиліття неухильний інтерес до минулого висуває перед системою освіти нові вимоги щодо підготовки молодого покоління до життя в умовах багатонаціонального й полікультурного середовища, щодо більш глибокого вивчення культурної спадщини народів, що включає різноманітні традиції й звичаї, норми взаємин, специфічні методи формування національної самосвідомості [Там само, с. 28].

Серед структурних компонентів етнокультурної компетентності педагога С. Федорова виділяє етнопедагогічну, етнопсихологічну й

полікультурну субкомпетентності. Етнопедагогічна субкомпетентність виражена через систему етнопедагогічних знань, умінь і особистісних якостей педагога, що дозволяють йому на професійному рівні здійснювати етнопедагогізацію навчально-виховного процесу. Етнопсихологічна субкомпетентність відбита через реалізацію шляхів ефективного виховного впливу на дітей за допомогою аналізу їхньої психологічної сутності як представників певних етнічних колективів; урахування своєрідності національної психології у виховно-освітньому процесі; етносензитивну чутливість і розуміння світу дитини. Полікультурна субкомпетентність виражена через комплекс знань про правила й норми міжнаціональної взаємодії, здатність об'єктивного оцінювання, прийняття етнічної різноманітності й культурної самобутності різних груп населення, створення в багатонаціональному дитячому колективі доброзичливої атмосфери міжкультурної взаємодії, використання різноманітних технологій для розвитку етнотолерантних характеристик дітей [335, с. 395].

Для нашого дослідження інтерес становить розроблена авторкою теоретична модель етнокультурної компетентності педагогів, яка в концептуальній формі включає теоретичне обґрунтування значущості розглянутої категорії на сучасному етапі розвитку суспільства, сукупність цілей і завдань (дидактичних, виховних, розвивальних, соціалізувальних, діагностичних), принципів (науковості, систематичності, інтеграції, діяльнісного підходу, етнопедагогічної спрямованості та ін.), організаційно-педагогічних умов (демократизації, гуманітаризації, методологізації освітнього процесу і т.п.), технологій (проблемного, групового навчання, діалогового, педагогічного спілкування, соціального проектування, моніторингу й ін.), послідовних етапів і критеріїв оцінювання досягнень розвитку [335].

Систему формування професійної культури майбутнього менеджера туризму розроблено А. Чупановим [359]. Автор порушує питання про необхідність удосконалювання й подальшого розвитку теорії й практики

формування професійної культури майбутнього менеджера туризму шляхом зміни всієї системи підготовки до туристичної управлінської діяльності через розв'язання низки протиріч, з яких на нашу увагу заслуговують такі:

- між прагненням молоді займатися управлінською, туристичною діяльністю й психологічною, моральною, економічною, правовою невідповідністю до діяльності в цих сферах;

- між необхідністю переорієнтації педагогічного процесу на формування творчої особистості, здатної до управлінської у сфері туризму діяльності, і відсутністю відповідних умов (навчально-методична й навчально-матеріальна бази, педагогічні кадри і т.п.);

- між зростанням ролі регіональних, культурних, етнічних, екологічних і інших чинників і їх недооцінкою в освітній практиці підготовки фахівців для сфери туризму [359, с. 6].

А. Чупанов визначає структуру професійної культури майбутнього менеджера туризму, яка, на його думку, включає: світогляд як сукупність соціального досвіду, поглядів і ставлення до туристичної діяльності, представлених на рівнях ерудиції, позиції й здібностей; майстерність як володіння способами, методами й засобами керування, що включає комплекс дослідницьких, проєктивних і управлінських умінь; поведінка як ціннісні прояви людини, що визначають її ставлення до норм і традицій у туристичній діяльності [359, с. 72].

Висновок А. Чупанова про те, що особистісна спрямованість освіти у сфері туризму пов'язана з необхідністю створення організаційно-педагогічних умов для розкриття й формування індивідуальності студента, його творчих здібностей, громадянських якостей як суб'єкта самостійної соціальної діяльності високої кваліфікації й конкурентоспроможності, що можливо на основі соціокультурного (культурологічного) підходу, який базується на орієнтації на конкретного споживача освітніх послуг і ринок праці, становить безумовний інтерес для нашого дослідження [359, с. 199].

Наукове дослідження Е. Слободенюк „Туризм як чинник гуманізації відносин між народами” присвячено виявленню впливу світоглядних, екзистенційних, ціннісних орієнтацій суб’єктів міжкультурної туристичної комунікації на гуманізацію взаємин між індивідами, спільнотами, культурами та народами [301].

Проведене дослідження розкриває важливу роль туризму в задоволенні комплексу потреб людини, починаючи з базових, фізіологічних і закінчуючи пізнавальними, культурними, духовними, самореалізаційними. Завдяки туризму, як стверджує Е. Слободенюк, людина може пізнати не тільки навколишній світ, життя та культуру інших народів, але й випробувати себе в незвичних екстремальних ситуаціях, а також більш глибоко пізнати та зрозуміти культуру свого народу, власний культурний горизонт сприйняття та розуміння світу [Там само, с. 18].

Дослідження Е. Слободенюк також засвідчує, що туризм є важливим чинником позитивної глобалізації сучасного соціуму, який сприяє перетворенню протистояння культур у їх діалог, збереженню природної та культурної спадщини, створює нові зони соціальної зайнятості та, за своєю природою, має більший, ніж інші суспільні феномени, потенціал щодо створення атмосфери взаєморозуміння та довіри між народами Там само, с. 77].

З погляду авторки роботи, дуже важливими для соціально-філософського аналізу є безпосередні людиновимірні контакти великої кількості людей, які здійснюються практично по всій планеті. Такого роду контакти, які переростають у взаємодію, комунікацію, взаєморозуміння та мають наслідком довіру й солідарність, що встановлюються між народами, не можуть бути досягнуті лише через засоби масової інформації, можливі виключно за безпосереднього спілкування людей, що здійснюється під час туристичної подорожі. Поглиблений аналіз сфери туризму вносить певні інновації в розуміння підвалин формування та особливостей змін світоглядних і ціннісних орієнтацій в сучасну добу, оскільки в процесі

міжкультурної, міжсоціумної комунікації, спричинюваної туризмом, відбувається осмислення та переосмислення туристами життєвих цінностей, світоглядних орієнтацій та культурних горизонтів власної свідомості [301, с. 29].

Важливим для нас є висновок Е. Слободенюк про те, що туризм, за умови його належної організації, є ефективним соціальним інститутом, який може продуктивно розв'язувати невідкладні соціальні та моральні проблеми сучасного світового співтовариства, прискорювати вироблення ним моделей, програм і стратегій глобальної співпраці в напрямі подолання бідності та породжуваного на її ґрунті тероризму, пом'якшення напруженості між регіонами планети, досягнення якісно нового рівня суспільного розвитку [Там само, с. 148].

Теоретичні основи культурного туризму досліджувала у своїй роботі В. Кулік [184]. З цією метою авторка проаналізувала природу феномену туризму, його світоглядний, гуманістичний, пізнавальний аспекти; дослідила особливості культурного туризму як специфічного соціального інституту та явища загальнолюдської культури; розглянула культурний туризм як комунікативний акт; обґрунтувала його екзистенціальну сутність, антропологічні та аксіологічні підстави; розкрила семіотичний контекст культурного туризму та роль герменевтики в його осмисленні й організації; обґрунтувала положення про специфічну роль культурного туризму в соціокультурному житті Криму; розкрила „кримський” аспект загальнодержавної проблеми розвитку культурного туризму [Там само].

У своїй роботі В. Кулік визначає туризм як багатогранний соціокультурний феномен, що має тривалу історію розвитку й з різних напрямів, що характеризують різноманіття людських інтересів і цінностей. Як стверджує дослідниця, культурний туризм як один із важливіших видів туризму, згідно з концепцією ЮНЕСКО та Всесвітньої туристичної організації, безпосередньо пов'язаний з проблемою збереження культурної пам'яті, культурної спадщини, що має надзвичайну актуальність для

відродження української культури. Змістовними компонентами культурного туризму є загальнозначущі артефакти – пам'ятники історії та культури, більшість з яких вимагає реставрації та відновлення. Культурний туризм є одним із засобів задоволення потреби суспільства в самозбереженні, розвитку духовності, гуманістичної та естетичної спрямованості [Там само, с. 5].

У ході дисертаційної роботи В. Кулік довела, що найважливішими теоретичними засадами культурного туризму є антропологічний та аксіологічний принципи, що зумовлюють гуманістичну спрямованість і ціннісний зміст цього виду людської життєдіяльності. Такі характеристики людського духу, як відкритість світу, свобода, здатність до інтелектуального пізнання, ідентифікація та самоідентифікація людини й т.п., мають безпосереднє відношення до здійснення проектів культурного туризму. Вони формують ціннісний світ особистості – світ потреб, бажань, цінностей, серед яких є вищі – самовдосконалення та альтруїзм. Тільки в культурі та в культурному туризмі можна зустрітися з дійсністю, пов'язаною зі „значущими цінностями” [Там само, с. 122].

У контексті теми нашого дослідження важливим є висновок В. Кулік про те, що культурний туризм є комунікативним актом, що набуває особливого значення в соціокультурному просторі сучасності, яка характеризується процесами глобалізації, поглибленням екологічної кризи, „зіткненням культур і цивілізацій” [Там само, с. 149]. Ми також погоджуємося з авторкою в тому, що міжкультурна комунікація має прикладний характер, що втілюється в проектах культурного туризму, який представляє один із чинників формування соціокультурної толерантності та діалогу [Там само, с. 150].

Визначенню, теоретичному обґрунтуванню та експериментальному підтвердженню результативності педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів туризму в процесі вивчення

професійно зорієнтованих дисциплін присвячено наукове дослідження І. Щоголевої [368].

У роботі авторка переконливо доводить, що оптимізація формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів туризму відбувається за рахунок запровадження таких педагогічних умов: формування зацікавленості студентів до опанування комунікативними вміннями шляхом створення позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності; створення комунікативного середовища, під яким І. Щоголева розуміє поняття більш широке, ніж соціокультурне, інформаційне та освітнє середовища, тому що функціонування цих середовищ, як зазначає вчена, реалізується засобами комунікації й у процесі комунікативних дій; урахування всіх компонентів педагогічної системи: цілей підготовки, змісту навчання, дидактичних процесів, суб'єктів навчання, організаційних форм педагогічної діяльності та розробленої методики; використання в навчальному процесі активних і інтерактивних методів навчання шляхом запровадження проблемних лекцій, лекцій-дискусій, лекцій-діалогів, ділових ігор, „мозкового штурму”, проблемних семінарів, аналізу типових та нетипових виробничих ситуацій [Там само, с. 4].

Розроблена дослідницею методика формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів туризму в процесі вивчення професійно зорієнтованих дисциплін, яка ґрунтується на оптимальному поєднанні загальнодидактичних методів, прийомів та засобів, що застосовуються в таких навчальних формах, як лекції, семінари, практичні заняття, самостійна та науково-дослідна робота студентів, у супроводі з методичною концепцією кожної дисципліни та відповідним програмно-методичним забезпеченням, становить безпосередній інтерес для нашого наукового дослідження [Там само, с. 14].

Педагогічні умови навчально-методичного забезпечення професійної підготовки менеджерів туристичної індустрії розкрито в науковому дослідженні Т. Сокол [306].

У роботі визначено професіографічні характеристики менеджера туристичної індустрії, структуровані в чотири групи: загальноособистісні, спеціальні, професійно значущі та професійно спрямовані якості фахівця; створено інтегративну модель професійної підготовки, формування й розвитку особистості менеджера туристичної індустрії на основі системного комплексного підходу з урахуванням інтеграції когнітивного, аксіологічного, культурологічного, праксеологічного, особистісно-розвивального, компетентісно-діяльнісного, синергетичного й акмеологічного аспектів; обґрунтовано наукові підходи щодо добору змісту та створення навчально-методичного комплексу фахових дисциплін на прикладі навчально-методичних комплексів спеціальних туристичних дисциплін [306, с. 3].

Інтерес для нашого дослідження становлять теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені педагогічні умови науково-методичного забезпечення спеціальних туристичних дисциплін, а саме: створення модульної системи підготовки, розвиток та зміна змісту, форм і методів професійної підготовки спеціалістів туристичної індустрії, удосконалення навчально-методичного забезпечення згідно із змінами суспільних умов і туристичної практики, використання кращих надбань світового досвіду з урахуванням національних реалій, корекція змісту й форм навчання відповідно до рівня підготовки й розвитку особистості того, хто навчається, постановка цілей та відбір навчального змісту адекватно перспективам соціально-економічного, науково-технологічного розвитку, упровадження сучасних педагогічних технологій, розробка й упровадження інноваційних засобів навчання, удосконалення системи контролю, збільшення обсягу самостійної роботи студентів [Там само, с. 17].

У науковому дослідженні Н. Хмілярчук теоретично обґрунтовано педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери, розроблено та експериментально перевірено модель та методика організації навчальної практики [353].

Ефективними педагогічними умовами організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери авторка вважає такі: поєднання науково-педагогічних підходів (інтегративного, діяльнісного та компетентнісного) у практичній підготовці майбутніх менеджерів туризму та розроблення моделі цієї підготовки; розроблення методики та навчально-методичного забезпечення етапної організації інтегрованої навчальної практики (створення інструкцій, рекомендацій для керівників практики та студентів, навчальної програми, словників, посібників); підвищення рівня готовності керівників навчальної практики до її проведення; діагностування та оцінювання ефективності практичної підготовки майбутніх менеджерів сфери туризму на етапі навчальної практики за критерієм здатності вирішення інтегрованої фахової проблеми [353, с. 4].

У своєму дослідженні Н. Хмілярчук доводить, що випускники ВНЗ за напрямом „Туризм”, які працюють на посаді менеджера туристичного агентства чи бюро подорожей, потрапивши в реальні умови, мають труднощі та невпевненість у вирішенні повсякденних професійних (управлінських) завдань, наприклад, труднощі виникають у пошуку інформації про різні види готелів, їх опис та пропоновані послуги в підготовці презентації цього готелю іноземною мовою в опрацюванні теми „Країнознавство” та презентації маршруту історичними місцями певної країни; у складанні маршруту екскурсії для іноземної делегації; опрацюванні ділової кореспонденції; у вирішенні певних управлінських та ситуативно-комунікативних завдань (іноземною мовою) тощо. Це, на її думку, зумовлено відсутністю практичної інтеграції знань і вмінь з професійно значущих дисциплін, і несформованістю системи професійних знань і вмінь, оскільки в організації навчальної практики використано традиційні підходи (студентам пропонували завдання, вирішення яких базувалося на знаннях однієї дисципліни). Аналогічний аналіз підготовки менеджерів сфери туризму у Швейцарії, проведений Н. Хмілярчук, показав вищий рівень готовності менеджерів [Там само, с. 14].

Висновок дослідниці про те, що значна частина студентів надає перевагу комплексній, міжпредметній навчальній практиці, яка спрямована на формування інтегрованих професійних знань і вмінь, практичне використання одержаних у процесі теоретичного навчання первинних професійних знань, умінь та навичок, має велике значення для нашої роботи [353, с. 15].

У науковому дослідженні Л. Грибової „Організаційно-методичні засади підвищення кваліфікації фахівців сфери туризму” теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови, що забезпечують ефективність підвищення кваліфікації фахівців сфери туризму [77].

На думку авторки, необхідність підвищення кваліфікації фахівців сфери туризму в сучасних соціально-економічних умовах зумовлена зростанням потреби підприємств туризму в компетентних кадрах, здатних забезпечити якість туристичного продукту відповідно до європейських та світових стандартів. Досягнення високої якості послуг у сфері туризму відповідно до вимог і потреб сучасного споживача потребує додаткових професійних знань і вмінь, зміни особистісних характеристик працівників [Там само, с. 3].

Результати теоретичного узагальнення дозволили Н. Грибовій розглядати кваліфікацію фахівця сфери туризму в інтегративній єдності трьох компонентів: когнітивного, операційного, комунікативного та відповідних критеріїв: оволодіння системою фахових знань, необхідних для високого рівня кваліфікації; сформованість практичних умінь і навичок надання якісних туристичних послуг; наявність у фахівців сфери туризму розвинутих комунікативних здібностей як необхідного складника професійної майстерності [Там само, с. 15].

Для нашої роботи важливим є визначений Н. Грибовою перелік комунікативних умінь, якими, як вважає авторка дослідження, повинен володіти фахівець індустрії туризму в процесі розв’язання сучасних

професійних завдань До них вона зараховує: уміння „читати” невербальні виразні рухи співрозмовника, за особливостями міміки розпізнавати його емоційний стан, мотиви поведінки й наміри; уміння рефлекторно й нерекфлекторно слухати співрозмовника й дотримуватися його поглядів; за зовнішністю визначати тип особистості, особливості темпераменту й характеру, інтелектуальний і культурний рівень; обирати найбільш доцільний стиль спілкування; попереджати й розв’язувати міжособистісні конфлікти, обирати оптимальну стратегію поведінки в конфліктній ситуації; визначати оптимальну соціально-психологічну дистанцію в спілкуванні із співрозмовником, забезпечувати необхідний рівень персоналізованості й статусної регламентованості спілкування; впливати на співрозмовників, наполягати на своєму; знаходити емоційний контакт, налагоджувати взаємини взаємної довіри і симпатії, виявляти доброзичливість і тактовність у стосунках з людьми [77, с. 15].

Проблемам становлення вітчизняної системи підготовки майбутніх фахівців сфери туризму (друга половина ХХ ст.) присвячено наукове дослідження Л. Соловей [311].

У своїй роботі авторка доходить висновку про те, що світовий досвід свідчить, що необхідною умовою ефективного розвитку туризму є відповідне кадрове забезпечення. Повністю це стосується й вітчизняної туристичної сфери, яка відчуває нагальну потребу у кваліфікованих фахівцях, спроможних забезпечити надання туристичних послуг на рівні міжнародних стандартів. Зародження та становлення системи професійної підготовки фахівців туризму відбувалося в нерозривному взаємозв’язку з розвитком системи освіти в Україні. Вона завжди була і є нині невід’ємним складником вітчизняного освітнього процесу. Водночас поступальна трансформація системи професійної підготовки туристичних кадрів в Україні значною мірою корелюється з генезою світової туристичної освіти [Там само, с. 14].

У контексті нашого дослідження важливими є пропозиції Л. Соловей щодо оптимізації подальшого розвитку вітчизняної системи підготовки

фахівців сфери туризму. У цьому контексті, як вона вважає, доцільно: суттєво модернізувати вітчизняну законодавчу та нормативно-інструктивну базу, що регламентує розвиток туризму та систему професійної підготовки туристичних кадрів; оптимізувати кваліфікаційну структуру кадрового потенціалу сфери туризму; популяризувати та підвищувати престиж туристичних професій, заохочувати молодь до вибору кар'єри у сфері туризму; увести спеціальні туристичні дисципліни до навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів і ВНЗ з метою підготовки широкого загалу співгромадян до туризму та подорожей; створити та затвердити модель фахівця з кожної кваліфікації сфери туризму; розробити галузеві стандарти вищої освіти та стандарти ВНЗ нового покоління з урахуванням потреб розвитку туризму; упроваджувати сучасні педагогічні технології, індивідуально-диференційовані, особистісно зорієнтовані форми навчально-методичного забезпечення; удосконалити систему контролю в умовах кредитно-модульної системи навчання, що ґрунтується на компетентнісному підході в підготовці майбутнього фахівця; налагодити системне підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу, задіяного в навчальному процесі підготовки фахівців туризму; активізувати підготовку фахівців туристичної сфери всіх освітньо-кваліфікаційних рівнів, передусім туристичних кадрів середньої та нижчої ланок, тобто молодших спеціалістів і кваліфікованих робітників [311, с. 15].

Інтерес для нашої роботи становить наукове дослідження Н. Петрової на тему „Формування у студентів іміджу менеджера туризму в процесі професійної підготовки у ВНЗ” [256].

На основі аналізу теоретичних підходів до проблеми формування іміджу менеджера туризму в системі професійної туристської підготовки авторка визначила його сутнісні характеристики: імідж становить неповторну комбінацію індивідуальних рис особистості та її поведінки, яка узгоджується з правилами, що існують у соціальній групі, спрямованими на задоволення потенційних потреб клієнтів і прояв соціальної й професійної компетентності

в різних виробничих ситуаціях. У якості провідних теоретичних підходів Н. Петрова використовує: соціально-психологічний, що відбиває потребу менеджерів туризму в задоволенні інтересів клієнтів у турпродукті й прояв у соціальній взаємодії професійної компетенції фахівця з метою підвищення конкурентоспроможності туристської фірми; технологічний підхід, що полягає у використанні сукупності освітніх технологій, спрямованих на формування компонентів самопізнання особистості, розвиток комунікативних умінь, оперування різними видами іміджу й орієнтації в різних соціальних ситуаціях професійної діяльності; педагогічний підхід проявляється у визначенні педагогічних умов організації професійного навчання з формування іміджу в студентів у туристському ВНЗ [256, с. 6].

Особливий інтерес для нас становлять розроблені дослідницею педагогічні умови, необхідні для успішного формування іміджу в студентів у туристському ВНЗ, які містять:

- орієнтацію на індивідуальні особливості при створенні іміджу в студентів;
- взаємозв'язок іміджу із професійною діяльністю та її специфікою;
- зумовленість процесу формування іміджу соціальними особливостями туристської сфери;
- розвиток у студентів потреби до самопізнання й створення іміджу менеджера туризму;
- стимулювання мотивації студентів до побудови власного іміджу в контексті професійної діяльності менеджера туризму;
- здійснення цілеспрямованої спеціальної роботи в туристському ВНЗ із формування іміджу менеджерів туризму за допомогою введення елективного курсу „Формування іміджу менеджера туризму” й використання в процесі формування в студентів іміджу менеджера нетрадиційних форм організації навчання [Там само, с. 22].

Ще однією важливою для нашого дослідження роботою є дисертація О. Михайлової „Професійна підготовка менеджера туризму в системі безперервної освіти” [218].

Значні перспективи забезпечення якості системи неперервної професійної освіти авторка бачить у соціально-педагогічних умовах, що забезпечують ефективність професійної підготовки менеджерів у туризмі, які включають: урахування регіональних особливостей у системі неперервної професійної освіти; інтегративна взаємодія між різними ланками системи неперервної професійної освіти менеджерів туризму: коледж – ВНЗ – додаткова освіта; взаємодія між вищим навчальним закладом і базами практик, якими є провідні туристські фірми, готельні комплекси й санаторно-курортні установи регіону; формування професійної компетентності, готовності до управлінської діяльності у сфері туризму [Там само, с. 4].

Для нас важливим є висновок О. Михайлової про необхідність проведення стажувань на кожному етапі теоретичного навчання майбутніх менеджерів туризму, у рамках кожної освітньої програми, що дозволить вивчити передовий досвід не тільки в його теоретичному аспекті, але й апробувати на практиці, трансформувати до особливостей країни, регіону або конкретного підприємства [Там само, с. 164].

Роль культурно-історичної спадщини й природних ресурсів у професійній освіті менеджерів туризму проаналізована в науковому дослідженні Т. Сильченкової [294].

Діяльнісно зорієнтована підготовка, на її думку, містить засоби й безпосередньо процес навчання, який багато в чому залежить від специфіки виробничої діяльності майбутніх фахівців і методів обслуговування туристів та екскурсантів. Їхня диференціація може бути зроблена за видами й формами туризму, які реально практикуються, – пізнавальним, науковим, спортивним, екологічним, лікувально-оздоровчим тощо. Отже, сутність діяльнісно зорієнтованої підготовки фахівців у розвідці Т. Сильченкової

становить триєдність, що містить знання про цінності культури, культурно-історичної спадщини регіону й природні ресурси [294, с. 5].

Авторка переконливо доводить, що якість освоєння професійно зорієнтованих процесів туристської освіти може бути покращена, якщо:

- використовуються знання про культуру й культурно-історичну спадщину, природні ресурси, які включені в освітні програми при відповідній дидактичній обробці, що передбачає визначення сутності предмета вивчення, побудову міжпредметних зв'язків досліджуваної тематики, визначення її понятійного апарата;

- буде включена в навчальні програми профільних дисциплін як сукупності педагогічних знань і вмінь, що забезпечують фахівцеві ефект вивчення історичних, філософських, етнографічних, соціологічних та інших сторін громадського життя, а також ефект реалізації програм туристсько-екскурсійної діяльності;

- процес навчання менеджерів туризму буде містити діяльнісно зорієнтовані форми навчальної роботи з використанням даних про рекреаційний потенціал регіону й тестові форми контролю якості засвоєння знань [Там само, с. 122].

Проблеми професійної підготовки менеджерів іноземного туризму розглянуто в науковому дослідженні О. Коложварі [158].

Учена наполягає на тому, що специфіка підготовки менеджерів іноземного туризму визначається різноманіттям знань і вмінь, якими повинен володіти фахівець. Крім знань із загальної методології обслуговування туристів і основ менеджменту, йому потрібні знання методів роботи з туристами з різних країн, тобто з етнопсихології, з іноземної мови, з історії й культури різних країн, з технології екскурсійного обслуговування іноземних туристів [158, с. 5].

Експериментальним шляхом О. Коложварі доводить гіпотезу дослідження про те, що професійна підготовка менеджерів іноземного туризму стане ефективною, якщо:

- науково обґрунтовано поняття менеджменту іноземного туризму й визначено його місце в структурі професійної підготовки кадрів для сфери туризму;

- визначено вимоги щодо кваліфікації менеджера іноземного туризму;

- знайдено оптимальне співвідношення та єдність культурологічних, лінгвокраїнознавчих, управлінських та інших дисциплін, а також теоретичного й практичного блоків навчання й на основі цього змодельовані та науково обґрунтовані структура, зміст і методи навчання менеджерів іноземного туризму;

- зміст професійної підготовки менеджерів іноземного туризму буде містити спеціальні знання з історії й культури зарубіжних країн, іноземної мови, етнопсихології, зарубіжного туристського країнознавства, зовнішньоекономічної діяльності, міжнародного права, особливостей індустрії туризму країни, особливостей національного ділового етикету, структурно розподіленими за курсами навчання й за семестрами [158, с. 62 – 63].

Ці організаційно-педагогічні умови становлять інтерес у контексті нашого дослідження.

Дидактичні основи профілювання культурологічної підготовки менеджерів туризму при вивченні загальногуманітарних, загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін в умовах сучасного етапу розвитку вищої школи розроблені в науковому дослідженні О. Єрьомкіної „Профілювання культурологічної підготовки менеджерів туризму” [108].

На її думку, побудова змісту культурологічної підготовки повинна здійснюватися на основі принципів відбору відповідного змісту (культуроцентричності, системності, інтегративності, полікультурної компетентності) і принципів структурування цього змісту (міждисциплінарності, ієрархічності, гнучкості й варіативності). Культурологічну підготовку майбутніх менеджерів туризму у ВНЗ, як уважає О. Єрьомкіна, доцільно проводити поетапно: I етап – накопичення

емпіричних знань про культуру; II етап – культурологічне узагальнення; III етап – культурологічна інтерпретація, при цьому культурологічна підготовка повинна бути цілісною й здійснюватися на міжпредметній основі [108, с. 155].

У структурі змісту культурологічної підготовки дослідниця виділила чотири основні складники:

- 1) систему культурологічних знань як інформаційну основу діяльності менеджерів туризму;
- 2) систему культурологічних умінь як операційну основу професійної діяльності;
- 3) досвід творчої діяльності або досвід створення „культурних текстів”;
- 4) досвід емоційно-особистісних взаємин [108, с. 27].

У середині системи культурологічних знань О. Єрьомкіна виділяє гуманітарно-культурознавчі, соціально-культурологічні й прикладні знання; культурологічні вміння поділені нею на чотири групи: розпізнавальні, оцінні, перетворювальні, контрольні-корекційні; у досвіді створення „культурних текстів” виділено дві частини: репродуктивну й продуктивну; досвід емоційно-ціннісних взаємин виявляє зв'язок із соціальною й особистісною мотивацією [108, с. 39].

Для нашої роботи інтерес становить ідея вченої про те, що культурологічну підготовку можна розглядати як систему таких функцій: *парадигмально-світоглядної*, яка формує системно-культурний підхід до осмислення навколишнього світу, своєї професійної діяльності й самої себе; *смислорозрізнавальної*, спрямованої на виявлення культурних змістів, ментальної картини світу, архетипів культури; *пошуково-орієнтаційної*, яка проявляє себе при відтворенні різних „образів культури”, зразків культуротворчості людей, що й забезпечує ціннісну орієнтацію особистості; *мотиваційної*, яка забезпечує ціннісно-мотивувальне освоєння особистістю культури; *особистісної самоідентифікації*, яка формує культурний вигляд і образ особистості, що розбудовує особистість як автономного інтерпретатора

культури; *комунікативної*, спрямованої на досягнення „діалогічного” розуміння культури; *інтегративної*, яка синтезує різноманітні культурні установки, різні інформаційні коди, способи пізнання навколишнього світу; *професійно-адаптаційної*, зорієнтованої на розуміння культурного змісту своєї професійної діяльності й засвоєння принципів професійної культури; *проектно-прогностичної*, яка формує здатності щодо соціокультурного прогнозування й проектування [108, с. 93].

Перелік педагогічних досліджень вітчизняних і зарубіжних дослідників можна продовжити доробками Л. Гончаренко, О. Гуренко, Т. Гур'янової, Т. Ковальової, Н. Лазуріної, І. Липової, Ю. Ломакіної, І. Лунюшкіної, І. Писаревського, М. Пушкарьової, Г. Сазоненка, Б. Селіна, О. Слоньовської, О. Ткаченко, І. Шолудченко, О. Щеглової та ін., у яких розкрито проблеми полікультурної освіти та формування полікультурної, етнокультурної та професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців різних напрямів, зокрема й у сфері туризму; Я. Гулецької, Т. Гур'янової, А. Закірової, О. Купавської, О. Мілютіної, Н. Філатової та ін., у яких проаналізовано проблеми формування полікультурної компетентності учнівської й студентської молоді в Україні та за кордоном; О. Айгістової, О. Алілуйко, Б. Балакірева, В. Березіна, Р. Брика, В. Буданова, О. Вакуліч, В. Васильєва, О. Власової, Н. Гультяєвої, Л. Дядечко, А. Здорової, Є. Ігнатова, С. Інюшкіної, В. Квартального, М. Кодякової, Т. Кудрявцевої, Г. Лаврової, В. Мурзіна, Д. Мусієнка, Л. Овчинникової, М. Панфілової, Т. Петракової, Н. Пироженко, О. Поздєєвої, Л. Польової, В. Самаріна, С. Слипченко, Н. Терських, Л. Устименко, О. Фастовець, І. Черниченка, А. Шавріної, В. Шафранського та ін., у яких розкрито особливості формування багатьох професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері туризму та наголошено на необхідності врахування полікультурного складника в процесі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму.

Отже, аналіз стану розробки проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних

зкладах показав складність та багатогранність цієї проблеми й дозволив зробити такі узагальнення та висновки:

1. У ході дослідження з'ясовано, що за останнє десятиліття українська й світова теорії педагогіки збагатилися великою кількістю наукових доробок, у яких вирішуються проблеми теоретичної та методичної підготовки майбутніх менеджерів туризму. У своїх студіях науковці розкривають питання полікультурної освіти й формування полікультурної, етнокультурної та професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму, аналізують проблеми формування полікультурної компетентності учнівської та студентської молоді в Україні й за кордоном, розглядають особливості формування різних професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері туризму та наголошують на необхідності врахування полікультурного складника в процесі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму.

2. Установлено, що у своїх працях українські та зарубіжні науковці аналізують особливості впливу соціально-економічних, культурологічних, психолого-педагогічних і галузевих чинників на формування вітчизняної системи туристської освіти та наголошують на тому, що вплив суспільства на туристську освіту відбувається за допомогою стихійних механізмів, що формуються внаслідок наявних об'єктивних економіко-соціальних і соціокультурних реалій; спрямованого опосередкованого способу соціального впливу, що реалізований через систему законодавчих, економічних, організаційних рішень на рівні держави; спеціально організованого, контрольованого способу соціального впливу, що виявляється в планомірному створенні суспільством і державою правових, матеріальних, соціальних, духовних умов для становлення майбутніх фахівців зі сфери туризму; самозміни майбутніх фахівців туристської сфери, тобто через саморозвиток, самовдосконалення.

3. Аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку про те, що багато авторів зауважують, що неперервна туристська освіта має базуватися

на гуманістичній філософії й забезпечувати особистісно зорієнтовану та професійно спрямовану освітньо-виховну діяльність, сприяти розкриттю творчого потенціалу суб'єктів педагогічного процесу, забезпечувати туристську галузь України конкурентоспроможними фахівцями за всіма спеціалізаціями згідно з суспільними потребами. Її функціонування має бути спрямовано на підготовку фахівців, здатних до професійного самовизначення, професійної самоактуалізації та самореалізації впродовж життя, бути зорієнтованим на постійне спілкування з туристами різних національних і культурних традицій, релігійних переконань та гнучкість, мобільність, урахування потреб ринку праці, особливостей предмета й продукту праці в туризмі, наступність, випереджувальний підхід в освітньо-виховній діяльності навчальних закладів туристського профілю.

4. Розв'язання проблеми формування професійної компетентності фахівців сфери туризму поставило вимогу перед науковцями й викладачами туристських ВНЗ визначити якісні характеристики фахівця, спільні для всіх регіонів і сфер туристської діяльності, з метою чого розроблено сучасні моделі структурних компонентів професійної компетентності такого фахівця, основними складовими компонентами яких є фундаментальні знання у сфері туризму (маркетинг, менеджмент, діловодство, правові знання, стратегічне прогнозування, технологічна підготовка); технічні вміння та знання (знання комп'ютерних, комунікативних технологій, іноземних мов); особистісні характеристики (мотивація та ініціатива, функціонування в мультикультурному полі, робота в команді, здатність навчати інших та працювати системно, відданість компанії, гнучкість, уміння приймати рішення й контролювати їх виконання).

5. У багатьох проаналізованих роботах ідеться про те, що стратегічними напрямками реорганізації туристської освіти є забезпечення нового рівня якості підготовки фахівців та формування гнучкої системи підготовки кадрів, яка задовольняє сучасні потреби суспільства у фахівцях різних напрямів із швидкою адаптацією до змінюваних умов професійної

діяльності, тобто здатністю молодих фахівців до розширення й поповнення знань. Не менш важливими в контексті нашого дослідження є висновки науковців про те, що у зв'язку з постійною інтернаціоналізацією бізнесу всім фахівцям сфери туризму необхідно мати більше практики в міжнародному просторі й полікультурному полі та знання кількох іноземних мов.

6. Доведено, що вітчизняні та зарубіжні дослідники акцентують свою увагу на необхідності створення належних умов для формування свідомості та самосвідомості особистості в процесі професійного становлення, створення нормативного зразка професійної та особистісної поведінки випускника вищого навчального закладу на ринку праці або у сфері професійної діяльності з урахуванням власних якостей особистості і вимог, що визначаються стосовно професійної діяльності фахівця найближчим зовнішнім середовищем; необхідності врахування історичних здобутків у створенні системної моделі професійної підготовки майбутніх фахівців; необхідності інтегративного підходу до формування змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму.

7. Попри визначення необхідності підготовки майбутніх менеджерів туризму до професійної діяльності в полікультурному світовому туристському просторі та розв'язок окремих проблем формування полікультурних умінь та навичок у процесі їхньої фахової підготовки у ВНЗ, праці сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців лише окреслюють перспективи комплексних досліджень з проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах.

1.2. Сутність, зміст та структура полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

Проблеми формування полікультурної компетентності особистості, розвитку людської та національної самосвідомості, громадянської позиції, активного й відповідального ставлення до життя є одними з пріоритетних у процесі гуманізації людського суспільства. Життя людини серед інших людей проходить як суперечливий і динамічний процес, що вимагає від кожної особистості засвоєння реалій соціального та індивідуального існування, норм і правил духовного та матеріального співжиття відповідно до власних можливостей, переконань і рівня культури.

Сучасна дійсність ставить перед освітою складне завдання виховання молоді в дусі миру й поваги всіх народів, формування в молодого покоління вмінь спілкуватися й співробітничати з людьми різних національностей, віросповідань, соціальних груп, розуміти й цінувати своєрідність культур інших народів. Осмислення проблеми полікультурної освіти особистості випускника загалом й зокрема майбутнього менеджера у сфері туризму характеризується сьогодні особливою актуальністю [27, с. 43; 55, с. 44].

Теорія й практика освіти сьогодні вирішує проблему співвідношення етнокультурного й загальнокультурного компонентів у змісті професійної підготовки майбутнього менеджера туризму, тому що „необдуманий зсув акценту в той або той бік може призвести до дисбалансу в професійній підготовці студентів і формуванні їхнього світогляду загалом” [82, с. 35]. Тому на новому етапі розвитку педагогічної освіти доречно використовувати поняття про полікультурну компетентність у змісті підготовки майбутнього фахівця у сфері туризму. Майбутній менеджер туризму, стаючи активно діючою фігурою в полікультурному суспільстві, одночасно будучи носієм тієї або тієї етнокультури, не зможе повністю реалізувати себе як фахівець, якщо в професійній підготовці не будуть враховані реальні запити сучасного

суспільства й особиста зацікавленість студента в результаті навчання. Від рівня професійної готовності фахівця у сфері туризму, його полікультурної освіченості, уміння самостійно вишукувати, перетворювати наявні знання й знаходити нові способи вирішення проблем, що виникають, з урахуванням етнопсихологічних особливостей населення залежать практична реалізація збереження цілісності суспільства й можливості задоволення ринку праці в полікультурно освіченому випускнику у сфері туризму.

Сутність, зміст та структуру полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму неможливо збагнути без аналізу складників та суміжних понять: „культура”, „полі культурність”, „полікультурна особистість”, „полікультурне суспільство”, „компетентність”, „компетенція” та без розгляду кваліфікаційних вимог щодо діяльності фахівця з туризму та державних вимог щодо рівня компетентності особи, яка здобуває базову вищу освіту за напрямом підготовки „Туризм”.

Слово „культура” від лат. *cultura* – оброблення, виховання, утворення, розвиток, шанування – існує практично в усіх мовах і вживається в найрізноманітніших ситуаціях, часто в різних контекстах. Поняття культури є надзвичайно широким, оскільки в ньому відбивається складне, багатогранне явище людської історії. Відомі американські культурологи, учені Гарвардського університету Альфред Кребер і Клайд Клакхон нарахували майже 170 визначень культури, витягнутих з робіт західноєвропейських і американських дослідників, опублікованих з 1871 по 1950 р. [176; 391].

Одні автори розглядають культуру як „специфічний спосіб діяльності, як специфічну функцію колективного життя людей” [186, с. 73], інші наголошують на „розвитку самої людини як суспільної людини” [199, с. 4]. Нарешті, іноді культуру трактують лише як мистецтво та літературу [278, с. 22].

У рамках історичних, філософських, етнографічних, філологічних і інших досліджень можна виявити найрізноманітніші уявлення про культуру

[38; 60; 87; 94; 131; 134; 179; 184; 186; 205; 280; 299; 328; 382; 391]. Це пояснюється багатогранністю цього феномену та широтою використання терміна „культура” в конкретних дисциплінах, кожна з яких підходить до цього поняття відповідно до своїх завдань. Однак теоретична складність цієї проблеми не зводиться до багатозначності самого поняття „культура”. Культура – це багатогранна проблема історичного розвитку [364, с. 38].

І хоча дотепер і у вітчизняній, і в закордонній науці не вироблено єдиного визначення феномену культури, усе-таки намітилося деяке зближення позиції – багато дослідників підійшли до розуміння культури як складного багатокомпонентного явища, пов’язаного з усім різноманіттям життя та діяльності людини [87; 131; 134; 186; 280; 382; 391].

Поняття „культура” означає, за своєю суттю, усе те, що створено людською працею, тобто знаряддя та машини, технічні засоби та наукові відкриття, пам’ятки літератури та писемності, релігійні системи, політичні теорії, правові та етичні норми, твори мистецтв і т.п. [341].

Зрозуміти сутність культури можна лише через призму діяльності людини, народів, які населяють планету. Культура не існує поза людиною. Вона споконвічно пов’язана з людиною та породжена тим, що вона постійно прагне шукати сенс свого життя та діяльності, і, навпаки, немає ні суспільства, ні соціальної групи, ні людини без культури та поза культурою. Згідно з одним з основоположників російської та американської соціологічних шкіл П. Сорокіним: „... Будь-яка організована група неминуче має культуру. Більше того, ні соціальна група, ні індивід (за винятком просто біологічного організму) не можуть існувати... без культури” [312, с. 119].

Сучасні культурологи вважають, що всі народи мають культуру, немає й не може бути „некультурних” народів, однак кожному народу властива своя, унікальна та неповторна культура, нетотожна культурам інших народів, але яка збігається з ними за багатьма значущими параметрами [132, с. 37].

Культурні процеси становлять складні та багатопланові явища, оскільки вони можуть бути досліджені різними методами, а значить

витлумачені та зрозумілі по-різному. Існує не одна, а безліч концепцій культури, кожна з яких по-своєму пояснює та систематизує культурні процеси.

У сучасній культурології, серед безлічі визначень культури, найпоширенішими є технологічні, діяльнісні та ціннісні. З погляду технологічного підходу, культура є певним рівнем виробництва та відтворення громадського життя. У діяльнісній концепції культури вона розглядається як спосіб життєдіяльності людини, який визначає й усе суспільство. Ціннісна (аксіологічна) концепція культури підкреслює роль і значення ідеальної моделі, потрібної в житті суспільства, та в ній культура розглядається як трансформація потрібного в суще, реальне.

Усі культурологи справедливо вважають, що культурні процеси досліджуються в головних сферах життєдіяльності людини. Культура матеріальна – це виробництво, його технологія, знаряддя праці, житло, одяг, озброєння та багато чого іншого. Друга сфера життя людей – соціальна, і культура розкривається в соціальних відносинах, вона показує процеси, що відбуваються в суспільстві, розкриває його соціальну структуру, організацію політичної влади, наявні правові та моральні норми, типи керування та стилі лідерства. І, нарешті, важливою сферою життя людини є її духовне життя, яке розкривається в понятті духовної культури, що включає всі галузі духовного виробництва – науку та мистецтво, літературу та релігію, міф і філософію, та засновується на єдиній, зрозумілій усім членам цього співтовариства мові [136, с. 25].

Сутність культури, її справжній зміст досить переконливо показано в нових дослідженнях культурологів. Незалежно від загального підходу до проблеми культури, практично всі науковці відзначають, що культура характеризує життєдіяльність особистості, групи, суспільства загалом; що культура є специфічним способом буття людини, має свої просторово-часові межі; розкривається культура через особливості поведінки, свідомість і діяльність людини так само, як і через речі, предмети, твори мистецтва,

знаряддя праці, через мовні форми, символи та знаки [7; 11; 27; 28; 33; 34; 38; 50; 73; 88; 95; 136; 149; 164; 179; 188; 204; 227; 239; 288; 310].

Отже, культура – це не тільки виробництво речей та ідей у їхній відірваності від людини, це виробництво самої людини в усьому багатстві й багатосторонності/багатогранності її громадських зв'язків і відносин, у всій цілісності її суспільного буття.

На сьогоднішній день не викликає сумніву той факт, що життєдіяльність людства відбувається в полікультурному світі – суспільстві, у якому групи, які співіснують, різних культурних традицій отримали визнання. Цінності в сучасному суспільстві забезпечують повагу до культурної самобутності та індивідуальної свободи будь-якої людини та призводять в остаточному підсумку до присвоєння всіма людьми співтовариства цінностей Людини і Свободи як основних. Підставою полікультурності є подолання „культурного монізму” і рух до „культурного плюралізму”, тобто від монологічної до діалогічної форми осмислення світу культури [309, с. 44]. Культурний монізм як позиція, заснована на абсолютизації культурної єдності, усе більше та більше критикується, оскільки росте переконання в тому, що, заморожуючи зростання різноманіття та складності культури, монокультурність сприяє зниженню енергетичного потенціалу виживаності суспільства. Монокультурним підходам як контрпродуктивним протиставляються полікультурні. Найбільш яскраве вираження ця тенденція знаходить у філософії постмодерну. Саме постмодерністський дискурс є тим лінгвістичним полем, на якому проростає концепт „полікультурність”.

Постмодернізм вносить вимогу відмови від авторитарних відносин між людьми, своєю чергою, полікультурність трактується як демократична концепція культури та освіти, що проголошує пріоритет прав людини в культурному і громадському житті, рівність націй і культурних моделей [100].

Глобальна інтеграція стала однією з причин усвідомлення полікультурності як найважливішої властивості сучасної соціальної реальності. Процеси глобалізації ведуть до відновлення та відродження різних культур шляхом збільшення числа інтегральних зв'язків, що сприяють взаєморозумінню учасників культурної полілогу. Зміна уявлень про світ, своєю чергою, вимагає відповідного перегляду поглядів на людину, її розвиток і освіту. Освіта й виховання в сучасному світі стають основним інтегративним чинником і умовою розвитку особистості, а інтеграційні процеси у виховних системах виконують функції з освоєння світової культури, трансляції соціального та індивідуального досвіду, сприяють виробленню єдиного світогляду, заснованого на принципах гуманізму, організують людство в єдину взаємозалежну систему, бо людина в сучасній соціокультурній ситуації перебуває на рубезі кількох культур, взаємодія з ними вимагає від неї діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших людей. Проблема „зустрічі культур” усе частіше виявляє себе в структурі зовсім різних за характером, змістом та спрямованістю соціокультурних практик (художньо-творчих, моральних, релігійних і т.п.), особливо в освіті. Ми повністю солідарні з А. Белогуровим, який вважає, що прагнення „замкнути” особистість у монокультурному просторі неминуче обернеться подальшим культурним шоком, який у психологічному плані становить конфлікт різних культурних норм і орієнтацій на рівні індивідуальної свідомості [27, с. 45]. З іншого боку, принципи полікультурності припускають можливість ведення діалогу та здатність особистості до інтеграції в інші культурні моделі – здатність прийняти чужу культуру як свою. До принципів полікультурності належать:

- виховання людської гідності та високих моральних якостей;
- виховання для співіснування соціальних груп різних рас, релігій, етносів;
- виховання толерантності, готовності до взаємного співробітництва [38, с. 3].

Розвиток ідей полікультурності в педагогіці має давню історію, їй присвячено праці видатних педагогів і мислителів минулого.

Так, у своїй програмі „Пампедія” Я. Коменський, ґрунтуючись на концепції про спільність людей, їхніх потреб і устремлінь, розглядав пампедію як програму універсального виховання всього людського роду, формування в дітей уміння жити в злагоді з іншими, виконувати взаємні обов’язки, поважати і любити людей [160, с. 33 – 34].

Цінними для розуміння ролі полікультурного розвитку в становленні особистості є ідеї П. Каптерева про взаємозв’язок національного та загальнолюдського в педагогіці [143]. П. Каптерев розглядав навчання рідної мови як прилучення до національних духовних цінностей і разом з тим до загальнолюдських цінностей, що формують науковий світогляд учнів, і наполягав на думці про те, що рідний народ – не єдиний носій дійсної культури та закликав звертатися у вихованні не до одного народу, а до багатьох. П. Каптерев радив узяти цінне та заповнити недоліки свого національного ідеалу, народне поєднувати з чужорідним, із всенародним і загальнолюдським [Там само, с. 272].

Значний внесок у розуміння сутності полікультурного виховання роблять положення М. Бахтіна та В. Біблера про людину як унікальне у світі культури, де велике значення має слово, думка, пізнання, діалог [22; 23; 33 – 35]. Збагнення власного „Я” через спілкування з іншими, розвиток особистості за допомогою збагнення культур в історичних середовищах, діалог з питань їх відтворення та взаємодії сприяє усвідомленню культури з її різноманітними проявами в часі та просторі й визначенню людини в сучасному світі.

В обґрунтуванні полікультурного виховання значну роль відіграє культурно-історична теорія розвитку поведінки та психіки Л. Виготського, відповідно до якої джерела та детермінанти психічного розвитку лежать у культурі, що історично розвивається [61]. На думку вченого, усяка функція в культурному розвитку особистості з’являється у двох планах: спочатку в

соціальному, потім психологічному, спочатку між людьми – як інтерпсихічна категорія, потім усередині людини як інтрапсихічна категорія. Перехід ззовні всередину процесу розвитку психіки змінює його структуру та функції. За всіма вищими функціями та їхніми відношеннями стоять реальні відносини людей і суспільства [61, с. 88].

Ідея необхідності реалізації полікультурної освіти та виховання вперше пролунала після Другої світової війни, коли тільки що створені ЮНЕСКО та ООН оголосили про нову культурну та освітню політику, що базується на ідеї підтримки людської гідності на основі загальнолюдських цінностей, найбільше чітко відбитих у Декларації прав людини [371]. Це проявлялося в процесах удосконалювання системи освіти та виховання, поліпшення умов життя суспільства, боротьби з тоталітаризмом, у підтримці культурної різноманітності та заохоченні розвитку культурних меншин.

Особливий інтерес становлять роботи, присвячені проблемі національного та міжнаціонального виховання. У цей час у контексті філософських, етнографічних, соціологічних досліджень Е. Баграмова, Ю. Бромля, М. Джунусова та інших переосмислюється трактування понять „інтернаціональне”, „національне”, „взаємодія національного та загальнолюдського” [14; 46; 94]. Сьогодні інтернаціональне (міжнаціональне) виховання тлумачать як розширення національного до усвідомлення своєї спільності із численними націями. Національне виховання розглядається як необхідний елемент інтернаціонального, як проблема чинника ідентифікації.

О. Джуринський розглядає полікультурне виховання як формування особистості поза національною культурою за умови єдності та ідеологічної інтеграції суспільства. При цьому полікультурне виховання наголошує на взаємозв'язку культур, одна з яких домінує [95].

М. Богомолова виходить з того, що полікультурна освіта за своєю сутністю є близькою до міжнаціонального виховання та передбачає міжособистісну взаємодію, протистоїть націоналізму й расизму. Вона спрямована на освоєння культурно-освітніх цінностей, на взаємодію різних

культур у ситуації плюралістичної культурної адаптації до інших культурних цінностей [37].

В. Макаєв, З. Малькова, Л. Супрунова ототожнюють полікультурне виховання з формуванням особистості людини, здатної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному й полікультурному середовищі, що володіє розвиненим почуттям розуміння та поваги інших культур, уміннями жити в злагоді та спокої з людьми різних національностей, рас, віросповідань [209].

Низка авторів (Н. Гальскова, Л. Парамонова, В. Сафонова, Є. Соколова) пов'язують готовність сприймати іншу культуру, інший спосіб життя із проявами толерантності, адже тільки взаємна терпимість людей різних національностей може протистояти ненависті [65; 245; 287; 307].

За визначенням О. Котенко, полікультурність – це особливий системотворчий компонент у структурі особистості, її якість, що передбачає визнання багатоманітності культурного простору та здатність до міжкультурної взаємодії, і ми повністю приєднуємося до цієї думки, адже зазначена вище якість є основою для формування полікультурної особистості, здатної до міжкультурної комунікації на засадах рівноправності [170, с. 14].

На основі розглянутих визначень полікультурності можна сформулювати низку конкретних завдань із формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму:

- глибоке та всебічне оволодіння студентами культурою свого народу як неодмінна умова інтеграції в інші культури;
- формування в студентів уявлень про різноманіття культур у світі, виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що сприяють прогресу людства та служать умовами для самореалізації особистості;
- створення умов для інтеграції студентів у культури інших народів;

- формування та розвиток умінь і навичок ефективної взаємодії із представниками різних культур;
- виховання студентів у дусі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування;
- формування та розвиток уміння критично мислити;
- розвиток етнотолерантності;
- формування в студентів почуття національної самосвідомості, гідності, честі через розвиток „історичної пам’яті”, спонукання інтересу до своєї малої батьківщини, історії свого народу;
- формування усвідомлених, позитивних ціннісних орієнтацій особистості студента стосовно власної культури, полікультурної за своєю природою;
- виховання поваги до історії та культури свого та іншого народу;
- використання етнопедагогічного середовища як основи для взаємодії особистості з елементами інших культур;
- формування здатності студента до особистісного, культурного самовизначення.

У сучасних педагогічних дослідженнях підкреслено, що проблема полікультурності здобуває в цей час усе більшої ваги та є адекватною педагогічною реакцією на такі настільки радикальні виклики, як наростання глобалізації, міжособистісні, міжгрупові та міжетнічні конфлікти, різні дискримінаційні явища [164].

У світі, що динамічно розвивається, „зовнішня ситуація виявляє все більшу залежність від людини, її цінностей, потреб, умінь, характеру провідної діяльності, совісті та багатьох інших чинників, загалом визначених як її особистісна культура” [294, с. 17]. Тому однією з основних цілей освітнього процесу у вищих навчальних закладах є розвиток полікультурної особистості майбутніх фахівців.

Полікультурна особистість – це особистість, що сприймає себе як суб’єкта діалогу культур, має активну життєву позицію, володіє розвиненим

почуттям емпатії та толерантності, емоційною стійкістю, умінням жити в злагоді та спокої з представниками різних культурних груп, здатна до успішного самовизначення та продуктивної професійної діяльності в умовах культурного різноманіття суспільства.

На думку О. Мордань, формування особистості полікультурної є складним та насиченим процесом, вимагає не лише знань про особливості розвитку особистості, а й усвідомлення неминучості її існування в багатокультурному, різноетнічному світі, необхідності формування в неї готовності до спілкування з представниками різних країн, етносів, з людьми, які відрізняються не лише кольором шкіри чи мовою, а й звичками, традиціями, щоденними ритуалами [220].

Полікультурна особистість – це внутрішній потенціал особистості майбутнього фахівця, що забезпечує майбутньому професіоналові творче ставлення до професійної діяльності, умови мирного співіснування та взаємодії представників різних культурних груп, духовну основу спілкування, що гарантує конструктивну взаємодію цього процесу та виводить його на якісно новий рівень. Полікультурність, таким чином, є особистісним ресурсом, що лежить в основі діючого перетворення світу та самого себе в цьому світі [149, с. 177].

У цьому визначенні поняття „полікультурність” чітко простежується її діяльнісна та розвивальна природа, що призводить нас до необхідності аналізу ще одного складника базового поняття нашого дослідження, а саме поняття „компетентність”, адже, на думку багатьох сучасних українських та зарубіжних педагогів, саме компетентність діяльності й саморозвитку становить основу професійної діяльності фахівця, під якою розуміють професійну підготовку і здатність суб’єкта праці до виконання завдань і обов’язків діяльності, міру й основний критерій його відповідності вимогам професійної діяльності [152; 211; 212; 223; 294].

В узагальненому вигляді поняття „компетентність” – це сукупність здібностей, рис особистості, необхідних для успішної професійної діяльності

в тій чи тій галузі (Л. Кобишева, Н. Кузьміна, А. Маркова, Г. Мухаметзянова, О. Новиков, В. Сластьонін, С. Чистякова та ін.) [151; 182; 215; 226; 234; 298; 358].

На думку О. Баранникова, компетентність – це здатність, заснована на здобутих знаннях учня, його навчальному й життєвому досвіді, цінностях і нахилах, які він розвинув у результаті пізнавальної діяльності та освітньої практики [18, с. 5].

С. Бондар вважає, що „бути компетентним – це означає вміти мобілізувати в певній ситуації здобуті знання і досвід” [41, с. 8].

Англійський учений Дж. Равен дає таке визначення: „Компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в певній галузі, яка охоплює вузькоспеціальні знання, уміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії” [279, с. 41].

А. Хуторської під компетентністю розуміє володіння людиною відповідною компетенцією, яка охоплює її особистісне ставлення до діяльності та об’єкта [354, с. 22].

М. Євтух, Р. Суровцева, Л. Тишакова вважають, що компетентність – це здатність особистості до практичної діяльності, яка вимагає наявності певної системи знань, а отже, розуміння, відповідного типу мислення, яке дає змогу оперативно вирішувати різні проблеми і завдання [110, с. 87].

Аналіз різних підходів до визначення змісту поняття „компетентність” свідчить, що більшість дослідників пов’язують це поняття з певною професією. У літературі наявні такі поняття: професійна компетентність, комунікативна компетентність, інтелектуальна компетентність, громадянська компетентність тощо. Їх розглядають як систему знань, умінь та особистісних рис, які адекватні структурі та змісту діяльності особистості. Здебільшого запропоновані авторами наукові визначення дуже близькі, вони переважно уточнюють і доповнюють одне одного.

Загальновизначеними є такі характеристики компетентності:

- розуміння суті завдання, яке виконують;

- знання, досвід у певній галузі й активне його впровадження;
- уміння обирати засоби, адекватні конкретним обставинам;
- почуття відповідальності за досягнуті результати;
- здатність оцінювати власні помилки й коригувати їх.

Як загальнокультурна категорія компетентність – це рівень освіченості, достатній для самоосвіти й самостійного вирішення пізнавальних проблем, що виникають, та визначення своєї позиції [252].

Поняття „компетентність” у соціально-педагогічному аспекті трактують як здатність індивіда ефективно взаємодіяти з людьми в системі міжособистісних стосунків [341]. Вона охоплює вміння індивіда орієнтуватися в соціальних ситуаціях; уміння правильно визначати особливості особистості та емоційний стан інших людей; уміння добирати адекватні способи спілкувати з людьми та реалізувати їх у процесі взаємодії. Отже, компетентність – це особистісне інтегративне утворення, яке охоплює смислові та світоглядні ознаки, операційно-діяльнісні елементи [342].

Отже, у визначенні компетентності дослідники дотримуються різних поглядів, визначаючи компетентнісний підхід як поступову переорієнтацію домінантної освітньої парадигми з переважною трансляцією знань, формування навичок на створення умов для оволодіння комплексом потенцій, що позначають потенціал, здатності випускника до виживання та стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно та комунікаційно насиченого простору. Існує думка, що компетентнісний підхід становить пріоритетну спрямованість на цілі-вектори освіти: навченість, самовизначення, самоактуалізацію, соціалізацію та розвиток індивідуальності [259] або як певний рівень функціональної грамотності [124].

Ю. Татур відзначає, що, ураховуючи узагальнений, інтегральний характер поняття „компетентність” стосовно використовуваних сьогодні в освітньому стандарті термінів „знання”, „уміння”, „володіння”, такий перехід

забезпечує формування узагальненої моделі якості, абстрагованої від конкретних дисциплін і об'єктів праці, що дозволяє говорити про більш широке поле діяльності фахівця [321, с. 22]. Основними одиницями відновлення змісту освіти в умовах модернізації прийнято вважати компетентність і компетенції (В. Байденко, Є. Зеєр, О. Субетто та ін.) [15; 124; 316].

У контексті професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери туризму компетенцію визначають як коло питань, явищ, у яких людина добре обізнана, а компетентний фахівець – це знаюча, обізнана, авторитетна в якій-небудь галузі людина, що володіє компетенцією [166]. Аналізуючи основні ідеї та положення компетентнісного підходу в освіті, ми спираємося на думку І. Зимньої [126 – 128], В. Байденка [15] та ін. учених про необхідність розмежування поняття „компетентність” і „компетенція”, відносячи компетенцію до потенційної якості особистості, а компетентність – до актуальної, формованої якості, інакше кажучи, компетентність становить уже актуалізацію компетенцій, що визначають зміст конкретної компетентності.

Теоретичний аналіз проблеми полікультурної компетентності дозволив нам виділити різні підходи до розуміння сутності професійної компетентності:

– функційно-діяльнісний підхід, що розглядає компетентність як єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення діяльності, до виконання професійних функцій, при якому основні параметри професійної компетентності задаються функційною структурою діяльності, що включає низку теоретичних і практичних умінь: аналітичних, прогностичних, проєктивних, рефлексивних, організаторських, комунікативних та ін.;

– аксіологічний підхід, який розглядає компетентність як освітню цінність. Професійна компетентність припускає введення людини в загальнокультурний світ цінностей і саме в цьому просторі людина реалізує себе як фахівець і професіонал;

– універсальний підхід до розуміння сутності професійної компетентності полягає в тому, що ця категорія однозначно не співвідноситься ні із загальною, ні із професійною освітою. Компетентність пов'язана з базисною кваліфікацією та водночас дозволяє людині орієнтуватися в широкому колі питань, не обмежених вузькою спеціалізацією, що забезпечує соціальну та професійну мобільність особистості, відкритість до змін і творчого пошуку, здатність до самовираження та самотворення, готовність і здатність обновляти свої знання;

– креативний підхід розглядає професійну компетентність як рівень творчої реалізації професіоналізму, комунікативних здатностей і автономності, що розуміється як самостійність, право та відповідальність за прийняття незалежних рішень у своїй професійній діяльності;

– культурологічний підхід розглядає компетентність як частину професійної культури. Із цього погляду до найбільш важливих компонентів професійної культури зараховують: системний світогляд і модельне мислення; професійну творчість у процесі діяльності; праксіологічну, рефлексивну та інформаційну озброєність; компетентність діяльності, спілкування та саморозвитку; конкретно-предметні знання.

Отже, компетентність становить інтегративну якість особистості, що забезпечує ефективність її життєдіяльності в широкому змісті й професійної діяльності зокрема, причому сутність діяльності, у якій реалізується компетентність, визначає предметний зміст останньої (професійна й управлінська, комунікативна й інформаційна та ін. компетентності). З цих позицій полікультурна компетентність визначає здатність особистості до ефективного життя та діяльності, взаємодії в полікультурному суспільстві. Помітимо, що полікультурність суспільства ми розуміємо як різноманіття етнокультур, релігійних, вікових і гендерних, професійних культур, молодіжних субкультур, а в особистісному аспекті – як прийняття цієї різноманітності та здатність ефективно жити й працювати в полікультурному

середовищі.

Усе різноманіття предметно-змістовних видів компетентності можна розділити на дві групи: професійних компетентностей і компетентностей, що належать до позапрофесійної сфери життєдіяльності людини (ключова, базова, загальносоціальна). Полікультурна компетентність належить до галузі загальносоціальних компетентностей сучасної людини, що не залежать від професії. Вона багато в чому забезпечує активну життєдіяльність людини, її здатність орієнтуватися та адекватно сприймати різні сфери соціальної дійсності, гармонізує внутрішній світ особистості та її відносини із суспільством. Когнітивний зміст загальносоціальної полікультурної компетентності становлять базові знання, пов'язані з наявністю та сутністю міжкультурних відмінностей. На основі цих знань формуються чутливість і ціннісне, поважне ставлення до культурних відмінностей, усвідомлення унікальності культур, терпимість і позитивне ставлення до незвичайної поведінки та мислення, відсутність завищених очікувань від спілкування із представниками інших культур.

Проте для менеджера туризму ця якість має й професійне значення. Як справедливо відзначає Л. Кнодель, саме майбутнім фахівцям у галузі туризму особливо важливо „уміти працювати з різними в культурному відношенні людьми, правильно розуміти людську відмінність, бути толерантними до них, уміти затверджувати своїми особистими справами та словами культурний плюралізм у суспільстві” [150, с. 8]. Тому зміст полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму повинен бути ширшим, ніж в інших фахівців: фахівці цієї сфери повинні не тільки вміти жити в полікультурному середовищі, взаємодіяти з її представниками, але й бути активними „провідниками” ідей культурного плюралізму.

Професійний зміст полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму пов'язаний з такими аспектами, як:

– усвідомлення полікультурних особливостей професійного оточення, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною та іншою

приналежністю, поважне ставлення до них;

- уміння діяти згідно з культурними особливостям суб'єктів професійної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність;

- здатність організувати конструктивну міжкультурну взаємодію в колективі та використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду суб'єктів взаємодії;

- знання та врахування психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, зумовлених її культурною приналежністю;

- здатність забезпечувати полікультурну спрямованість професійної діяльності, прогнозувати, попереджати та вирішувати міжкультурні конфлікти в роботі.

Використання компетентнісного підходу припускає обов'язкову участь роботодавців і представників професійних співтовариств разом з освітньою установою у формуванні замовлення на випускника-менеджера, а саме, у визначенні складу компетентностей, які він повинен мати (загальних та фахових).

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження представляється можливим позначити основні загальні компетентності майбутнього менеджера сфери туризму:

- інструментальні компетентності: здатність до аналізу та синтезу; здатність до організації та планування; базові знання в різних галузях; ретельна підготовка за основами професійних знань; письмова та усна комунікація рідною мовою; знання другої мови; елементарні навички роботи з комп'ютером; навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел); вирішення проблем; прийняття рішень;

- міжособистісні компетентності: здатність до критики та самокритики; робота в команді; навички міжособистісних взаємин; здатність працювати в міждисциплінарній команді; здатність спілкуватися з фахівцями з інших

галузей; прийняття відмінностей і полікультурності; здатність працювати в міжнародному середовищі; прихильність до етичних цінностей;

– системні компетентності: здатність застосовувати знання на практиці; дослідницькі навички; здатність учитися; здатність адаптуватися до нових ситуацій; здатність породжувати нові ідеї (креативність); лідерство; розуміння культур і звичаїв інших країн; здатність працювати самостійно; розробка та керування проектами; ініціативність і підприємницький дух; турбота про якість; прагнення до успіху.

Виходячи з усього сказаного, ми визначаємо полікультурну компетентність майбутнього менеджера туризму як інтегративну індивідуально-професійну якість, що зумовлює його здатність ефективно брати участь у соціальних процесах полікультурного суспільства, здійснювати міжкультурну взаємодію, ураховувати полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності та використовувати його характеристики та особливості для вирішення професійних завдань.

З метою визначення сутності та структури полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму вважаємо необхідним проаналізувати зміст освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ) як складників галузевих стандартів вищої освіти України з галузі знань 1401 „Сфера обслуговування”: освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр” за напрямом підготовки 6.140103 „Туризм”; освітньо-кваліфікаційного рівня „спеціаліст” за спеціальністю 7.14010301 „Туризмознавство (за видами)”; освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр” за спеціальністю 8.14010301 „Туризмознавство (за видами)”, у яких визначаються вимоги щодо змісту загальних та фахових компетентностей майбутніх менеджерів туризму.

Зауважимо, що полікультурна компетентність представлена у змісті всіх трьох загальних компетентностей майбутніх менеджерів туризму (інструментальних, міжособистісних та системних).

Так, у змісті інструментальних компетентностей ми виділяємо здатність до формування світогляду, розвитку людського буття, суспільства і природи, духовної культури, яка реалізується в таких уміннях:

- уміння критично оцінювати і прогнозувати соціальні, економічні, політичні, екологічні, культурні та інші події та явища;
- розуміння культурологічних питань сучасності розглядати з позицій ушанування традицій і звичаїв свого народу та культурного надбання людства.

Наступним компонентом у змісті інструментальних компетентностей, пов'язаним з полікультурною компетентістю майбутніх менеджерів туризму, є здатність студентів розглядати суспільні явища в розвитку і конкретних історичних умовах. Ця компетентність реалізується в таких уміннях:

- здатність до аналізу й синтезу соціально значущих проблем та процесів;
- уміння розкривати соціально-історичну сутність явищ і процесів людського буття;
- здатність формувати сучасне мислення на основі усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків процесу історичного розвитку українського суспільства в контексті світових цивілізаційних вимірів;
- розуміння сутності перетворень, що відбуваються в Україні, її місця в загальноєвропейському просторі та завдань, що стоять перед власною країною і світовою цивілізацією.

Ще однією важливою для нашого дослідження інструментальною компетентністю майбутніх менеджерів туризму є здатність до розуміння культурологічних явищ, яка відбивається в таких знаннях та вміннях студентів:

- знання сутності, структури, функцій культури, її місця в житті людини і суспільства, провідних тенденції розвитку культури та художніх стилів, властивих культурним епохам, творчості провідних діячів української та зарубіжної культури і мистецтва;

- розуміння основних проблем культурологічних знань, сутності процесу розвитку культури, місця й ролі української культури в розмаїтті національних культур;

- уміння застосовувати культурологічні знання для визначення особистої орієнтації в культурному просторі.

Останньою в змісті інструментальних компетентностей майбутніх менеджерів туризму в контексті нашого дослідження є знання літературної мови та ділового (професійного) дискурсу рідною та іноземною мовами, здатність до роботи в іншомовному середовищі, які реалізуються в таких уміннях:

- уміння спілкуватися рідною та іноземною мовами в професійному середовищі;

- уміння дотримуватися етики ділового спілкування, етичних норм та нормативів;

- уміння аналізувати іншомовні джерела інформації для отримання даних, що є необхідними для виконання професійних завдань та прийняття професійних рішень.

У змісті міжособистісних компетентностей майбутніх менеджерів туризму ми виділяємо такі компетентності, пов'язані з полікультурною компетентністю майбутніх фахівців: здатність до професійного спілкування, забезпечення гармонійних та конструктивних взаємин при виконанні професійних завдань для досягнення цілей професійної діяльності; здатність толерантно сприймати культуру та звичаї інших країн і народів; здатність працювати в полікультурному середовищі для забезпечення успішної крос-культурної комунікаційної взаємодії в міжнародному туристичному обміні (бізнесі).

Здатність до професійного спілкування, забезпечення гармонійних та конструктивних взаємин при виконанні професійних завдань для досягнення цілей професійної діяльності відображено в таких уміннях фахівців:

- уміння проводити усний обмін інформацією в процесі повсякденних і ділових контактів і з вітчизняними, і з іноземними партнерами з метою отримання інформації, необхідної для вирішення певних завдань професійної діяльності;

- уміння застосовувати доцільні невербальні методи спілкування, здійснювати ефективне слухання;

- уміння протидіяти маніпуляціям, долати бар'єри спілкування, добирати й використовувати сучасні комунікативні технології та інтернет-технології в професійній та інших сферах комунікативної діяльності.

Здатність толерантно сприймати культуру та звичаї інших країн і народів передбачає наявність у студентів таких знань:

- знання ролі й місця туризму в міжкультурній комунікативній взаємодії;

- знання особливостей міжкультурного спілкування, значення культури в міжкультурній комунікації;

- знання типології сучасних цивілізаційних культур;

- знання основних національних стереотипів та вміння враховувати їх у крос-культурній взаємодії.

Здатність працювати в полікультурному середовищі для забезпечення успішної крос-культурної комунікаційної взаємодії в міжнародному туристичному обміні (бізнесі) проявляється в знанні особливості національних стилів ділового спілкування в різних регіонах і країнах світу, розумінні й умінні враховувати в комунікативній практиці мову жестів у різних культурах та країнах.

У змісті системних компетентностей майбутніх менеджерів туризму важливою в контексті нашого дослідження є здатність діяти з позицій соціальної відповідальності, займати активну громадянську позицію, яка відбивається таких уміннях майбутніх фахівців:

- умінні протистояти проявам расової, національної, статевої, вікової дискримінації;

– умінні захищати інтереси держави, поєднувати та взаємоузгоджувати суспільні, колективні та індивідуальні інтереси.

Як ми вже визначали раніше, полікультурна компетентність входить до складу і загальних, і спеціальних компетентностей майбутніх менеджерів туризму. Проте в змісті фахових компетентностей бакалаврів, спеціалістів та магістрів туризму, у яких відображено дослідно-аналітичну, технологічну, сервісну, організаційну та управлінську функції навчання, ми не знайшли жодної компетентності та відповідних умінь, які були б пов'язані з полікультурною компетентністю майбутніх менеджерів туризму. Проте в змісті фахових компетентностей майбутніх менеджерів туризму акцент зроблено на таких типових завданнях діяльності:

- розробка структури та визначення атрактивності туристсько-рекреаційних комплексів (світовий та національний рівень);
- здійснення географічних досліджень щодо територіальної організації та умов розвитку спеціалізованих видів туризму;
- забезпечення раціонального, збалансованого та ефективного природокористування;
- визначення рушійних домінант екологічних трансформацій у розрізі ступеня інтеграції видів екології та еволюційного поступу людства;
- маркетингові дослідження туристичного ринку;
- формування туристичного продукту;
- оформлення туристичного пакета в офісі туристичного оператора;
- оформлення туристичного пакета в офісі туристичного агентства;
- реалізація туристичного продукту, обслуговування туристів;
- інформаційно-консультативна робота з туристами (зокрема з потенційними);
- бронювання послуг, їх підтвердження та оформлення;
- екскурсійне обслуговування;
- анімаційне обслуговування туристів;

- організація взаємодії та співпраці з діловими партнерами та іншими учасниками виробництва й реалізації туристичного продукту з дотриманням ведення договірної роботи;
- організація використання різноманітних видів транспорту в процесі туристичного обслуговування;
- організація маркетингової діяльності;
- правове супроводження туристичної діяльності;
- управління операційними процесами виробництва й реалізації туристичного продукту в підрозділах туристичного підприємства;
- формування економічної інформації за окремими об'єктами обліку;
- аналіз ефективності та управління фінансово-господарськими операціями туристичних підприємств;
- управління роботою туристичного офісу.

Отже, проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми нашого дослідження дозволяє зробити висновок про те, що полікультурна компетентність майбутніх менеджерів туризму становить інтегративну якість особистості майбутнього професіонала, яке формується в процесі навчання у ВНЗ та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для повсякденного життя та діяльності в полікультурному суспільстві, що реалізується в здатності вирішувати завдання професійної діяльності в ході позитивної взаємодії із представниками різних культур (соціальних груп національностей, рас, релігійних конфесій).

На основі цього визначення правомірним є виділення таких структурних компонентів полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму:

- когнітивного, який включає спектр знань і теоретичних умінь, необхідних для ефективною життєдіяльності в полікультурному середовищі;

– мотиваційно-ціннісного, який характеризується освоєнням гуманістичних цінностей, які належать до життя в полікультурному суспільстві, толерантним ставленням до представників інших соціально-культурних груп і мотивацією до міжкультурної взаємодії;

– діяльнісно-поведінкового, який включає вміння вирішувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію з представниками різних культур.

Коротко зупинимося на змісті кожного структурного компонента полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму.

Когнітивний компонент полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму підкреслює визначальну роль свідомості індивіда в міжкультурній взаємодії. Для того, щоб така взаємодія була конструктивною, необхідно як мінімум адекватно уявляти собі позицію іншого, наявність якої продиктовано культурно зумовленими причинами.

Розвиток полікультурної компетентності майбутнього фахівця сфери туризму повинен містити формування знань про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції. Крім того, загальна поінформованість студентів – майбутніх менеджерів туризму про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії та запобігання конфліктів, зумовлених культурними відмінностями, усвідомлення себе як полікультурних суб'єктів є одним з важливих критеріїв їхнього рівня полікультурної спрямованості.

Система знань, що входять у когнітивний компонент полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, є основою для розуміння цілісної полікультурної картини світу, що сприяє поясненню та усвідомленню ролі й місця людини в системі світобудови; оволодіння соціально безпечними прийомами та способами життєдіяльності, що сприяють позитивній взаємодії з представниками різних культур; формування моральних установок, емоційно-ціннісного ставлення до

представників інших культур, до представників власного культурного середовища та ін.

Формування знань – не самоціль навчання, вони є інструментами здійснення міжкультурної взаємодії. Знання повинні бути знайдені, добуті, „відкриті” самою людиною, лише тоді вони стануть для неї значущими [109].

Завдання знаходження знань, як і інші освітні завдання, можна вирішити, тільки зацікавивши, мотивувавши студентів, створивши умови для того, щоб у них виникла потреба в освіті.

Мотиваційно-ціннісний компонент становить складену систему мотиваційно-ціннісних утворень: мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних якостей, що регулюють повсякденне життя та діяльність особистості в полікультурному суспільстві.

У дослідженнях О. Леонтєва встановлено, що успішність діяльності залежить від мотиву, що спонукує діяти, інакше кажучи, від того змісту, який має для людини ця діяльність. Мотив, що виникає, створює установку до дії [195].

У концепціях класичної психології мотиватором діяльності є потреби. Піраміду А. Маслоу можна застосувати й до здійснення потреб у галузі полікультурної діяльності студентів: потреби безпеки, потреби зберегти сприятливі умови для існування всього живого, потреби збереження свого життя та здоров'я, турботи про інших; пізнавальні: потреби пізнання культур інших народів з метою більш гармонійного включення своєї діяльності до життя суспільства загалом; естетичні: потреби духовного спілкування із творами мистецтва та культури, історичною спадщиною інших народів, прагнення побачити та усвідомити красу навколишнього світу, зберегти та захистити її; світоглядні: прагнення зрозуміти свою роль і призначення у світі, зміст власного життя та відповідно до цього будувати свою діяльність; потреба в самоактуалізації та реалізації внутрішнього потенціалу через діяльність у полікультурному суспільстві [216].

У рамках мотиваційно-ціннісного компонента полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму формується низка полікультурних якостей особистості (толерантність, безконфліктність, емпатія та ін.).

Наявність емпатійних здатностей, безконфліктності поведінки, терпимості, толерантності щодо представників інших народів і культурних груп виражається в усвідомленні необхідності психологічного прийняття іншої особистості, у прагненні надати допомогу та підтримку, у розвитку гуманістичних цінностей особистості як найважливіших цінностей; переконаності у власній причетності до формування клімату ненасильства, толерантності навколишнього середовища; розумінні суспільної значущості міжкультурного діалогу; потреби активної участі в міжкультурному діалозі; відповідальності за результати своєї діяльності; прагненні та готовності до постійної культурної самоосвіти.

Будь-які предметні знання, перш ніж вони втіляться в практичну діяльність, пропускаються через афективно-ціннісні „фільтри” особистості студента, привласнюються нею, перетворюючись на власні оцінні та понятійні категорії, установки та поведінкові програми, якості особистості [217].

Формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму вимагає орієнтації їхньої свідомості на загальнолюдські цінності, що включають норми моральності, культурної спадщини. Робота з формування полікультурної компетентності студентів зорієнтована на осмислення найвищих цінностей: свободи, щастя, совісті, справедливості, пізнання, добра, істини, краси людини та ін.

Предмети і явища навколишнього світу мають низку об'єктивних характеристик, що служать певною основою для їх оцінки. Будучи включеними в індивідуальну та колективну діяльність, предмети вступають у певні відношення з людьми, або перешкоджають реалізації їхніх інтересів,

або супроводжують їх. Це з неминучістю спричиняє суб'єктивну компоненту, що є наявною в оцінці.

Отже, цінності – специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їхнє позитивне або негативне значення для людини та суспільства. Щодо суб'єкта цінності слугують об'єктом його інтересів, виконуючи для його свідомості роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності, позначень його різних практичних ставлень до навколишніх предметів і явищ.

Значущі полікультурні якості особистості постають у ролі тих внутрішніх умов, „проходячи” через які зовнішні характеристики та вимоги діяльності перетворюються на компетентність студента – майбутнього менеджера туризму.

Таким чином, мотиваційно-ціннісний компонент у структурі полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму визначає один з важливих шляхів її розвитку – розвиток гуманістичної спрямованості особистості, толерантності майбутнього фахівця сфери туризму, його здатності до емпатії та емоційної стійкості в спілкуванні з представниками іншої культури в рамках виконання майбутніх професійних обов'язків.

Діяльнісно-поведінковий компонент забезпечує сформованість полікультурних умінь і навичок, наявність досвіду позитивної взаємодії із представниками різних культур.

Рівень розвитку полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму прямо залежить від сформованості в них відповідних умінь і навичок. Уміння – сплав навичок і знань, що визначає якість будь-якої діяльності. Уміння – це здатність виконувати яку-небудь діяльність у нових для людини умовах, придбаних на раніше отриманих знаннях і навичках.

Уміння розглядаються як набуті людиною здібності на основі знань і навичок виконувати певні види діяльності в мінливих умовах.

У цьому компоненті полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму ми виділяємо такі основні вміння: здобувати наукову

інформацію з проблеми; „переносити” отримані полікультурні знання та прийоми розумової діяльності в нові умови; обновляти полікультурні знання та вдосконалювати професійні й комунікативні вміння; використовувати раціональні прийоми самостійної роботи з добування полікультурних знань; здійснювати самоаналіз, самооцінку одержуваної інформації; прогнозувати можливі результати своєї діяльності, коректувати та перебудовувати її; раціонально й конструктивно вирішувати міжкультурні конфлікти; вирішувати професійні завдання при взаємодії з представниками різних культурних груп; вступати в позитивну взаємодію з представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп).

Суб’єктами діяльності студенти стають у міру формування в них умінь, тому що вони представляють діяльність на теоретичному рівні, можуть визначати цілі та завдання своєї діяльності; оцінюють себе та свою діяльність; обґрунтовуючи цілі діяльності, відбирають відповідно до її призначення засоби для їх досягнення; аналізують свій досвід досягнень. Уміння менеджерів туризму забезпечують використання знань і досвіду у своїй професійній діяльності в полікультурному середовищі.

Професійна діяльність, в основі якої лежить взаємодія людей, у розумінні О. Карпова „... загалом знаходить свою форму та реалізується як спілкування, як система комунікацій. І навпаки, самі комунікації будуються на основі активного використання принципів діяльнісної організації” [144, с. 30].

Зміст поняття „комунікативні вміння” розглядають у своїх роботах багато вітчизняних та закордонних учених [7; 156; 164; 171; 222; 225; 229; 240; 259; 288; 309; 323; 362; 382; 386; 390; 391]. Великий інтерес для нашого дослідження становлять праці, присвячені розробці принципів комунікативного навчання, аналізу структури комунікативних умінь (І. Зимня, В. Кан-Калик, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, Ю. Пассов та ін.). Проблеми формування комунікативних умінь репрезентовано в дисертаціях О. Гур’янової, В. Кочетової, З. Павлицької, Л. Шаповалової та ін. Досліджено

особливості формування міжкультурних і транскультурних комунікативних умінь (Є. Боровкова, Р. Коновалова).

Згідно з поглядом З. Павлицької, комунікативні вміння становлять якість суб'єкта спілкування, що дозволяє йому здійснювати спілкування на оптимально високому професійному рівні [240, с.72].

Комунікативні вміння фахівця сфери туризму полягають у здатності встановлювати контакт із різними людьми в процесі професійної діяльності. Ми вважаємо за доцільне у своїй роботі акцентувати увагу на тих складниках комунікативних умінь, які виділяє у своєму дослідженні О. Карпов:

- 1) всебічне сприйняття партнера по спілкуванню;
- 2) уміння викликати в партнера по спілкуванню довіру, співпереживання в спільній діяльності;
- 3) уміння передбачити та ліквідувати конфлікт;
- 4) уміння справедливо, тактовно критикувати;
- 5) уміння сприймати та враховувати критику [144, с. 27].

Володіння комунікативними вміннями припускає такі здатності:

- установлювати контакти з окремими членами колективу;
- установлювати доцільний тон і стиль спілкування;
- знімати напругу в стосунках, улагоджувати конфлікти;
- використовувати і в процесі прямого, і непрямого спілкування різні методи впливу на людей [144, с. 30].

На підставі викладеного можна стверджувати, що комунікація в професії менеджера туризму служить не тільки засобом передачі інформації, але й засобом самовдосконалення. Отже, діяльнісно-поведінковий компонент полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму проявляється в наявності комплексу професійних умінь і навичок, досвіду позитивної взаємодії з представниками різних культур, а також у комунікативних вміннях, в умінні переводити конфліктні ситуації в конструктивне русло.

Таким чином, за своєю структурою полікультурна компетентність становить єдність низки складових її компонентів: когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового, які забезпечують її цілісність, організаційну єдність і ефективність функціонування в професійній діяльності.

Структуру полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму представлено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

**Структура полікультурної компетентності майбутніх менеджерів
туризму**

Назва компонента	Зміст компонента
Когнітивний	Знання про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції, уявлення про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії та запобігання конфліктів, зумовлених культурними відмінностями, усвідомлення себе як полікультурних суб'єктів
Мотиваційно-ціннісний	Мотиви, цінності, інтереси, потреби, полікультурні якості (толерантність, безконфліктність, емпатія та ін.), що регулюють повсякденне життя та діяльність особистості в полікультурному суспільстві. Осмислення найвищих цінностей: свободи, щастя, совісті, справедливості, пізнання, добра, істини, краси людини та ін.
Діяльнісно-поведінковий	Уміння здобувати наукову інформацію з проблеми; „переносити” отримані полікультурні знання та прийоми розумової діяльності в нові умови;

	<p>оновляти полікультурні знання та вдосконалювати професійні й комунікативні вміння; використовувати раціональні прийоми самостійної роботи з добування полікультурних знань; здійснювати самоаналіз, самооцінку одержуваної інформації; прогнозувати можливі результати своєї діяльності, коректувати та перебудовувати її; раціонально та конструктивно вирішувати міжкультурні конфлікти; вирішувати професійні завдання при взаємодії з представниками різних культурних груп; вступати в позитивну взаємодію з представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп).</p> <p>Досвід позитивної взаємодії із представниками різних культур.</p> <p>Комунікативні вміння</p>
--	--

Сьогодні стає все більш очевидним, що тільки професіонали, здатні робити справу та відповідати за неї, можуть забезпечити виживання суспільства, його вихід з глибокої кризи, його повернення до національно-культурних традицій і повноцінних контактів з іншими країнами та народами.

Менеджер туризму є посередником між людиною та суспільством. Тому він постійно включений у процес спілкування. Він повинен уміти вислухати та зрозуміти, пояснити та довести, запитати та відповісти, переконати, створити атмосферу довіри в бесіді та ділового настрою в співбесіді, знайти індивідуальний підхід до клієнта, вирішити конфлікт, зняти напругу.

Ми згодні з думкою І. Зимньої про те, що фахівцеві в галузі туризму повинні бути властиві такі особистісні особливості, як гнучкість, що

проявляється на інтелектуальному, емоційному, поведінковому рівнях, високий ступінь особистісної та соціальної відповідальності, адаптованість, яка проявляється як відкритість у спілкуванні, здатність прийняти та розділити норми, цінності та спосіб життя іншої людини; уміння контролювати свою поведінку в різних життєвих ситуаціях і ситуаціях спілкування; здатність відстоювати свої переконання, створювати та підтримувати емоційний комфорт у ситуації міжособистісного спілкування [126, с. 90]. А. Галіздра до числа професійно бажаних особистісних характеристик фахівця сфери туризму зараховує „здатність до емпатії, співпереживання; високий соціальний інтелект; уміння слухати, терпіння, стійкість до стресу” [62, с. 250].

Отже, визначаючи сутність, зміст і структуру полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму на основі проведеного теоретичного аналізу досліджуваного явища з урахуванням його філософського, психолого-педагогічного, науково-методичного підґрунтя, а також на основі аналізу галузевого стандарту вищої освіти з підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів за напрямом підготовки 140103 „Туризм”, інших нормативних документів вищих навчальних закладів щодо фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму, доходимо таких висновків:

1. Компетентність становить інтегративну якість особистості, що забезпечує ефективність її життєдіяльності в широкому змісті, і професійної діяльності зокрема, причому сутність діяльності, у якій реалізується компетентність, визначає предметний зміст останньої (професійна й управлінська, комунікативна й інформаційна та ін. компетентності). З цих позицій полікультурна компетентність визначає здатність особистості до ефективного життя та діяльності, взаємодії в полікультурному суспільстві, у якому існує різноманіття етнокультур, релігійних, вікових і гендерних, професійних культур, молодіжних субкультур, а в особистісному аспекті

існує прийняття цієї різноманітності та здатність ефективно жити та працювати в полікультурному середовищі.

2. Під полікультурною компетентністю майбутніх менеджерів туризму ми розуміємо інтегративну якість особистості майбутнього професіонала, яка формується в процесі навчання у ВНЗ і включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для повсякденного життя та діяльності в полікультурному суспільстві, що реалізується в здатності вирішувати завдання професійної діяльності в ході позитивної взаємодії з представниками різних культур (соціальних груп національностей, рас, релігійних конфесій).

3. Структура полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму містить такі компоненти: когнітивний (включає спектр знань і теоретичних умінь, необхідних для ефективною життєдіяльності в полікультурному середовищі), мотиваційно-ціннісний (освоєння гуманістичних цінностей, які належать до життя в полікультурному суспільстві, толерантним ставленням до представників інших соціально-культурних груп і мотивацією до міжкультурної взаємодії), діяльнісно-поведінковий (уміння вирішувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію із представниками різних культур).

Система знань, що входять у когнітивний компонент полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, є основою для розуміння цілісної полікультурної картини світу, сприяє поясненню та усвідомленню ролі та місця людини в системі світобудови; оволодінню соціально безпечними прийомами та способами життєдіяльності, які надають позитивний досвід взаємодії із представниками різних культур; формуванню моральних установок, емоційно-ціннісного ставлення до представників інших культур, до представників власного культурного середовища та ін.

Мотиваційно-ціннісний компонент становить складену систему мотиваційно-ціннісних утворень: мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних якостей, що регулюють повсякденне життя та діяльність особистості в полікультурному суспільстві. У рамках мотиваційно-ціннісного компонента полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму формується низка полікультурних якостей особистості (толерантність, безконфліктність, емпатія та ін.). Процес формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму вимагає орієнтації їхньої свідомості на загальнолюдські цінності, що включають норми моральності, культурної спадщини. Робота з формування полікультурної компетентності студентів зорієнтована на осмислення найвищих цінностей: свободи, щастя, совісті, справедливості, пізнання, добра, істини, краси людини та ін.

Діяльнісно-поведінковий компонент забезпечує сформованість полікультурних умінь і навичок, наявність досвіду позитивної взаємодії із представниками різних культур. У цьому компоненті полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму ми виділяємо такі основні вміння, навички та здатності майбутнього фахівця, як уміння здобувати наукову інформацію з проблеми; „переносити” отримані полікультурні знання та прийоми розумової діяльності в нові умови; обновляти полікультурні знання та вдосконалювати професійні й комунікативні вміння; використовувати раціональні прийоми самостійної роботи з добування полікультурних знань; здатність здійснювати самоаналіз, самооцінку одержуваної інформації; прогнозувати можливі результати своєї діяльності, коректувати та перебудовувати її; раціонально та конструктивно вирішувати міжкультурні конфлікти; уміння вирішувати професійні завдання при взаємодії з представниками різних культурних груп; вступати в позитивну взаємодію із представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп).

4. Зміст полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму полягає в усвідомленні полікультурних особливостей професійного

оточення, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною та іншою приналежністю, поважне ставлення до них; умінні діяти згідно з культурними особливостям суб'єктів професійної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність; здатності організувати конструктивну міжкультурну взаємодію в колективі та використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду суб'єктів взаємодії; знання та врахування психологічних особливостей сприйняття та поведінки особистості, зумовлених її культурною приналежністю; здатності забезпечувати полікультурну спрямованість професійної діяльності, прогнозувати, попереджати та вирішувати міжкультурні конфлікти в роботі.

Логіка проведення нашого дослідження потребує проведення діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму з метою встановлення, наскільки ефективним є процес формування полікультурної компетентності в майбутніх фахівців у сфері туризму в сучасному вищому навчальному закладі. З цією метою, а також з метою перевірки гіпотези нашого дослідження ми здійснили педагогічний експеримент, детальному опису організації й ходу якого буде присвячено наступні підрозділи нашої роботи.

1.3. Діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму

На початку проведення нашого дослідження нами було сформульовано робочу гіпотезу, яка полягала в припущенні про те, що формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах буде ефективним, якщо в процесі їхньої професійної підготовки будуть ураховані такі педагогічні умови:

1) інтеграція змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін;

2) використання в навчально-виховному процесі ВНЗ інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії;

3) активізація самостійної навчальної діяльності студентів через організацію та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

З метою перевірки гіпотези дослідження нами було підготовлено й проведено педагогічний експеримент, етапи та завдання якого представлено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Структура педагогічного експерименту

Назва етапу	Завдання етапу	Основні методи дослідження	Отримані результати
Констатувальний	Вивчення літератури з проблеми дослідження. Діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. Визначення стратегії педагогічного дослідження. Уточнення понятійного апарата дослідження. Підготовка студентів до проведення дослідно-експериментальної роботи	Теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження. Спостереження. Анкетування. Тестування. Ранжування. Інтерв'ювання. Узагальнення досвіду. Методи оцінки й самооцінки	Визначені рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. Осміслені мета й зміст експериментальної роботи

Формувальний	<p>1. Апробація теоретичних положень дослідження в освітньому процесі ВНЗ.</p> <p>2. Перевірка ефективності педагогічних умов.</p> <p>3. Апробація спецкурсу „Туризм як діалог культур”</p>	<p>Теоретичний аналіз.</p> <p>Адаптація методик педагогічної діагностики відповідно до цілей дослідження.</p> <p>Моделювання педагогічних ситуацій</p>	<p>У навчально-виховний процес ВНЗ упроваджено спецкурс „Туризм як діалог культур”.</p> <p>Експериментально перевірено виявлені педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню досліджуваного явища</p>
Оцінювально-корекційний	<p>Обробка результатів експерименту.</p> <p>Упровадження результатів дослідження в практику роботи ВНЗ.</p> <p>Побудова доказів.</p> <p>Оформлення результатів дослідно-експериментальної роботи</p>	<p>Методи математичної статистики.</p> <p>Таблична й діаграмна інтерпретація даних.</p> <p>Узагальнення даних педагогічного експерименту.</p> <p>Зіставний аналіз експериментальних даних</p>	<p>Сформовані логічно несуперечливі, теоретично обґрунтовані висновки й положення дисертації.</p> <p>Експериментально підтвержені основні висновки й гіпотетичні положення</p>

Отже, організацію експерименту ми здійснювали відповідно до експериментального плану, що припускає використання контрольної та експериментальних груп, і проведення вихідного та підсумкового тестування, а також серії проміжних зрізів, що дозволяло зафіксувати вихідні дані та відстежити динаміку змін у кожній групі.

Педагогічний експеримент, організований для визначення ефективності розроблених нами педагогічних умов, проходив у рамках навчально-виховного процесу ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, ДЗ „Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка”, ДЗ „Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка”. Усього в експериментальному дослідженні взяли участь 384 майбутніх менеджери туризму.

Для здійснення педагогічного експерименту сформовано дві групи: контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ). Загальна кількість студентів у ЕГ склала 195 осіб, до складу КГ увійшло 189 студентів.

До початку експерименту обрані групи знаходилися в однакових умовах, оскільки навчання та виховання в них регламентувалося однаковими програмами й здійснювалося за подібними навчальними планами ВНЗ.

Крім складання експериментального плану, постановка педагогічного експерименту передбачала розробку його діагностичного апарата: визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах і вибір відповідних методів діагностики.

Словник іншомовних слів визначає поняття „критерій” (від гр. *kriterion* – здатність розрізняти) як ознаку, на основі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь, мірило оцінки.

Над проблемою критеріїв і показників психолого-педагогічних явищ та їх співвідношення працювало багато педагогів і психологів, зокрема Ю. Бабанський, А. Галімов, П. Городов, С. Максименко, В. Ягупов та ін. Так, О. Барабанщиков подає кілька визначень поняття „критерій”: а) це показник,

об'єктивний вияв чого-небудь; б) це психологічна установка діагноста; в) це мірило, тобто правило, яким треба користуватись при діагностуванні; г) це питання питальника, анкети, тесту тощо [17, с. 7].

Досить цікавою і найбільш повною, на нашу думку, є дефініція поняття „критерій”, запропонована в дослідженні А. Галімова, який визначив, що „критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію виражаються в конкретних показниках, які характеризуються, своєю чергою, низкою ознак” [63, с. 71].

Критерій повинен бути розгорнутим, тобто містити більш дрібні одиниці вимірювання, що дозволяють у реальній практиці „заміряти” дійсність порівняно з ідеалом. Такими одиницями є показники (ознаки). Показник (ознака) як компонент або складник критерію в цьому випадку є типовим і конкретним виявом однієї з суттєвих сторін досліджуваного явища, процесу, за яким можна судити не тільки про його наявність, а й про рівень його розвитку.

Загалом застосування критеріїв і показників дає можливість отримати кількісні оцінки в певних одиницях виміру, у нашому випадку – рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. Під рівнями сформованості в педагогіці розуміють ступінь прояву критеріїв за всіма можливими показниками.

Ступінь сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму ми визначали за такими критеріями:

1) когнітивним – повнота й усвідомленість знань, відбитих у змісті когнітивного структурного компонента полікультурної компетентності. Повноту знань ми визначали як відношення засвоєного студентом обсягу знань до загального обсягу інформації, запропонованого до вивчення. Усвідомленість знань – як ступінь їх засвоєння: репродукція (механічне завчання й відтворення без пояснення), розуміння й прийняття (осмислене запам'ятовування, вільний виклад, переконаність в істинності знання),

застосування й творчість (розуміння практичного значення знань, збагачення знань власними міркуваннями, досвідом).

Оцінка знань здійснювалася в процесі поточного й підсумкового контролю за допомогою письмового або усного опитувань, тестування на основі традиційних вимог щодо знань студентів;

2) мотиваційно-ціннісним – інтеріоризованість цінностей, виразність інтересів і мотивів, представлених у змісті мотиваційно-ціннісного компонента полікультурної компетентності. Ступінь інтеріоризованості цінностей полікультурності могла варіюватися: цінності могли не визнаватися значущими, могла теоретично визнаватися їхня соціальна значущість і відкидатися (повністю або частково) особистісна важливість, нарешті, ці цінності могли усвідомлюватися як особистісно значущі для життя в суспільстві й ефективної професійної діяльності майбутнього менеджера туризму. Контекстні інтереси могли бути відсутніми в мотиваційній сфері студента, могли проявлятися ситуативно, детермінуючи прагнення до певних дій і поведінки, і могли міцно займати провідні позиції в ієрархії мотивів поведінки й діяльності майбутнього менеджера туризму.

Оцінка мотиваційно-ціннісної сфери студентів здійснювалася за допомогою анкетування й тестування, а також у процесі індивідуальних і колективних бесід;

3) діяльнісно-поведінковим – активність і успішність (продуктивність) дій. Активність визначалася обсягом (інтенсивністю) міжкультурної взаємодії (у загальносоціальному або професійному аспектах), рівнем ініціативи й самостійності. За цим критерієм студенти могли характеризуватися пасивністю (відсутність ініціативи, неучасть у міжкультурній взаємодії), змушеною активністю (участь ситуативно й детермінована зовнішніми обставинами, ініціатива відсутня) або творчою активністю (внутрішньомотивоване, добровільна участь у міжкультурній комунікації, прояв ініціативи щодо організації міжкультурної взаємодії). Успішність дій визначалася за ступенем досягнення запланованих

результатів міжкультурної взаємодії – від невдалих дій до дій, що приводять до повноцінного досягнення поставлених цілей. Найбільш адекватним способом оцінки розглянутого складника полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму був кількісно-якісний аналіз діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження.

Повноцінне освоєння студентами всієї сукупності полікультурних знань і вмінь, цінностей і мотивів поведінки, стратегій поведінки й діяльності повинні свідчити про сформованість у майбутніх менеджерів туризму полікультурної компетентності.

Основним критерієм ефективності розроблених нами педагогічних умов є просування студента на більш високий рівень сформованості полікультурної компетентності, у прояві якої ми виділяємо три рівні:

- низький;
- середній;
- високий.

У таблицях 1.3, 1.4 та 1.5 представлені рівневі характеристики показників сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за відповідними критеріями.

Таблиця 1.3

Рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за когнітивним критерієм

Рівень	Показники
Високий	<p>– студент має цілісні, міцні та ґрунтовні знання про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції;</p> <p>– студент розуміє місце культури в житті людини і суспільства, усвідомлює провідні тенденції розвитку культури та художніх стилів, властивих різним культурним епохам, обізнаний із</p>

	<p>творчістю провідних діячів української та зарубіжної культури і мистецтва;</p> <ul style="list-style-type: none"> – студент має чіткі уявлення про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії та запобігання конфліктів, зумовлених культурними відмінностями; – студент розуміє основні проблеми культурологічних знань, сутність процесу розвитку культури, місце і роль української культури в розмаїтті національних культур; – студент чітко розуміє практичне значення цих знань, у процесі засвоєння цих знань використовує елементи творчості, уміння збагачення знань власними міркуваннями та досвідом; – студент усвідомлює себе як повноцінного діючого полікультурного суб'єкта
Середній	<ul style="list-style-type: none"> – знання студента про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції не відрізняються цілісністю, ґрунтовністю та міцністю; – студент розуміє місце культури в житті людини й суспільства, але нечітко усвідомлює провідні тенденції розвитку культури та художніх стилів, властивих різним культурним епохам, мало обізнаний із творчістю провідних діячів української та зарубіжної культури і мистецтва; – студент має фрагментарні уявлення про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії та запобігання конфліктів, зумовлених культурними відмінностями; – студент розуміє основні проблеми культурологічних знань,

	<p>сутність процесу розвитку культури, але недостатньо усвідомлює місце й роль української культури в розмаїтті національних культур;</p> <p>– студент розуміє практичне значення цих знань, але в процесі засвоєння цих знань рідко використовує елементи творчості, розуміння здебільшого базується на осмисленому запам'ятовуванні та вільному викладі вивченого матеріалу, уміння збагачення знань власними міркуваннями та досвідом недостатньо сформовані або відсутні</p>
Низький	<p>– знання студента про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції є фрагментарними, або відсутні повністю;</p> <p>– студент не розуміє місце культури в житті людини і суспільства, незнайомий із провідними тенденціями розвитку культури та художніх стилів, властивих різним культурним епохам, не цікавиться творчістю провідних діячів української та зарубіжної культури і мистецтва;</p> <p>– студент не має чітких уявлень про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії та запобігання конфліктів, зумовлених культурними відмінностями;</p> <p>– розуміння студентом основних проблем культурологічних знань, сутності процесу розвитку культури є некритичним або відсутній повністю, він не може визначити місце й роль української культури в розмаїтті національних культур або заперечує їх зовсім;</p> <p>– студент не розуміє практичного значення культурологічних знань, у процесі засвоєння цих знань не використовує елементи</p>

	<p>творчості, розуміння, у кращому випадку, основане на механічному завчанні й відтворенні вивченого матеріалу без пояснень, уміння збагачення знань власними міркуваннями та досвідом повністю відсутні;</p> <p>– студент не усвідомлює себе як повноцінного діючого полікультурного суб'єкта</p>
--	--

Таблиця 1.4

Рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за мотиваційно-ціннісним критерієм

Рівень	Показники
Високий	<p>– соціальна значущість полікультурних цінностей визнається студентом і на теоретичному рівні, і на рівні особистісної важливості;</p> <p>– контекстні інтереси проявляються у студента постійно, детермінуючи прагнення до відповідних дій і поведінки, та займаючи провідні позиції в ієрархії мотивів поведінки й діяльності майбутнього менеджера туризму;</p> <p>– у студента сформовані такі особистісні якості, як толерантність, емпатія, безконфліктність та ін., що регулюють його повсякденне життя в полікультурному суспільстві;</p> <p>– наявність у студента емпатійних здатностей, безконфліктності поведінки, терпимості, толерантності щодо представників інших народів і культурних груп виражається в усвідомленні необхідності психологічного прийняття іншої особистості, у прагненні надати допомогу та підтримку, у розвитку гуманістичних цінностей особистості як найважливіших цінностей; переконаності у власній причетності до формування</p>

	<p>клімату ненасильства, толерантності навколишнього середовища; розумінні суспільної значущості міжкультурного діалогу; потреби активної участі в міжкультурному діалозі; відповідальності за результати своєї діяльності; прагненні та готовності до постійної культурної самоосвіти;</p> <ul style="list-style-type: none"> – цінності свободи, щастя, совісті, справедливості, пізнання, добра, істини, краси людини та ін. усвідомлюються студентом як найвищі загальнолюдські цінності, необхідні людині в сучасному полікультурному світі
Середній	<ul style="list-style-type: none"> – соціальна значущість полікультурних цінностей визнається студентом лише на теоретичному рівні, але не отримує необхідного усвідомлення на рівні особистісної важливості; – контекстні інтереси проявляються у студента ситуативно, не займаючи відповідних позицій в ієрархії мотивів поведінки й діяльності майбутнього менеджера туризму, прагнення до полікультурних дій і поведінки мають фрагментарний характер; –у студента недостатньо сформовані такі особистісні якості, як толерантність, емпатія, безконфліктність та ін.; –наявність у студента фрагментарних емпатичних здатностей, безконфліктності поведінки, терпимості, толерантності щодо представників інших народів і культурних груп виражається в нечіткому усвідомленні необхідності психологічного прийняття іншої особистості, у небажанні або нестійкому прагненні надати допомогу та підтримку; недостатній переконаності у власній причетності до формування клімату ненасильства, толерантності навколишнього середовища; неповному розумінні суспільної значущості міжкультурного діалогу; відсутності потреби активної участі в міжкультурному діалозі; неготовності до постійної культурної самоосвіти;

	<p>– цінності свободи, щастя, совісті, справедливості, пізнання, добра, істини, краси людини та ін. усвідомлюються студентом як найвищі загальнолюдські цінності лише на теоретичному рівні, їх необхідність людині у сучасному полікультурному світі або ставиться під сумнів, або заперечується повністю</p>
Низький	<p>– соціальна значущість полікультурних цінностей не визнається студентом ані на теоретичному рівні, ані на рівні особистісної важливості;</p> <p>– контекстні інтереси проявляються у студента дуже рідко або відсутні повністю, а відтак не знаходять свого місця в ієрархії мотивів поведінки й діяльності майбутнього менеджера туризму;</p> <p>–у студента практично відсутні такі особистісні якості, як толерантність, емпатія, безконфліктність та ін.;</p> <p>– відсутність у студента емпатійних здатностей, безконфліктності поведінки, терпимості, толерантності щодо представників інших народів і культурних груп виражається у повному або частковому запереченні необхідності психологічного прийняття іншої особистості, у небажанні надати допомогу та підтримку; відсутності переконаності у власній причетності до формування клімату ненасильства, толерантності навколишнього середовища; нерозумінні або запереченні суспільної значимості міжкультурного діалогу; відсутності потреби активної участі в міжкультурному діалозі; небажанні постійно вдосконалювати свій рівень культурної освіти;</p> <p>- цінності свободи, щастя, совісті, справедливості, пізнання, добра, істини, краси людини та ін. не усвідомлюються студентом як найвищі загальнолюдські цінності, необхідні людині у сучасному полікультурному світі.</p>

Таблиця 1.5

Рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за діяльнісно-поведінковим критерієм

Рівень	Показники
Високий	<ul style="list-style-type: none"> – студент має здатність використовувати отримані полікультурні знання в нових умовах, обновляти полікультурні знання та вдосконалювати професійні та комунікативні вміння; – активність студента в міжкультурній взаємодії має творчий характер, він приймає внутрішньомотивовану, добровільну участь у міжкультурній комунікації, проявляє ініціативу щодо організації міжкультурної взаємодії; – студент ефективно використовує раціональні прийоми самостійної роботи з добування полікультурних знань; постійно здійснює самоаналіз, самооцінку одержуваної інформації; прогнозує можливі результати своєї діяльності, коректує та перебудовує її; – студент вміє раціонально та конструктивно вирішувати міжкультурні конфлікти; розв’язувати професійні завдання при взаємодії із представниками різних культурних груп; вступати у позитивну взаємодію із представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп тощо); – студент має великий досвід позитивної взаємодії із представниками різних культур; – у студента широко розвинені комунікативні вміння, які включають всебічне сприйняття партнера по спілкуванню; уміння викликати в партнера по спілкуванню довіру, співпереживання в спільній діяльності; уміння передбачити та ліквідувати конфлікт; уміння справедливо, тактовно

	критикувати; вміння сприймати та враховувати критику
Середній	<ul style="list-style-type: none"> – здатність студента використовувати отримані полікультурні знання в нових умовах сформована недостатньо, що негативно позначається на вмінні обновляти полікультурні знання та вдосконалювати професійні та комунікативні навички; – активність студента в міжкультурній взаємодії має змушений характер, його участь ситуативна й детермінована зовнішніми обставинами, ініціатива проявляється рідко або відсутня; – студент прагне використовувати раціональні прийоми самостійної роботи з добування полікультурних знань; але рідко здійснює самоаналіз, самооцінку одержуваної інформації; не здатний прогнозувати можливі результати своєї діяльності, а отже, не може коректувати та перебудовувати її; – студент має вміння розв’язувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію із представниками різних культур, однак не завжди проявляє толерантне ставлення до представників інших соціально-культурних груп; – студент не має достатнього досвіду позитивної взаємодії із представниками різних культур; – у студента достатньо розвинені комунікативні вміння, він здатний установлювати контакти з окремими членами колективу; установлювати доцільний тон і стиль спілкування; знімати напруженість у стосунках, розв’язувати конфлікти; використовувати і в процесі прямого, і непрямого спілкування різні методи впливу на людей
Низький	– студент не вміє використовувати отримані полікультурні знання в нових умовах, обновляти полікультурні знання та вдосконалювати професійні й комунікативні вміння;

	<ul style="list-style-type: none"> – активність студента в міжкультурній взаємодії характеризується пасивністю (відсутність ініціативи, неучасть у міжкультурній взаємодії); – студент не здатний використовувати раціональні прийоми самостійної роботи з добування полікультурних знань; не вміє здійснювати самоаналіз, самооцінку одержуваної інформації; не здатний прогнозувати можливі результати своєї діяльності, як результат не коректує і не перебудовує її; – студент не володіє вміння розв'язувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію із представниками різних культур, часто проявляє нетолерантне ставлення до представників інших соціально-культурних груп; – досвід позитивної взаємодії із представниками різних культур відсутній; – уміння спілкуватися рідною та іноземною мовами в професійному середовищі, дотримуватися етики ділового спілкування, етичних норм, уміння аналізувати іншомовні джерела інформації для отримання даних, що є необхідними для виконання професійних завдань та прийняття професійних рішень, є недосконалими
--	--

Узагальнену рівневу характеристику показників сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму наведено в додатку 3.

Зафіксовані покращення в прояві зазначених показників ми будемо розцінювати як позитивний результат реалізації педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у ВНЗ, а також як підтвердження істинності теоретичних висновків, отриманих у ході проведеного нами дослідження.

Для діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутнього менеджера туризму нами була розроблена анкета (див. додаток А) та низка тестів (додатки Б, В, Г, Д). При складанні анкети ми прагнули, щоб вона мала характер своєрідної співбесіди зі студентом з найбільш важливих питань, що належать до полікультурної компетентності, була безпосередньо пов'язана з його майбутньою професійною діяльністю. Із цією метою більша частина питань і завдань була складена таким чином, щоб не тільки оцінити знання, ерудицію респондентів, але й надати їм можливість висловити власні думки з різних проблем культурного контексту професійної освіти в сучасних умовах. Одночасно ми ставили мету звести обсяг анкети до мінімуму, зробити її компактною й зручною для роботи. Зміст анкети дозволяв використовувати показники всіх трьох критеріїв оцінки полікультурної компетентності.

Анкета містила 30 питань відкритого й закритого типів, у яких використано прийоми „багатоступінчастого вибору”, „незакінченого речення”, „протилежних відповідей”, „постановки в ситуацію із прихованими можливостями”. При складанні анкети використано адаптовані методики Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Ядова [182; 215; 375]. Для більшої вірогідності результатів анкетування респондентів проводилося анонімно. Залежно від набраної респондентом суми балів ступінь сформованості його полікультурної компетентності оцінювався як відповідний одному із трьох виділених нами рівнів: низькому, середньому, високому. Нагадаємо в цьому зв'язку, що під рівнем ми розуміємо „дискретний, відносно стійкий, якісно своєрідний стан досліджуваного об'єкта” [331, с. 216].

Відповіді респондентів на запитання оцінювалися в балах; кількість балів за те або те питання визначалося ступенем його складності. Так, за відповіді на запитання, у яких було потрібно лише підкреслити один з готових варіантів відповіді, респондентові давався один бал за кожну правильну відповідь. Один бал присуджувався також за кожного правильно названого діяча науки або мистецтва у відповіді на запитання 19. Відповіді на

запитання 1, 2, 4, 16, 20, 29, 30 оцінювалися в інтервалі від 0 (відсутність відповіді) до 5 балів (повна, аргументована, чітка відповідь). Якщо респондент давав свій варіант відповіді на яке-небудь питання, додаючи до вже перерахованих відповідей свою аргументацію, то така відповідь оцінювалася від 1 до 3 балів (питання 3, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 18, 25, 27, 28). Максимальна кількість балів – 80.

У ході проведення анкетування треба було з'ясувати:

1) розуміння значущості формування й самовиховання полікультурної компетентності з боку студентів – майбутніх менеджерів туризму;

2) практичний стан сформованості полікультурної компетентності студентів.

Для відповіді на ці питання належало експериментальним шляхом визначити:

- розуміння студентами терміна „полікультурна компетентність”;
- ставлення студентів до проблеми формування полікультурної компетентності й розуміння її значення для професіоналізму менеджера туризму;
- ступінь сформованості полікультурної компетентності студентів;
- ступінь задоволеності студентів своїм рівнем полікультурної компетентності.

Оскільки поняття „полікультурна компетентність” не знаходить однозначного тлумачення в сучасній дослідницькій літературі, ми визнали доцільним включити в анкету питання про визначення сутності полікультурної компетентності. Учасникам експерименту було запропоновано дати визначення поняття „полікультурна компетентність”, щоб подивитися, який зміст вкладають вони в це поняття.

У якості типових відповідей можна виділити такі визначення полікультурної компетентності, запропоновані студентами:

1) „наявність знань у галузі культури й використання цих знань у практичній діяльності” – 22,6% в ЕГ та 25,9% в КГ;

2) „рівень розвитку загальної культури, необхідний для успішного здійснення професійної діяльності” – 18,5% в ЕГ та 16,4% в КГ;

3) „поінформованість у питаннях загальної культури” – 44,1% в ЕГ та 49,2% в КГ;

4) „важко відповісти” – 12,8% в ЕГ та 10,1% в КГ.

Більшість респондентів в обох групах (88,1% в ЕГ та 79,9% в КГ) відзначили, що в чинних вишівських підручниках „це поняття практично не трапляється” й тому вони не змогли назвати (або назвали помилково), хто із учених займається проблемою формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців.

Багато студентів ототожнювали полікультурну компетентність або із загальною культурою менеджера туризму (46,% в ЕГ та 34,9% в КГ), або із простою наявністю знань у галузі культури (33,8% в ЕГ та 40,7% в КГ), недооцінюючи в такий спосіб значущість інших компонентів полікультурної компетентності.

Отже, у ході анкетування з'ясувалося, що переважна більшість опитаних студентів (84,1% в ЕГ та 79,4% в КГ) не змогли дати чіткого визначення поняття „полікультурна компетентність”, 15,9% студентів ЕГ та 18% в КГ або дали неправильне тлумачення, або взагалі ухилилися від відповіді.

Студенти утруднялися виділити сутнісні характеристики, включали в це поняття більшість запропонованих в анкеті варіантів відповіді, відзначаючи при цьому, що для них „складно виділити пріоритетність яких-небудь характеристик”.

За результатами проведеного анкетування можна зробити такий висновок: студенти розуміють залежність успіху професійної діяльності від рівня сформованості полікультурної компетентності: відсутність зв'язку між цими явищами відзначило лише 2,6% в ЕГ та 3,2% в КГ. Основна маса (72,3% в ЕГ та 68,3% в КГ) відзначила значний ступінь взаємозв'язку полікультурної компетентності й професіоналізму менеджера туризму, 6,2%

в ЕГ та 8,5% в КГ – малий зв'язок, 19,5% в ЕГ та 22,2% в КГ – середній ступінь цієї залежності. Отже, більшість респондентів (91,3% в ЕГ та 92,1% в КГ) визнають значущість полікультурної компетентності студента для його майбутньої професійної діяльності як менеджера туризму.

Вивчити стан розвитку полікультурної компетентності студентів нам дозволили питання з оцінки й самооцінки рівня полікультурної компетентності, а також питання про ступінь задоволеності цим рівнем, чинники, що впливають на формування полікультурної компетентності, про форми прояву полікультурної компетентності в професійній діяльності менеджера туризму, про причини, що викликають труднощі в професійній діяльності. За результатами анкетування можна зробити висновок, що більшість респондентів (78,5% студентів в ЕГ та 74,1% в КГ) оцінили свій рівень полікультурної компетентності як середній і високий і задоволені цим рівнем (див. табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Самооцінка майбутніх менеджерів туризму свого рівня полікультурної компетентності, %

Рівень	Кількісний показник	
	ЕГ	КГ
Високий	24,6	21,2
Середній	53,9	52,9
Низький	6,6	9,5
Не знаю	15,1	16,4

В одному з питань нашої анкети ми попросили респондентів перерахувати можливості формування полікультурної компетентності, які вони бачать в освітньому процесі ВНЗ. Відповіді розподілилися приблизно однаково: 32,8% студентів в ЕГ та 37,6% в КГ назвали використання можливостей навчальних дисциплін; 31,3% в ЕГ та 26,5% в КГ підкреслили важливість самостійної роботи студентів із власного самовдосконалення; 28,7% в ЕГ та 31,2% в КГ відзначили необхідність розробки й реалізації спеціальних освітніх проектів. В анкеті пропонувалися питання щодо змін і

доповнень змістовного компонента чинних програм навчання майбутніх менеджерів туризму у ВНЗ. Серед необхідних змін респонденти відзначили потребу в складанні переліку можливих проблем для обговорення, каталогу ситуацій.

В останньому питанні нашої анкети ми попросили внести свої пропозиції щодо формування й удосконалювання своєї полікультурної компетентності. Відповіді студентів свідчать, що питання про шляхи формування своєї полікультурної компетентності є для них найбільш складним. Пропозиції, дані 75,6% студентів обох груп (інші 24,4% не змогли відповісти на це питання), можна згрупувати в такий спосіб:

1) 32,6% – „різні форми проведення аудиторних занять, уміло підібраний навчальний матеріал будуть сприяти формуванню моєї полікультурної компетентності”;

2) 20,5% – „формування полікультурної компетентності можливо тільки шляхом підвищення рівня моєї загальної культури”;

3) 9,3% – „у навчально-виховний процес ВНЗ необхідно внести окремий предмет або факультативний курс, що сприяє формуванню моєї полікультурної компетентності”;

4) 8,9% – „підвищити рівень своєї полікультурної компетентності я можу й самостійно, за допомогою додаткової літератури, аудіо- і відеоматеріалів”;

5) 4,3% – „потрібно переглянути зміст навчальних програм і включити в них більше матеріалів, що містять загальнокультурний і країнознавчий компоненти”.

В анкеті були питання щодо можливості реалізації діалогової концепції культури, умов успішного здійснення міжкультурної комунікації, а також знань і вмінь, необхідних для включення студентів у „діалог культур”. Більшість студентів (74,4% в ЕГ та 69,8% в КГ) оцінили своє ставлення до факту наявності „чужої” культури як „нейтральне” або „доброзичливе”,

21,5% в ЕГ та 25,4% в КГ прагнули „довідатися її більше”, однак 4,6% в ЕГ та 5,3% в КГ ставилися до неї „терпимо” або навіть „насторожено”.

У якості умов успішного здійснення міжкультурної комунікації найчастіше називаються „спільна діяльність і відносини співробітництва”, „відсутність значеннєвих бар’єрів”, „культурна толерантність”. Багато студентів (67,7% в ЕГ та 60,3% в КГ) уважали, що вони лише незначною мірою володіють знаннями й уміннями, необхідними для залучення здійснення діалогу культур, але перерахувати ці знання й уміння для них виявилось складним завданням.

У ході констатувального етапу експерименту виявлена характерна риса: багато студентів не прагнуть до особистісного самовдосконалення, не відчують потребу у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності, а залишаються споживачами навчального матеріалу, що поставляється викладачами, не виходячи за рамки програми.

Отже, на основі аналізу результатів проведеного анкетування й тестування, а також з урахуванням результатів поточного й підсумкового контролю знань студентів за допомогою письмового та усного опитувань, тестування на основі традиційних вимог щодо знань студентів, індивідуальних і колективних бесід, кількісно-якісного аналізу діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження, виявлено рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за відповідними критеріями, які представлено в таблицях 1.7, 1.8 та 1.9.

Таблиця 1.7

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за когнітивним критерієм

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	11	5,6	13	6,9

Середній	43	22,1	45	23,8
Низький	141	72,3	131	69,3

Як бачимо з наведеної таблиці, переважна більшість студентів продемонстрували низький рівень сформованості полікультурної компетентності за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту в обох групах – 72,3% в ЕГ та 69,3% у КГ. За результатами проведеної діагностики біля чверті студентів – 22,1% в ЕГ та 23,8% у КГ – перебували на середньому рівні сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм, і лише 5,6% студентів ЕГ та 6,9% студентів КГ було нами оцінено як такі, що мають високий рівень сформованості полікультурної компетентності за когнітивним критерієм.

Таблиця 1.8

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за мотиваційно-ціннісним критерієм

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	19	9,7	15	7,9
Середній	49	25,1	54	28,6
Низький	127	65,2	120	63,5

Дані, представлені в табл. 1.8 свідчать про те, що більшість студентів ЕГ та КГ – 65,2% та 63,5% відповідно – показали низький рівень сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм. Майже кожен четвертий студент з тих, хто брав участь в експерименті (25,1% в ЕГ та 28,6% у КГ), перебували на середньому рівні сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм, водночас як лише 9,7% студентів ЕГ та 7,9% у КГ продемонстрували високий рівень сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі експерименту.

Таблиця 1.9

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за діяльнісно-поведінковим критерієм

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	14	7,2	18	9,5
Середній	57	29,2	53	28,0
Низький	124	63,6	118	62,5

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за діяльнісно-поведінковим критерієм також свідчать, що більшість студентів в обох групах мали низький рівень – 63,6% в ЕГ та 62,5% у КГ. Менше третини студентів ЕГ та КГ спромоглися продемонструвати середній рівень сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм – 29,2% в ЕГ та 28% у КГ. На високому рівні сформованості полікультурної компетентності за діяльнісно-поведінковим критерієм на констатувальному етапі експерименту перебували лише 7,2% студентів ЕГ та 9,5% студентів КГ.

Підсумкові результати попередньої оцінки загального рівня полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму представлено в табл. 1.10, які розраховувались за такою формулою:

$$\frac{K_1 + K_2 + K_3}{3}$$

де K_1 – результати діагностики за когнітивним критерієм,

K_2 – результати діагностики за мотиваційно-ціннісним критерієм,

K_3 – результати діагностики за діяльнісно-поведінковим критерієм.

Таблиця 1.10

Результати попередньої оцінки загального рівня полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	11	5,6	15	7,9
Середній	50	25,6	51	27,0
Низький	134	68,8	123	65,1

Результати констатувального етапу експерименту дають підставу для висновку про те, що значна частина студентів не володіє необхідним рівнем полікультурної компетентності. Однак цей факт у багатьох випадках не усвідомлюють самі студенти, про що свідчить завищена самооцінка розглянутої особистісної якості.

Головними причинами несформованості в студентів полікультурної компетентності є: відсутність чіткого уявлення про структуру й сутності полікультурної компетентності, цілісного системного підходу до проблеми її формування, обмежений діапазон можливостей самореалізації особистості, недостатня розробленість організаційних форм і методів формування досліджуваного феномену.

Проаналізувавши дані, отримані в ході констатувального етапу експерименту, ми зробили такі висновки:

1. Вихідний рівень полікультурної компетентності студентів – майбутніх менеджерів туризму – показаний ними в освітньому процесі ВНЗ, є недостатнім і вимагає цілеспрямованого формування й удосконалювання;

2. Серед умов, що сприяють ефективному формуванню полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, виділені, насамперед, організація навчальної діяльності й поетапна реалізація ідеї „діалогу культур” на заняттях з фахової підготовки; побудова програми формування

полікультурної компетентності студента, що включає спеціальні освітні проекти, побудовані з урахуванням професійних інтересів студента; створення на заняттях атмосфери максимально наближеної до природних комунікативних умов і міжсуб'єктна взаємодія викладача й студента. Серед чинників, що гальмують формування полікультурної компетентності, – традиційні форми навчання, недемократичний стиль спілкування викладача зі студентами, навчальні перевантаження.

3. Осмислення отриманої інформації дозволило нам зробити висновок: якщо формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму спеціально не здійснюється, то стихійне становлення цієї важливої особистісної якості в педагогічній практиці відбувається неефективно й повільно; цей процес слід направляти й удосконалювати.

Отже, результати констатувального етапу експерименту загалом підтвердили наше припущення про необхідність пошуку й реалізації в освітньому процесі ВНЗ педагогічних умов, що сприятимуть успішному формуванню полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму. Обґрунтуванню таких педагогічних умов, опису їх реалізації в навчально-виховному процесі ВНЗ та аналізу результатів експериментальної роботи й буде присвячений наступний розділ нашої дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 1

Визначивши в першому розділі нашої дисертаційної роботи теоретико-методологічні засади проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах, ми дійшли таких висновків:

1. На сьогоднішній день одним з важливих завдань системи освіти є підготовка людини до ефективної діяльності й спілкування в полікультурному середовищі, що пов'язано з усвідомленням культурного

різноманіття, толерантним ставленням до цього різноманіття й здатністю до культуровідповідної поведінки в конкретних соціокультурних умовах.

Підготовка особистості до існування в полікультурному суспільстві – проблема неминуща, зумовлена не тільки національним і релігійним складом того або того суспільства, але й більш глибокими, соціально-психологічними особливостями людини: індивідуальністю кожної особистості та її прагненням зберігати й розбудовувати власну самобутність, а також потребою людей поєднуватися не тільки історично, за національною ознакою, але й за інтересами, відповідно до певних ціннісних орієнтацій, гендерних і вікових особливостей, спільності виконуваних професійних функцій, соціальних ролей, соціального статусу й т.п.

У зв'язку з цим пошук шляхів, що ведуть до формування полікультурної компетентності, міжнаціональної й міжособистісної згоди, є насуцною потребою сучасного суспільства, важливою умовою виживання людства й кожної окремої людини.

2. Майбутній менеджер туризму, стаючи активно діючою фігурою в полікультурному суспільстві, одночасно будучи носієм тієї або тієї етнокультури, не зможе повністю реалізувати себе як фахівець, якщо в професійній підготовці не будуть враховані реальні запити сучасного суспільства й особиста зацікавленість студента в результаті навчання. Від рівня професійної готовності фахівця у сфері туризму, його полікультурної освіченості, уміння самостійно вишукувати, перетворювати наявні знання й знаходити нові способи вирішення проблем, що виникають, з урахуванням етнопсихологічних особливостей населення залежать практична реалізація збереження цілісності суспільства й можливості задоволення ринку праці в полікультурно освіченому випускнику у сфері туризму.

3. Культура є основою формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму й розуміється як спосіб життя, звичаї, традиції й вірування в їхній діахронії й синхронії, як культурно-історичне тло, духовне й

матеріальне багатство, накопичене кожним народом окремо й усіма народами в сукупності.

4. Аналіз наукових досліджень українських та зарубіжних учених дозволив констатувати той факт, що за останнє десятиліття українська й світова теорія педагогіки збагатилася великою кількістю наукових доробок, у яких вирішуються проблеми теоретичної та методичної підготовки майбутніх менеджерів туризму. У своїх роботах науковці розкривають питання полікультурної освіти та формування полікультурної, етнокультурної та професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфері туризму, аналізують проблеми формування полікультурної компетентності учнівської та студентської молоді в Україні та за кордоном, розглядають особливості формування різних професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері туризму та наголошують на необхідності врахування полікультурного складника в процесі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму. Проте, попри визначення необхідності підготовки майбутніх менеджерів туризму до професійної діяльності в полікультурному світовому туристському просторі та розв'язок окремих проблем формування полікультурних умінь та навичок у процесі їхньої фахової підготовки у ВНЗ, роботи сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців лише окреслюють перспективи комплексних досліджень з проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вишах.

5. Полікультурна компетентність майбутніх менеджерів туризму становить інтегративну якість особистості майбутнього професіонала, яка формується в процесі навчання у ВНЗ та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для повсякденного життя та діяльності в полікультурному суспільстві, що реалізується в здатності вирішувати завдання професійної діяльності в ході позитивної взаємодії з представниками різних культур (соціальних груп національностей, рас, релігійних конфесій).

У структурі полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму ми виділили такі компоненти:

- когнітивний, який включає спектр знань і теоретичних умінь, необхідних для ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі;
- мотиваційно-ціннісний, який характеризується освоєнням гуманістичних цінностей, які належать до життя в полікультурному суспільстві, толерантним ставленням до представників інших соціально-культурних груп і мотивацією до міжкультурної взаємодії;
- діяльнісно-поведінковий, який включає вміння вирішувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію із представниками різних культур.

6. З метою перевірки гіпотези нашої роботи розроблено план експериментального дослідження, до якого ввійшли констатувальний, формувальний та оцінювально-корекційний етапи, визначено завдання цих етапів та обрано основні методи дослідження.

Для проведення діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму визначено критерії сформованості досліджуваного феномену (когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий) і ця характеристика їх основних показників.

Діагностика рівня сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму довела, що вихідний рівень полікультурної компетентності, показаний студентами в освітньому процесі ВНЗ, є недостатнім і вимагає цілеспрямованого формування й удосконалювання. Серед умов, що сприяють ефективному формуванню полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, ми виділили такі, як: організація навчальної діяльності й поетапна реалізація ідеї „діалогу культур” на заняттях з фахової підготовки; побудова програми формування полікультурної компетентності студента, що включає спеціальні освітні проекти, побудовані з урахуванням професійних інтересів студента;

створення на заняттях атмосфери максимально наближеної до природних комунікативних умов і міжсуб'єктна взаємодія викладача й студента. Чинниками, що гальмують формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, є традиційні форми навчання, недемократичний стиль спілкування викладача зі студентами, навчальні перевантаження.

РОЗДІЛ 2

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬ-ТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ З ТУРИЗМУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО

2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму

Вітчизняні й зарубіжні науковці наголошують, що педагогічна система може успішно функціонувати й розбудовуватися лише при дотриманні певних умов [251; 258; 269; 299].

У філософському плані категорія „умова” є однією з провідних поряд з таким, як особистість, діяльність, матерія і т.п. „Умова” розглядається як категорія, що виражає відношення предмета до явищ, які його оточують, без яких цей предмет не може існувати та розбудовуватися [376, с. 197]; сукупність об’єктів (речей, процесів, відношень), що необхідні для виникнення, існування або зміни цього об’єкта [355, с. 86]; як сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених обставин процесу діяльності (С. Ожегов); єдність об’єктивного і суб’єктивного, внутрішнього і зовнішнього, сутності і явища (Н. Яковлева); правила, що забезпечують оптимальну діяльність (С. Борукова).

У психології досліджуване поняття зазвичай репрезентовано в контексті психічного розвитку й розкривається через сукупність внутрішніх і зовнішніх причин, що визначають психологічний розвиток людини, що прискорюють або сповільнюють його, впливають на процес розвитку, його динаміку й кінцеві результати [181, с. 27 – 28]. Педагоги займають схожу із психологами позицію, розглядаючи умову як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів на фізичний, моральний,

психічний розвиток людини, її поведінку, виховання й навчання, формування особистості (В. Полонський) [265, с. 36].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє виділити такі аспекти визначення поняття „педагогічна умова”:

– обставини, за яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [18, с. 43];

– підсумок цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів, змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей (В. Андреев) [8, с. 124];

– сукупність зовнішніх та внутрішніх обставин (об’єктивних заходів) освітнього процесу, від реалізації яких залежить досягнення поставлених дидактичних цілей (М. Малькова) [213, с. 77];

– взаємозв’язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують високу результативність навчального процесу і відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності (В. Манько) [214, с. 155];

– категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об’єктивно склалися чи суб’єктивно створені, необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети (О. Пехота) [257, с. 111].

Залежно від способу впливу на освітній процес педагогічні умови підрозділяються на зовнішні та внутрішні. В. Жернов визначає, що зовнішні умови є продуктом функціонування політичної, соціально-економічної, освітньої та інших систем зовнішнього середовища й реалізуються через відповідні чинники. Під внутрішніми автор визнає педагогічні умови, які є похідними завданнями відповідного педагогічного процесу та становлять сукупність педагогічних заходів, що забезпечують ефективне рішення цих завдань [113, с. 47].

При цьому ми поділяємо позицію В. Белікова, В. Кондруха, А. Найна та ін. про неможливість зведення умов тільки до зовнішніх обставин, до обстановки, до сукупності об'єктів, що виявляють вплив на процес, тому що освіта особистості становить єдність суб'єктивного й об'єктивного, внутрішнього й зовнішнього, сутності і явища [26; 163; 228].

Отже, ми розглядаємо педагогічні умови як один з компонентів педагогічної системи, що відбиває сукупність можливостей освітнього й матеріально-просторового середовища, які впливають на особистісний і процесуальний аспекти цієї системи, що й забезпечують її ефективне функціонування та розвиток.

На основі здійсненого в першому розділі нашої роботи теоретичного аналізу проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму та за результатами діагностики рівнів сформованості цієї компетентності в студентів, які взяли участь в експериментальному дослідженні, ми визначили такі педагогічні умови, які, на наш погляд, сприятимуть процесу ефективного формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму:

- 1) інтеграція змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін;
- 2) використання в навчально-виховному процесі ВНЗ інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії;
- 3) активізація самостійної навчальної діяльності студентів через організацію та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Перейдемо до обґрунтування визначених педагогічних умов.

Вітчизняні й зарубіжні дослідники проблем змісту освіти (Н. Волкова, Т. Дубовицька, М. Марусинець, О. Орлов, М. Олешков та ін.) наголошують на тому, що в дидактиці вищої школи в наш час приділяється недостатньо уваги вивченню особливостей навчальних програм ВНЗ. У контексті нашого

дослідження проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму важливими завданням є обґрунтування доцільності якісно нових підходів до відбору, адаптації, трансформації наукового матеріалу, систематизації навчального матеріалу, обсягів та порядку його викладення на рівні інтеграції навчальних програм культурологічних курсів і необхідності розробки та впровадження в навчально-виховний процес ВНЗ інтегративного міждисциплінарного спецкурсу культурологічної спрямованості „Туризм як діалог культур”.

Сутнісні характеристики культурологічної підготовки можуть визначатися згідно з теоретичними засадами різних педагогічних підходів. Так, на думку Т. Зюзіної, культурологічна підготовка у вищій школі може розглядатися як система навчання, виховання й розвитку студента в процесі оволодіння комплексом культурологічного знання, представленого нормативними та елективними дисциплінами цього напрямку, як-от: „Культурологія”, „Основи етики та естетики”, „Релігієзнавство” та ін., „Історія української культури”, „Історія мистецтва”, „Етика бізнесу” тощо, які варіативно представляються в навчальних планах деяких українських університетів [132, с. 277 – 278]. Культурологічна підготовка, отже, постає в якості органічного складника циклу гуманітарної підготовки у ВНЗ.

Культурологічну підготовку студентів у вищих навчальних закладах також визначають як цілеспрямований педагогічний процес формування соціокультурної компетентності, гуманітарної ерудованості, загальної культури (М. Багдасар’ян), у результаті оволодіння знаннями з дисциплін „Культурологія”, „Основи етики та естетики”, „Релігієзнавство” тощо. У контексті нашого дослідження додамо, що культурологічна підготовка майбутніх менеджерів туризму також ставить на меті формування їхньої полікультурної компетентності.

Отже, зміст культурологічної підготовки зумовлений номенклатурою культурологічних навчальних дисциплін (і нормативних, і елективних навчальних дисциплін, що представлені в навчальному плані); характером

відбору, систематизації та дидактичної організації культурологічного знання, логікою його вивчення; способами здійснення індивідуальних духовно-інтелектуальних практик (зокрема, літературно-аналітичних, мистецько-аналітичних, біографічно-аналітичних). Зміст культурологічної підготовки на рівні навчального предмета подається на рівні навчальних програм; відповідно – циклу навчальних дисциплін – на рівні змісту комплексу навчальних програм. Зміст освіти є варіативним і на рівні виокремлених дисциплін, і за умов їх перетворення на фундаментальний міждисциплінарний цикл, дидактичну цілісність [132, с. 278].

Кардинальні зміни в суспільстві (інтенсивна інформатизація, глобалізація, євроінтеграція тощо), нова соціальна та освітня ситуація визначили необхідність подолати фрагментарність змісту підготовки за рахунок змін наявних дисциплінарних і предметно-тематичних підходів, принципів побудови навчально-освітніх програм у ВНЗ [132, с. 280]. Експертні оцінки спеціалістів свідчать, що визначена проблема стосується і культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін [78; 156]. Перспективним шляхом реалізації визначених вище завдань у сучасній педагогіці вищої школи вважається створення фундаментальних міждисциплінарних циклів, які розглядаються як дидактична цілісність і в межах яких реалізуються нові підходи до відбору й систематизації знань, що сприяє забезпеченню нової якості підготовки, інтеграції та осучасненню навчального процесу.

Слово „інтеграція” походить від лат. *integratio* – „відновлення”, „поповнення”, „цілий”, тобто щось ціле, яке було з певних причин зруйновано, утратило свою цілісність, але потім відновило її завдяки взаємодії між елементами цього цілого. У філософському енциклопедичному словнику це поняття визначено так: „Інтеграція – це певна сторона процесу розвитку, пов’язана з об’єднанням у ціле різнорідних частин і елементів” [340].

У педагогіку поняття „інтеграція” прийшло з філософії, де розрізняють:

- горизонтальну інтеграцію (як комплексування) і вертикальну (як зв'язок фундаментального знання);
- зовнішню й внутрішню інтеграцію;
- онтологічну, гносеологічну й практичну;
- інформаційну, генеративну інтеграцію;
- функційну й організаційну інтеграцію [23, с. 15 – 16].

Спочатку, як відзначає В. Безрукова, педагоги йшли шляхом прямого запозичення визначень і характеристик інтеграції з філософських джерел. Але це позбавляло педагогічну теорію інтеграції самостійності й відбиття специфіки інтеграції педагогічних явищ, тому пізніше з'явилися свої концепції педагогічної інтеграції.

Педагогічна інтеграція – це встановлення зв'язків і відношень педагогічними засобами й заради педагогічних цілей. Вона здійснюється в межах педагогічної теорії й практики, тому використовуються педагогічні принципи, форми й методи інтегрування [Там само, с. 19].

Інтеграція як педагогічний феномен має кілька істотних характеристик, що визначають її категоріальний статус. Найчастіше інтеграція розглядається як процес і як результат цього процесу. Але, крім того, нерідко інтеграція характеризується як принцип розвитку педагогіки й педагогічної практики. Триєдина роль інтеграції (принцип, процес, результат) призводить до того, що існує кілька дефініцій цього поняття.

Педагогічна інтеграція як принцип розвитку педагогічної теорії й практики є провідною ідеєю, що відбиває особливості сучасного етапу розвитку й гарантує у випадку її реалізації досягнення більш високих позитивних результатів у науковій і практичній діяльності [Там само].

Як принцип розвитку педагогічної теорії й практики інтеграція, підкреслює В. Безрукова, охоплює своїм впливом досить широке коло освітніх явищ. До правил реалізації інтеграції як принципу належить:

- визначення об'єктів інтегрування;
- виділення чинників, що сприяють інтегруванню або заважають йому;

– прогнозування очікуваного результату з урахуванням потреб і особливостей учасників освітнього процесу [Там само, с. 0].

У якості процесу інтеграція розглядається як „безпосереднє встановлення зв'язків між об'єктами й створення нової цілісної системи відповідно до передбачуваного результату” [Там само]. Це свого роду процедура інтегрування об'єктів, що містить вибір необхідних і доцільних зв'язків із усієї сукупності їхніх видів і типів, способів установлення цих зв'язків.

Педагогічна інтеграція як результат цього процесу постає як форма, яку знаходять об'єкти, вступаючи у взаємодію один з одним. У якості форми можуть слугувати інтегративні програми (курси), інтегративні навчальні заняття, різні технології.

Як і всяка теорія, педагогічна теорія інтеграції оперує своїми категоріями, серед яких виділяються терміни, що представляють:

- феноменологічні описи явищ інтеграції (об'єкти інтеграції, процес інтеграції, тип процесу інтеграції, результат інтеграції);
- системотворчі (загальнонаукові) поняття (зв'язок, взаємозв'язок, синтез, комплекс, система, частина, ціле, структура і т.п.).

Терміни першої групи представляють усі складові частини інтеграції й характеристику її процесів. Оперуючи цими термінами, В. Безрукова склала феноменологічну карту процесу педагогічної інтеграції, у якій досить скрупульозно представлений аналіз процесу педагогічної інтеграції [23, с. 57 – 58]. Цю карту (див. табл. 2.1) можна вважати вихідним матеріалом для побудови будь-якої форми педагогічної інтеграції, адже процес інтегрування, інакше кажучи, його проектування, В. Безрукова пропонує здійснювати в три етапи.

Перший етап інтегрування, на її думку, повинен полягати в підготовці до процесу інтегрування, що передбачає:

- визначення напрямку (мети) інтеграції;
- добір об'єктів інтегрування та їх аналіз;

- вибір форми процесу інтеграції з її сутнісними й формально-логічними ознаками;

- визначення виду педагогічної інтеграції.

Підсумком підготовчого етапу повинна стати модель інтегративної освіти, тобто загальне уявлення про те, що інтегрується й що з цього повинно вийти.

Другий етап становить безпосередню розробку обраної форми інтегрування, а саме:

- вибір системоутворювального чинника;

- створення нової структури новотвору;

- установлення зв'язків і залежностей компонентів інтегрування;

- застосування способів інтегрування;

- фіксування нового інтегративного утворення.

Визначення системоутворювального чинника інтеграції – це знаходження підстави для об'єднання. Системоутворювальний чинник (систематизатор, інтегратор) В. Безрукова називає ідеєю, здатною об'єднати в цілісну єдність компонента інтеграції, цілеспрямувати їх, стимулювати їхні діяльнісні прояви і т.п. [23, с. 60]. Таким системоутворювальним чинником може бути абсолютно будь-який компонент педагогічного процесу (мета й завдання, зміст, засоби й методи і т.п.).

Системоутворювальний чинник змінює функційне призначення об'єктів інтеграції. Це положення теорії інтеграції найчастіше зорієнтоване на зміни функціонування змісту (перетворення навчального змісту інтегровувальних дисциплін). Однак, урахувуючи різноманітність передбачуваних об'єктів інтеграції, цілком можна адаптувати це положення й до інтегровувальних видів діяльності або засобів і методів навчання.

При створенні нової структури новотвору, установленні зв'язків і залежностей між компонентами інтегрування йде переробка складу об'єктів інтеграції. Саме цей процес передбачає створення нових зв'язків і відношень

між об'єктами інтеграції. Ці зв'язки допомагають отримати універсалізацію, уніфікацію, екстраполяцію або концентрацію.

Завершується процес інтеграції перевіркою отриманого інтегративного новотвору. Вона включає:

- уявний експеримент із застосування нової інтегративної форми;
- оцінку проекту інтегративного утворення;
- коректування проекту;
- експериментальне впровадження проекту.

Таблиця 2.1

**Феноменологічна карта процесу педагогічної інтеграції
(за В. Безруковою)**

<i>Елементи процесу інтеграції</i>	<i>Склад елементів процесу інтеграції</i>	
Цільове призначення (напрямок інтеграції)	Розширення предмета пізнання; ліквідація багатопредметності; скорочення часу вивчення теми, курсу; ліквідація дублювання; зміна технології навчання; створення сприятливих умов розвитку особистості	
Склад інтеграційного процесу (об'єкти інтеграції)	Матеріальні об'єкти, ідеальні об'єкти (поняття, принципи, ідеї концепції, теорії); діяльність (приймання, методи, навички, уміння, технології); особистість (стан, якості, властивості, мотиви)	
Форми педагогічної інтеграції	Інтегративні педагогічні форми	Інтегративні завдання, заняття, екскурсії, лекції, плани, програми, теми, курси
	Сутнісні ознаки форм	Предметно-образна, понятійна, світоглядна, діяльнісна, концептуальна

	Формально-логічні ознаки форм	Узагальнення, комплекс, система, синтез
Види педагогічної інтеграції	Внутрішньопредметна, міжпредметна, локальна, глобальна, внутрішньоциклова, міжциклова	
Рівні педагогічної інтеграції	Рівні модернізації, новації, інновації	
Механізми педагогічної інтеграції	Класи зв'язків	Зв'язки походження, побудови, управління, породження
	Види зв'язку	Перспективні, передуючі, супроводжувальні
	Типи зв'язку	Горизонтальні, вертикальні, перехресні
	Способи інтегрування	Універсалізація, екстраполяція, концентрація, уніфікація

Процес теоретичної розробки першої педагогічної умови показав, що на сьогодні склалася певна система поглядів і підходів у визначенні поняття інтеграції в педагогічному процесі, що розкриває різні аспекти його змісту. Проте науковці досі не змогли виробити узгоджену позицію щодо визначення типів та видів педагогічної інтеграції.

Так, М. Берулава [30] виділяє три типи інтеграції, які акумулюють у собі різні види: *загальнометодологічний, загальнонауковий і окремо науковий*. В. Гмурман розкриває зміст типів інтегративних процесів – *міжнаукових, міждисциплінарних і внутрішньодисциплінарних* [71].

Існує розподіл міжпредметної інтеграції на *горизонтальну й вертикальну*. Але якщо В. Фоменко [344, с. 100] виявляє такі види за способом розгортання змісту в часі (зміст виводиться на один часовий рівень або логічні й часові відношення не збігаються), то К. Кречетников [178] горизонтальною інтеграцією називає виділення інтегрованих комплексів, що становлять інваріантну частину знань і вмінь, а вертикальною

– послідовність навчання на різних рівнях підготовки, єдину методологію й термінологію при вивченні циклу дисциплін напрому. І. Дишлюк [102] виділяє види інтеграції залежно від міри далекості предметних і освітніх галузей: близька, середня, далека.

М. Чапаєв [356], указуючи на відсутність єдиної позиції у визначенні типів інтеграції в педагогіці, пропонує використання як класифікатора її різновидів категорію „парадигма”. Підставою для виділення парадигм інтеграції, на його думку, може стати характер відношень між цілим і його частинами.

У працях К. Колесіної, Л. Кульгіної [157; 185] показано три рівні: на *елементарному* рівні інтеграція має фрагментарний, часто компілятивний характер (традиційні міжпредметні зв'язки); *середнім* вважається рівень, що відрізняється значним взаємопроникненням різнохарактерного змісту в новий якісний стан; *значний, глибокий* рівень характеризується новотвором, повним злиттям різнохарактерного змісту значних обсягів навчального матеріалу.

І. Зверевим, В. Максимовою [120] запропонована класифікація, доповнена згодом іншими авторами, що підрозділяє міжпредметні зв'язки на три типи:

1) змістовно-інформаційні: за складом наукових знань (фактологічні, понятійні, теоретичні); за знаннями про ціннісні орієнтації (естетичні й ін.);

2) операційно-діяльнісні (пізнавальні, ціннісно-орієнтаційні, практичні);

3) організаційно-методичні (за способами засвоєння зв'язків у різних видах знань (репродуктивні, пошукові, творчі); за широтою здійснення (міжкурсів, внутрішньоциклових, міжциклових); за часом здійснення (попередні, супроводжувальні, перспективні); за способом установа (однобічні; двобічні; багатобічні); за сталістю реалізації (епізодичні, постійні, систематичні); за формами організації навчально-виховного процесу (індивідуальні, групові, колективні).

Л. Савельєва виділяє типи зв'язків: за елементами; за структурою й характером взаємозв'язків наук, науки й виробництва; технологічні; організаційно-методичні. Виділяються навчально-міждисциплінарні прямі зв'язки (засвоєння дисципліни базується на знанні попередньої дисципліни блоку); дослідницько-міждисциплінарні прямі зв'язки проблемного характеру (дисципліни мають загальний об'єкт дослідження, синтезуючи багатоаспектне бачення проблеми з усіх боків); ментально-опосередковані зв'язки (засобами різних навчальних дисциплін формуються ті самі інтелектуальні вміння); опосередковано-прикладні зв'язки виникають у процесі гуманізації, фундаменталізації, екологізації освіти [181, с. 94].

Обґрунтовуючи основні положення першої педагогічної умови, ми з'ясували, що більшість сучасних українських і зарубіжних педагогів розглядають три рівні інтеграції, що мають свою логічну структуру, яка складається з базису (кооперативної дисципліни), завдання (проблеми базової дисципліни), знарядь (теоретичного й технологічного інструментарію базової й суміжних дисциплін).

Першим рівнем інтеграції є асиміляція дисциплінарного інструментарію. Такі взаємодії між дисциплінами здійснюються у формі міжпредметних зв'язків, що забезпечує послідовне відображення в змісті предметів об'єктивних взаємодій, що існують у природі. Міжпредметні зв'язки визначають систему відношень між знаннями, вміннями й навичками, які формуються в результаті послідовного відображення в засобах, методах і змісті навчальних дисциплін тих об'єктивних зв'язків, які існують у реальному світі. Вони слугують педагогічним еквівалентом дидактичних зв'язків, які реалізуються в навчальному процесі.

Другий рівень дидактичної інтеграції – це синтез взаємодіючих наук на основі якоїсь базової дисципліни. При цьому виключається просте механічне злиття інформації взаємодіючих дисциплін або поглинання одного предмета іншим. При такій інтеграції відбувається внутрішньодисциплінарний синтез, який поєднує різні теорії в рамках одного предмета. Такий синтез має

діалектичний характер, дає можливість ураховувати також диференціацію знань, є методом досягнення єдності наукових знань.

Третій рівень дидактичної інтеграції – формування нової навчальної дисципліни із власним предметом вивчення (створення цілісної інтеграційної системи, зокрема інтегративного курсу).

На думку В. Сидоренка, умови інтеграції навчальних дисциплін ґрунтуються на таких дидактичних положеннях:

- супідрядність функцій окремих навчальних дисциплін;
- економічність ущільнення й концентрація навчального матеріалу, усунення дублювання в його вивченні;
- сталість інтеграційного базису, інтеграція навчальних предметів на основі одного з них;
- наявність достатнього обсягу навчального матеріалу, який може бути засвоєний на базі іншої дисципліни [293, с. 51].

Використавши ці положення, ми виявили характерні інтеграційні тенденції в змісті культурологічної підготовки майбутнього менеджера туризму в процесі вивчення фахових дисциплін:

- системне об'єднання предметних значеннєвих елементів у рамках розробленого інтегративного курсу „Туризм як діалог культур”, включення в навчальний зміст елементів полідисциплінарного філософського, історичного, культурологічного, лінгвокраїнознавчого характеру;
- створення єдиної навчально-методичної системи (форм, методів, прийомів, засобів навчання) культурологічної підготовки майбутнього менеджера туризму в процесі вивчення фахових дисциплін;
- комбінація теоретичних знань із формуванням практичних умінь і навичок професійної діяльності в сучасних умовах полікультурного світу.

У відборі змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін ми керувалися такими принципами:

- принципом системності, який припускає орієнтацію на цілісну систему професійної освіти менеджерів туризму;

– принципом відповідності значеннєвого й процесуального аспектів діяльності (зміст курсу повинен відповідати формам, методам і засобам конкретної професійної діяльності);

– принципом структурної єдності змісту навчального матеріалу на різних рівнях його засвоєння студентами. Відповідно до цього принципу повинна забезпечуватися єдність у виборі практичного й теоретичного компонентів змісту навчального матеріалу.

– принципом єдності інтеграції й диференціації, який виражає спосіб самоорганізації освіти;

– принципом інтегративності, згідно з яким зміст повинний бути інтегрований у низку гуманітарних і спеціальних дисциплін;

– принципом антропоцентризму, який визначає становище студента й викладача в інтегральній освітній системі;

– принципом культуровідповідності, який характеризує відношення освіти до її культурного оточення;

– принципом полікультурної компетентності, згідно з яким необхідно орієнтуватися на формування „глобальної компетенції” фахівців у галузі туризму, здатних працювати в міжнародному культурному середовищі.

Виділені принципи інтеграції змісту культурологічної підготовки майбутніх менеджерів туризму необхідно доповнити принципами структурування відібраного змісту: *міждисциплінарності, ієрархічності, гнучкості й варіативності.*

Міждисциплінарний принцип структурування змісту передбачає створення інтегрального простору, який надбудовується над наявною предметною системою; проявляється в погодженості змісту різних дисциплін, цілей їх вивчення й методів навчання.

Ієрархічність проявляється в послідовному формуванні культурологічних знань і вмінь. Основними етапами цього процесу є:

- 1) емпіричний;
- 2) культурологічного узагальнення;

3) інтерпретаційний.

Специфіка першого етапу полягає в тому, що він пов'язаний з вивченням варіативних модулів, які входять у зміст низки гуманітарних дисциплін, а також вивчення окремих культурознавчих дисциплін. Особливість другого етапу зумовлює спрямованість на оволодіння студентами культурологічними узагальненнями в ході вивчення базових модулів, об'єднаних загальною проблематикою в соціально-культурологічний блок. На третьому етапі передбачається вивчення варіативних міжпредметних модулів, сформованих навколо проблем прикладного характеру, а також застосування студентами культурологічних знань і вмінь при вивченні спеціальних дисциплін.

Гнучкість і варіативність забезпечуються модульною побудовою програми навчання.

Головними критеріями при інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів при вивченні фахових дисциплін були:

- критерій комплексності (зміст культурологічної підготовки відображає сучасні досягнення науки в галузі філософії, історії, культурології й ін.);
- критерій соціальної й полікультурної значущості (зміст культурологічної підготовки ґрунтується на сучасних аксіологічних принципах нової філософії освіти XXI століття, обґрунтовується роль системи полікультурних знань, умінь, навичок сучасного менеджера туризму в його професійній діяльності в умовах полікультурного суспільства);
- критерій доступності (зміст культурологічної підготовки враховує тезаурус, організацію процесу навчання майбутнього фахівця, не тягне при цьому інтелектуальних, моральних і фізичних перевантажень студентів);
- критерій оптимуму (зміст культурологічної підготовки враховує відповідність обсягу відібраного навчального матеріалів з кількістю певного для його вивчення часу);

– критерій педагогічної забезпеченості (зміст культурологічної підготовки повинен забезпечуватися педагогічними кадрами, методичними матеріалами, відповідною методикою та навчально-матеріальною базою).

Отже, ми вважаємо, що інтеграція змісту культурологічної підготовки майбутніх менеджерів туризму в процесі вивчення фахових дисциплін на основі принципів відбору відповідного змісту (системності, відповідності значеннєвого й процесуального аспектів діяльності, єдності інтеграції й диференціації, інтегративності, антропоцентризму, культуровідповідності, полікультурної компетентності) і принципів структурування цього змісту (міждисциплінарності, ієрархічності, гнучкості й варіативності) з урахуванням критеріїв комплексності, соціальної й полікультурної значущості, доступності, оптимуму, педагогічної забезпеченості, сприятиме процесу ефективного формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму.

Друга визначена нами педагогічна умова формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму – використання в навчально-виховному процесі ВНЗ інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії – безпосереднім чином пов'язана з першою, адже інтерактивні методи й форми навчання є інтегративними педагогічними формами та об'єктами в процесі педагогічної інтеграції.

До інтерактивних методів навчання, які, на нашу думку, сприятимуть процесу ефективного формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, ми зараховуємо метод проектів, метод аналізу проблемних ситуацій (кейс-метод), дослідний метод, ігрові методики (ділові, імітаційні, рольові ігри), метод „мозкового штурму”, метод „круглого столу”.

Серед інтерактивних форм навчання ми виділяємо такі: творчі завдання, робота в малих групах, дискусія, інтерактивні лекції (лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція з розглядом конкретних ситуацій, лекція із задалегідь запланованими помилками, лекція-прес-конференція, міні-

лекція), евристична бесіда, позааудиторні форми навчання (перегляд та обговорення відеофільмів, екскурсія, відвідування виставок тощо).

Основою інтерактивних підходів до навчання є взаємодія викладача й студентів, а також студентів між собою. При цьому основними умовами існування інтерактиву є: наявність мети, для досягнення якої ініціюється діалог, безпосередній і оперативний обмін інформацією між викладачем і студентами, певний науково обґрунтований ступінь рівноправності при розподілі функцій, виконуваних у процесі вирішення проблеми, високий рівень знань і взаєморозуміння, необхідних для досягнення основної мети.

Інтерактивне навчання дозволяє вирішувати одночасно кілька завдань, головною з яких є досягнення цілей навчання, розвиток комунікативних умінь і навичок. Воно допомагає встановленню емоційних контактів між студентами, забезпечує виховне завдання, оскільки привчає студентів працювати в команді, прислухатися до думки своїх товаришів.

Використання інтерактивних методів і форм у процесі навчання, як показує практика, знімає нервові навантаження студентів, дає можливість змінювати форми їхньої діяльності, перемикає увагу на вузлові питання теми занять.

Інтерактивний (від англ. *interactive* – той, що взаємодіє, впливає один на одного; погоджений; діалоговий) означає здатність взаємодіяти або перебуває в режимі бесіди, діалогу з ким-небудь (людиною) або чим-небудь (наприклад, комп'ютером) [303]. Отже, інтерактивне навчання – це, насамперед, діалогове навчання, у ході якого здійснюється взаємодія викладача й студента.

Особливості цієї взаємодії полягають у такому:

- перебування суб'єктів освіти в одному значенневому просторі;
- спільне занурення в проблемне поле розв'язуваного завдання, тобто включення в єдиний творчий простір;
- погодженість у виборі засобів і методів реалізації розв'язку завдання;

– спільне входження в близький емоційний стан, переживання співзвучних почуттів, що супроводжують прийняття й здійснення розв'язку завдань [285, с. 75].

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес організований таким чином, що практично всі студенти виявляються залученими в процес пізнання, вони мають можливість розуміти й рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають. Спільна діяльність студентів у процесі пізнання, освоєння навчального матеріалу означає, що кожний робить свій особливий індивідуальний внесок, іде обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. Причому, відбувається це в атмосфері доброзичливості й взаємної підтримки, що дозволяє не тільки отримувати нове знання, але й розбудовувати саму пізнавальну діяльність, переводити її на більш високі форми кооперації й співробітництва [268, с. 11].

Характеристика, сутнісна особливість інтерактивних форм – це високий рівень взаємоспрямованої активності суб'єктів взаємодії, емоційне, духовне єднання учасників.

У процесі теоретичної розробки другої педагогічної умови нами було виокремлено такі інтерактивні методи й форми навчання, які, на наш погляд, сприятимуть формуванню полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму: метод проектів, метод аналізу проблемних ситуацій (кейс-метод), дослідний метод, ігрові методи навчання, метод „мозкового штурму”, метод „круглого столу”, метод використання творчих завдань тощо.

Метод проектів у процесі формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму ми розглядаємо як одну з особистісно зорієнтованих розвивальних технологій, в основу якої покладена ідея розвитку пізнавальних навичок студентів, творчої ініціативи, уміння самостійно мислити, знаходити й вирішувати проблеми, орієнтуватися в полікультурному просторі, уміння прогнозувати й оцінювати результати власної діяльності. Метод проектів завжди зорієнтований на самостійну

діяльність студентів – індивідуальну, парну, групову, яку вони виконують протягом певного відрізка часу. Цей метод застосується при наявності дійсно значущої *проблеми* (практичної, наукової, творчої, життєвої), для розв'язку якої необхідний дослідницький пошук (Є. Полат) [262]. Випускник освітньої установи в сучасних умовах для адаптації до мінливих життєвих ситуацій, зокрема в професійній діяльності менеджера туризму, повинен мати широту полікультурних знань, уміння їх інтегрувати й застосовувати для пояснення навколишніх його явищ. Усе це підтверджує необхідність використовувати проекти *практичної* спрямованості. Практико зорієнтовані завдання підвищують ефективність освітнього процесу за рахунок підвищення мотивація до освоєння цієї галузі пізнання, яка проявляється тільки в умовах особистісно значущих для студентів.

Зміст проектних завдань для майбутніх менеджерів туризму може бути класифіковано за культурно-пізнавальною спрямованістю таких проектів (історичні, виробничі, мистецтвознавчі, літературні, архітектурно містобудівні, природознавчі); за віковими особливостями споживачів туристичних програм (школярі, студенти, пенсіонери і т.п.); за формою проведення (екскурсія-прогулянка, екскурсія-лекція, екскурсія-концерт і ін.).

На відміну від навчально-дослідницької діяльності, головним підсумком якої є досягнення істини, робота над проектом націлена на всебічне й систематичне дослідження проблеми й передбачає одержання практичного результату – освітнього продукту. Продуктом може бути відеофільм, альбом, плакат, стаття в газеті, інструкція, театральна інсценівка, гра (спортивна, ділова), web-сайт та ін. Проектна діяльність передбачає підготовку доповідей, рефератів, проведення досліджень і інших видів творчої діяльності. У процесі виконання проекту студенти використовують не тільки навчальну, але й навчально-методичну, наукову, довідкову літературу. Роль викладача зводиться до спостереження, консультування й направлення процесу аналізу результатів, якщо виникає така потреба.

У ході виконання проекту студент виявляється залученим в активний пізнавальний творчий процес; при цьому відбувається і закріплення наявних знань з предмета, і одержання нових знань. Крім того, формуються дослідницькі (пошукові), комунікативні, організаційно-управлінські, рефлексивні вміння й навички, навички роботи в команді й ін.

Сутність методу аналізу проблемних ситуацій (кейс-методу) у процесі формування полікультурної компетентності менеджерів туризму полягає в тому, що студентам пропонують осмислити реальну життєву ситуацію, опис якої відбиває не тільки яку-небудь практичну проблему, але й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при вирішенні цієї проблеми. При цьому сама проблема не має однозначних розв'язків [256, с. 10].

У кейс-методі відбувається формування проблеми й шляхів її розв'язку на основі пакета матеріалів (кейса) з різноманітним описом ситуації з різних джерел: наукової, спеціальної літератури, науково-популярних журналів, ЗМІ й ін. У кейсі міститься неоднозначна інформація з певної проблеми. Такий кейс одночасно є і завданням, і джерелом інформації для усвідомлення варіантів ефективних дій (Г. Багієв, С. Калугіна, В. Наумов, С. Самаріна, Ю. Сурмін). Кейс-метод порівняно з іншими інтерактивними методами навчання можна представити як складну систему, у яку інтегровані інші, менш складні методи пізнання. У нього входять: моделювання, системний аналіз, проблемний метод, уявний експеримент, методи опису, класифікації, дискусії, ігрові методи й ін. У якості завдання студенту (або групі студентів) можна запропонувати зробити доповідь, підготувати проект або комп'ютерну презентацію.

Будучи інтерактивним методом навчання, він завойовує, як показує практика, позитивне ставлення з боку студентів, які бачать у ньому гру, що забезпечує освоєння теоретичних положень і оволодіння практичним використанням матеріалу.

При роботі з кейсом у майбутніх менеджерів туризму формуються такі професійні вміння й індивідуально-професійні якості, як уміння вирішувати проблеми, спілкуватися, застосовувати предметні знання на практиці, уміння вести переговори, брати на себе відповідальність, толерантність, рефлексивні вміння й ін.

Формування творчої особистості, яка володіє креативним мисленням, у сучасних умовах є актуальним завданням. У зв'язку з цим усе більш переважними стають пошукові методи: дослідний і евристичний (частково-пошуковий), в основі яких лежить проблемне навчання. Ці методи найбільшою мірою задовольняють вимогам компетентнісного підходу, спрямованого на розвиток активності, відповідальності й самостійності в прийнятті рішень. Обидва ці методи подібні між собою; відмінність полягає в ступені самостійності студентів.

Дослідна форма проведення занять із застосуванням елементів проблемного навчання передбачає таку діяльність студентів:

- ознайомлення з галуззю й змістом предметного дослідження;
- формулювання цілей і завдань дослідження;
- збір даних про досліджуваний об'єкт (явища, процеси);
- проведення дослідження (теоретичного або експериментального) – виділення аналізованих чинників, висування гіпотези, моделювання й проведення експерименту;
- пояснення отриманих даних;
- формулювання висновків, оформлення результатів роботи.

Цей підхід дає можливість зрозуміти хід наукового дослідження, різного трактування отриманих даних і знаходження правильної, відповідної до реальності, думки.

При дослідному методі від студентів потрібен максимум самостійності. Проте відзначимо, що в групах з різним рівнем знань студентів, особливо на початковому етапі вивчення предмета, доцільно застосовувати евристичні методи при активній участі викладача. Евристичними можуть бути бесіди,

творчі завдання, що передбачають самостійний пошук студентами нових знань.

Дослідна діяльність дозволяє сформувати такі компоненти полікультурної компетентності, як уміння творчої роботи, самостійність при прийнятті рішень, розбудовує спостережливість, уяву, уміння нестандартно мислити, діалектично сприймати явища й закономірності полікультурного світу, виражати й відстоювати свою або групову думку.

Використання різних типів ігор – ділових, імітаційних, рольових для вирішення навчальних проблем вносить різноманітність протягом предметного освітнього процесу, викликає формування позитивної мотивації до вивчення цього предмета. Гра стимулює активну участь студентів у навчальному процесі й залучає навіть найбільш пасивних [224].

Досить продуктивні ігрові методи навчання, які в процесі формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму передбачають ситуаційні або рольові ігри, засновані на принципі імітаційного моделювання ситуацій реальної професійної діяльності в комбінації з принципами проблемності й спільної діяльності. Імітуючи умови, зміст, відносини професійної діяльності, ігри сприяють формуванню не тільки полікультурних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей, але й системи відносин, соціально-психологічних аспектів діяльності. Ігрові ситуації стають гарною моделлю навчання міжособистісного спілкування. При цьому відбувається освоєння учасниками гри нового досвіду, нових ролей, формуються комунікативні вміння, здатності застосовувати набуті знання в різних галузях, уміння вирішувати проблеми, толерантність, відповідальність.

Метод „мозкового штурму”, спрямований на генерування ідей із вирішення проблеми, заснований на процесі спільного вирішення поставлених у ході організованої дискусії проблемних завдань. Завдання може містити професійно значуще або міждисциплінарне питання. При цьому всі ідеї й пропозиції, висловлювані учасниками групи, повинні

фіксуватися на дошці (або великому аркуші паперу), щоб потім їх можна було проаналізувати й узагальнити. Послідовне фіксування ідей дозволяє простежити, як одна ідея породжує інші ідеї. Дух змагальності активізує розумову діяльність студентів.

Метод „мозкового штурму” дозволяє втягувати в активну діяльність максимальне число студентів. Застосування цього методу можливо на різних етапах заняття: для введення нових знань, проміжного контролю якості засвоєння знань, закріплення набутих знань (на узагальнювальному занятті з конкретної теми курсу).

„Мозковий штурм” є ефективним методом стимулювання пізнавальної активності, формування творчих умінь студентів і в малих, і у великих групах. Крім того, формуються вміння виражати свій погляд, слухати опонентів, рефлексивні вміння.

Круглий стіл – це метод інтерактивного навчання, одна з організаційних форм пізнавальної діяльності студентів, що дозволяє закріпити отримані раніше знання, заповнити відсутню інформацію, сформувані вміння вирішувати проблеми, зміцнити позиції, навчити культури ведення дискусії. Характерною рисою „круглого столу” є комбінація тематичної дискусії із груповою консультацією.

Основною метою проведення „круглого столу” є вироблення в студентів професійних умінь викладати думки, аргументувати свої міркування, обґрунтовувати пропоновані рішення й відстоювати свої переконання. При цьому відбувається закріплення інформації й самостійної роботи з додатковим матеріалом, а також виявлення проблем і питань для обговорення.

Важливим завданням при організації „круглого столу” є:

- обговорення в ході дискусії однієї-двох проблемних, гострих ситуацій з цієї теми;
- ілюстрація думок, положень із використанням різних наочних матеріалів (схеми, діаграми, графіки, аудіо-, відеозаписи, фото-,

кінодокументи);

- ретельна підготовка основних доповідачів (не обмежуватися доповідями, оглядами, а висловлювати свою думку, докази, аргументи).

Основну частину „круглого столу” з будь-якої тематиці становлять дискусія (колективне обговорення якого-небудь питання, проблеми або зіставлення інформації, ідей, думок, пропозицій) і дебати (вільне висловлення, обмін думками із запропонованої студентам тематичної тези).

Однією з інтерактивних форм навчання студентів – майбутніх менеджерів туризму – є творчі завдання, під якими розуміються такі навчальні завдання, які вимагають від студентів не простого відтворення інформації, а творчості, оскільки завдання містять більший або менший елемент невідомості й мають зазвичай кілька підходів.

Творче завдання складає зміст, основу будь-якого інтерактивного методу. Творче завдання (особливо практичне) надає смисл навчанню, мотивує студентів. Невідомість відповіді й можливість знайти власне „правильне” рішення, засноване на своєму персональному досвіді й досвіді свого колеги, друга, дозволяють створити фундамент для співробітництва, спільного навчання, спілкування всіх учасників освітнього процесу, включаючи педагога. Вибір творчого завдання сам по собі є творчим завданням для педагога, оскільки потрібно знайти таке завдання, яке відповідало б таким критеріям:

- не має однозначної відповіді або розв’язку;
- є практичним і корисним для студентів;
- пов’язане з майбутньою професійною діяльністю студентів;
- викликає інтерес у студентів;
- максимально служить цілям навчання [218].

Робота в малих групах – це одна із найбільш популярних стратегій, оскільки вона дає всім студентам (зокрема й менш активним) можливість брати участь у роботі, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, уміння активно слухати, виробляти

спільну думку, розв'язувати розбіжності, що виникають). Усе це часто буває неможливо у великому колективі. Робота в малій групі – невід'ємна частина багатьох інтерактивних методів, наприклад, таких, як мозковий штурм, круглий стіл, майже всі види ділових, рольових і імітаційних ігор та ін.

При організації групової роботи слід звертати увагу на такі її аспекти. Потрібно переконатися, що студенти мають знання й уміннями, необхідні для виконання групового завдання. Нестача знань дуже скоро дасть про себе знати – студенти не стануть додавати зусиль для виконання завдання. Треба намагатися зробити свої інструкції максимально чіткими. Малоімовірно, що група зможе сприйняти більш однієї або двох, навіть дуже чітких, інструкцій за один раз, тому треба записувати інструкції на дошці й (або) картках. Треба надавати групі достатньо часу на виконання завдань.

Дискусія як форма інтерактивного навчання успішно застосовується в системі навчальних закладів на Заході, в останні роки стала застосовуватися й у нашій системі освіти. Зміст дискусії полягає в обміні поглядами з конкретної проблеми, що дозволяє студентам навчитися відстоювати свою думку й слухати інших.

Зазвичай передбачається, що з мислення народжується відповідь на висловлення опонента в дискусії, тому різнодумство й народжує дискусію. Однак справа відбувається саме навпаки: суперечки, дискусія народжує думку, активізує мислення, а в навчальній дискусії до того ж забезпечує свідоме засвоєння навчального матеріалу як продукту розумового його пророблення.

Дискусія використовується в групових формах занять: на семінарах-дискусіях, співбесідах з обговорення підсумків виконання завдань на практичних заняттях, коли студентам потрібно висловлюватися. На лекції дискусія в повному змісті розвернутися не може, але дискусійне питання, що викликає відразу кілька різних відповідей з аудиторії, не привівши до вибору остаточного, найбільш правильного з них, створює атмосферу колективного

міркування й готовності слухати викладача, який відповідає на це дискусійне питання.

Дискусія на семінарському занятті вимагає продуманості й ґрунтовної попередньої підготовки студентів. Потрібні не тільки гарні знання (без них дискусія безпредметна), але також наявність у студентів уміння виражати свої думки, чітко формулювати питання, наводити аргументи і т.п. Навчальні дискусії збагачують уявлення студентів з теми, упорядковують і закріплюють знання.

Лекція-бесіда, або „діалог з аудиторією”, є найпоширенішою й порівняно простою формою активного залучення студентів у навчальний процес. Ця лекція передбачає безпосередній контакт викладача з аудиторією. Перевага лекції-бесіди полягає в тому, що вона дозволяє привертати увагу слухачів до найбільш важливих питань теми, визначати зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей студентів.

До участі в лекції-бесіді можна залучати різними прийомами, як-от: ставлення студентам питань на початку лекції й по її ходу, як уже описувалося в проблемній лекції, питання можуть бути інформаційного й проблемного характеру, для з'ясування думок і рівня поінформованості з розглянутої теми, ступеня їх готовності до сприйняття наступного матеріалу.

Питання можуть бути і простими для того, щоб зосередити увагу слухачів на окремих аспектах теми, і проблемними. Студенти, продумуючи відповідь на поставлене питання, одержують можливість самостійно дійти тих висновків і узагальнень, які викладач повинен був повідомити їм у якості нових знань, або зрозуміти важливість обговорюваної теми, що підвищує інтерес і ступінь сприйняття матеріалу студентами.

Під час проведення лекції-бесіди викладач повинен стежити, щоб поставлені питання не залишалися без відповідей, тому що вони тоді будуть мати риторичний характер, не забезпечуючи достатньої активізації мислення студентів.

На відміну від лекції-бесіди на лекції-дискусії викладач при викладі лекційного матеріалу не тільки використовує відповіді слухачів на свої питання, але й організує вільний обмін думками в інтервалах між логічними розділами.

По ходу лекції-дискусії викладач наводить окремі приклади у вигляді ситуацій або коротко сформульованих проблем і пропонує студентам коротко обговорити, потім зробити короткий аналіз, висновки й продовжує лекцію.

Ця форма навчання дозволяє викладачу бачити, наскільки ефективно студенти використовують отримані знання в ході дискусії. Вибір питань для активізації студентів і теми для обговорення складає сам викладач залежно від конкретних дидактичних завдань, які він ставить перед собою для цієї аудиторії.

Лекція з розбором конкретних ситуацій за формою схожа на лекцію-дискусію, проте на обговорення викладач виносить не питання, а конкретну ситуацію. Звичайно, така ситуація представляється усно або в дуже короткому відеозапису. Тому виклад її повинен бути дуже коротким, але містити достатню інформацію для оцінки характерного явища й обговорення. Студенти аналізують і обговорюють ці мікроситуації спільно, усією аудиторією.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками була розроблена для розвитку в студентів умінь оперативно аналізувати професійні ситуації, виступати в ролі експертів, опонентів, рецензентів, виокремлювати неправильну або неточну інформацію.

Підготовка викладача до лекції полягає в тому, щоб закласти в її зміст певну кількість помилок змістовного, методичного або поведінкового характеру. Список таких помилок викладач приносить на лекцію й знайомить із ними студентів тільки наприкінці лекції. Підбираються помилки, що найбільше часто допускаються, які роблять і студенти, і викладачі в ході

читання лекції. Викладач здійснює виклад лекції таким чином, щоб помилки були ретельно приховані і їх не так легко можна було помітити студентам.

Це вимагає спеціальної роботи викладач над змістом лекції, високого рівня володіння матеріалом і лекторської майстерності. Завдання слухача полягає в тому, щоб по ходу лекції відзначати в конспекті помічені помилки й назвати їх наприкінці лекції. На розбір помилок приділяється 10 – 15 хвилин. У ході цього розбору даються правильні відповіді на запитання – викладачем, студентами або спільно.

Елементи інтелектуальної гри з викладачем створюють підвищене емоційне тло, активізують пізнавальну діяльність студентів. Лекція із запланованими помилками виконує не тільки стимулювальну функцію, але й контрольну. Викладач може оцінити рівень підготовки студентів з предмета, а ті, своєю чергою, перевірити ступінь своєї орієнтації в матеріалі. За допомогою системи помилок викладач може визначити недоліки, аналізуючи які в ході обговорення зі студентами, вони одержують уявлення про структуру навчального матеріалу й труднощі оволодіння ним. Виявлені студентами або самим викладачем помилки можуть послужити основою для створення проблемних ситуацій, які можна розв'язати на наступних заняттях.

Цей вид лекції найкраще проводити на завершення теми або розділу навчальної дисципліни, коли в студентів сформовані основні поняття й уявлення. Лекції із запланованими помилками викликають у студентів високу інтелектуальну й емоційну активність, тому що вони у своїй практичній діяльності використовують отримані раніше знання, здійснюючи спільну з викладачем навчальну роботу. Крім цього, заключний аналіз помилок розбудовує в студентів теоретичне мислення.

Лекція-прес-конференція близька до форми проведення прес-конференцій, тільки з наступними змінами. Викладач називає тему лекції й просить студентів письмово ставити йому питання з цієї теми. Кожний студент повинен протягом 2 – 3 хвилин сформулювати питання, що його найбільш цікавлять, написати їх на папірці й передати викладачу. Потім

викладач протягом 3 – 5 хвилин сортує питання за їхнім значеннєвим змістом і починає читати лекцію.

Виклад матеріалу будується не як відповідь на кожне задане питання, а у вигляді зв'язного розкриття теми, у процесі якого формулюються відповідні відповіді. На завершення лекції викладач проводить підсумкову оцінку питань як відбиття знань і інтересів студентів.

Активізація діяльності студентів на лекції-прес-конференції досягається за рахунок адресованого інформування кожного особисто. У цьому відмітна риса цієї форми лекції.

Необхідність сформулювати питання й грамотно його поставити активізує розумову діяльність, а очікування відповіді на своє питання концентрує увагу студентів. Питання в більшості випадків мають проблемний характер і є початком творчих процесів мислення. Особистісне, професійне й соціальне ставлення викладача до поставлених питань і відповідей на них, впливає на студентів. Досвід участі в лекції-прес-конференції дозволяє викладачу й студентам відпрацьовувати вміння ставити запитання й відповідати на них, виходити з важких комунікативних ситуацій, формувати навички доказу й спростування, урахування позиції людини, що задала питання.

Міні-лекція є однією з ефективних форм подання теоретичного матеріалу [211]. Перед її початком можна провести мозковий штурм або рольову гру, пов'язану з майбутньою темою, що допоможе актуалізувати її для учасників, з'ясувати ступінь їхньої поінформованості й ставлення до теми. Матеріал викладається доступною для учасників мовою. Кожному терміну необхідно дати визначення. Теорію краще пояснювати за принципом „від загального до окремого”. Перед тим, як перейти до наступного питання, необхідно підсумувати сказане й переконатися, що ви були правильно зрозумілі.

Міні-лекції пропонується проводити в інтерактивному режимі: перед оголошенням якої-небудь інформації викладач запитує, що знають про це

учасники; після надання якого-небудь твердження викладач пропонує обговорити ставлення студентів до цього питання.

Евристична бесіда шляхом дотепно сформульованих навідних запитань і прикладів спонукає студентів прийти до самостійної правильної відповіді. За своєю психологічною природою евристична бесіда в сучасному розумінні – це колективне мислення або бесіда як пошук відповіді на проблему.

Отже, інтерактивні методи й форми навчання в процесі формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму дозволяють інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння й творчого застосування знань при вирішенні практичних завдань. Студенти активно включаються не тільки в процес одержання, але й безпосереднього використання знань. Регулярне застосування форм і методів інтерактивного навчання сприяє формуванню в студентів продуктивних підходів до оволодіння полікультурною інформацією, зникає страх висловити неправильну пропозицію (оскільки помилка не спричиняє негативної оцінки) і встановлюються довірчі взаємини з викладачем.

Інтерактивне навчання підвищує мотивацію й залучення студентів у вирішення обговорюваних проблем, що дає емоційний поштовх до їхньої наступної пошукової активності, спонукає їх до конкретних дій. В інтерактивному навчанні кожний є успішним, кожний робить свій внесок у загальний результат групової роботи, процес навчання стає більш захоплювальним і осмисленим.

Крім цього, інтерактивне навчання студентів туристичного профілю формує здатність по-своєму бачити проблемну ситуацію, виходити з неї; розбудовує такі полікультурні вміння й особистісно професійні якості, як уміння вислухувати іншу думку, уміння вступати в партнерське спілкування, проявляючи при цьому толерантність щодо своїх опонентів, доброзичливість до учасників процесу спільного знаходження шляхів взаєморозуміння, пошуку істини.

Інтерактивна навчальна діяльність забезпечує розкриття нових можливостей студентів. Вона є необхідною умовою для становлення й удосконалювання полікультурної компетентності через включення учасників освітнього процесу в осмислене переживання індивідуальної й колективної діяльності для накопичення досвіду, усвідомлення й прийняття полікультурних цінностей.

Переходячи до обґрунтування третьої педагогічної умови формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму – активізація самостійної навчальної діяльності студентів через організацію та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, зауважимо, що особливість майбутньої професійної діяльності спеціаліста в умовах сучасного полікультурного світу полягає насамперед у здатності до подальшого прискореного набуття нових професійних і, зокрема, полікультурних знань, умінь та навичок, а також в умінні самостійно, швидко і якісно вдосконалювати свою професійну компетентність [203, с 50].

Відповідно до вимог Болонської декларації саме самостійній підготовці студентів приділяється особлива увага [239]. Важливого значення у цьому процесі сучасні українські та зарубіжні дослідники надають позааудиторній самостійній роботі, що має професійну спрямованість. Добре організована позааудиторна самостійна робота спонукає студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності, пошуку нестандартних рішень у розв'язанні різноманітних проблемних завдань та ситуацій тощо.

Активізація самостійної навчальної діяльності дозволяє вирішувати проблему недостатньої кількості навчальних годин, що приділяються на професійну підготовку майбутніх менеджерів туризму, створює передумови для розвитку вмінь пошукової й творчої діяльності, сприяє підготовці майбутнього менеджера до подальшої професійної самоосвіти й саморозвитку у сфері туризму.

Однією із особливостей самостійної навчальної діяльності студентів є різноманітність форм її організації. Зокрема, К. Коробова виділяє такі форми самостійної роботи:

- масова робота – клуби, вечори, диспути, конкурси, вікторини, організація виставок тощо;
- гурткова робота – предметні гуртки, науково-дослідна робота студентів та ін.;
- індивідуальна робота студентів – підготовка доповідей на семінарські заняття, вивчення тем, що виносяться на самостійне пророблення, індивідуальні консультації, підготовка до написання модульних контрольних робіт, складання заліків та іспитів тощо [242, с. 119].

У контексті нашого дослідження однією з форм активізації самостійної навчальної діяльності майбутніх менеджерів туризму ми визначаємо проведення зарубіжного стажування, ураховуючи те, що підприємства туристської індустрії потребують фахівців, які володіють базою спеціальних знань і практичних умінь, що потрібні у сфері обслуговування туристів, які виїжджають на відпочинок, а такого роду знання можна отримати тільки в процесі проходження стажувань у місцях відпочинку туристів. Для цього студенту необхідне проходження як можна більшої кількості стажувань у процесі навчання. Тим самим стажування – це найважливіший етап підготовки професіонала туристської індустрії [148, с. 137].

Різноманітні види практики й стажування, що взаємодоповнюють та змінюють один одного, утворюють цілісний процес, спрямований на формування професіонала. Проте, щоб зробити проходження практики й стажування, особливо закордонного, максимально ефективним для студентів туристського ВНЗ, необхідна професійна полікультурна підготовка.

Придбання полікультурної компетентності, яка становить функційні вміння розуміти погляди й думки представників іншої культури, коректувати свою поведінку, долати конфлікти в процесі комунікації, визнавати право на існування різних цінностей, норм поведінки, є конче потрібною для

сучасного фахівця у сфері туризму. Полікультурна компетентність створює основу професійної мобільності, підготовки до швидко мінливих умов життя, прилучає фахівця до стандартів світових досягнень, збільшує можливості професійної самореалізації на основі комунікативності й толерантності.

Зарубіжне стажування є компонентом практичної діяльності студентів – майбутніх менеджерів туризму. Воно організується на базі зарубіжних підприємств, установ, організацій туристського профілю й триває від 3 до 6 місяців. На відміну від виробничої практики зарубіжне стажування має більш тривалий характер, що дає студентам більше шансів проявити себе в професійному плані, пройти кілька технологічних шаблів, отже, придбати більше практичних навичок і вдосконалювати вже накопичені.

Зарубіжне стажування підвищує рейтинг студентів при подальшому працевлаштуванні завдяки вдосконалюванню володіння іноземною мовою, знанню звичаїв і культури країни – місця стажування, менталітету людей, які живуть у цій країні. Під час зарубіжних стажувань з'являється можливість довідатися й зрозуміти іноземний ринок і його культуру, попрацювати в іншому бізнес-середовищі, долучитися до інших методів ведення бізнесу, побачити на практиці реалізацію новітніх технологічних процесів. Більше того, зарубіжне стажування – це можливість установлення і зовнішніх, і внутрішніх контактів з партнерами, це реальний шанс проявити себе на ділі.

Проблеми професійної підготовки студентів у рамках зарубіжних стажувань раніше розглядалася в низці наукових праць російських дослідників І. Попова, С. Філіппової, Н. Буторової, В. Васильєва та ін. Автори відзначають, що система підготовки до проходження зарубіжних стажувань, що склалася, не відповідає вимогам сьогодення, вона не в змозі розвинути творчість, новаторство й, найважливіше, дати студентам практичні знання умов реального ринку й уміння безпомилково орієнтуватися в динамічному діловому середовищі сучасної туристської індустрії в умовах сучасного полікультурного світу.

Зарубіжне стажування не є на сьогоднішній день обов'язковою програмою професійного освітнього процесу у ВНЗ України. Проте українські дослідники В. Федорченко, Н. Фоменко, М. Скрипник, Г. Цехмістрова, аналізуючи практику підготовки працівників туризму в західноєвропейських країнах, наголошують на тому, що характерними особливостями системи підготовки туристських кадрів у цих країнах є удосконалення полікультурного характеру спеціалізованої підготовки фахівця, обов'язкове двомовне викладання професійних і спеціалізованих курсів і дисциплін та використання зарубіжного стажування, інтегрованого в навчальний процес університетів [253].

Ми вважаємо, що вирішення проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в умовах розвитку системи професійної підготовки студентів туристських ВНЗ до зарубіжного стажування безпосередньо пов'язане з побудовою відкритого освітнього середовища в навчальній установі. В умовах полікультурного суспільства усе більшої сили набирають тенденції інтеграції суспільства й освіти, коли відкритість середовища освітньої установи зводиться в ранг дидактичного принципу, на якому ґрунтується проектування освітнього процесу.

Проходження зарубіжного стажування майбутніх менеджерів освіти повинне здійснюватися за індивідуальними навчальними програмами, розробленими й профільною кафедрою, яка направляє студентів на стажування, за погодженням з керівником того підприємства, де вона проводиться. Завдання із стажування мають визначатися відповідно до кваліфікації студента й містити перелік робіт, які необхідно виконати під час стажування.

Ми поділяємо думку М. Михайлової, яка доводить, що прогнозування будь-якого виду діяльності необхідно розпочинати з чіткого визначення мети; важливо твердо уяснити, чого і як навчати; який обсяг інформації (основної та додаткової) доцільно включити в практику; які види робіт і чому вибрати; продумати, як залучити всіх студентів, яка інформація та чому

призначена для кожного з них, які вміння опанують студенти, а які будуть вдосконалюватися [218, с. 147]. Можливо, не варто детально розписувати завдання на кожен день із шести місяців стажування, як це пропонує О. Агапов [3, с. 17], проте той факт, що викладач, який складає завдання практики, повинен знати базу практики, посадові обов'язки стажера та рівень його підготовки, умови його роботи та проживання, не викликає сумнівів.

Індивідуальні завдання, які консультації з їхнього виконання, студент повинен отримати до початку проходження практики. Водночас визначаються методи звіту та заповнення документів. Окремі ВНЗ до пакета педагогічного забезпечення зарубіжного стажування включають інформацію про традиції, особливості цієї країни та правила поведінки студента.

Проте реальні умови стажування в більшості випадків не відповідають тим завданням, які отримали на кафедрі студенти; навантаження на робочому місці стажера не залишає часу на своєчасне виконання завдань; консультації отримати неможливо через відсутність на місці керівника практики і т.п. Тому в більшості випадків завдання стажування визначаються формально, що зводить нанівець його освітньо-кваліфікаційну ефективність.

Важливим аспектом є те, що, на думку М. Беннета [381], полікультурне навчання не відбувається випадково. Так, розглядаючи зв'язок між зарубіжними стажуваннями й ростом полікультурної компетентності, М. Беннет відзначає, що зростання полікультурної компетентності може стати важливим результатом стажування, але це не відбувається автоматично. Результат, на думку вченого, залежить від:

- тривалості стажування;
- програми полікультурної підготовки, яка випереджає стажування;
- моніторингу полікультурної компетентності на місці стажування;
- занурення в культуру країни стажування;
- вивчення мови та культури країни стажування;
- інтенсивності спілкування цією мовою;

– інтенсивності спілкування загалом із представниками нової культури й власної культури під час стажування (баланс виклику й підтримки).

Для М. Беннета ідея полікультурної комунікації полягає в переході від інкультурації до акультурації.

Під поняттям інкультурації розуміється культурна ідентифікація особистості, усвідомлення приналежності особистості до певної етнічної спільності, долучення людини до традицій і норм поведінки певної культури, спілкування всередині свого етносу.

Акультурація має на увазі розвиток особистості під впливом безлічі культур, формування культурного плюралізму, адаптацію людини до чужої (іншої) культури без відмови від власної. Полікультурна ідентичність як усвідомлення спільності з іншими людьми.

Знайомство з працями західних учених дозволяє зробити висновок, що полікультурне навчання відрізняється від інших освітніх напрямів за кількома параметрами. Головна відмінність полягає в тому, що необхідні знання й навички набуваються переважно за допомогою прямих культурних контактів. Це вимагає найчастіше повного або часткового абстрагування від звичної системи тлумачення різних культурних феноменів і спричиняє значні когнітивні й афективні зміни.

Як вважають деякі західні вчені, навчання полікультурної комунікації може породити протиріччя із власною культурною ідентичністю: виникає страх утратити орієнтацію у звичному соціокультурному просторі, утратити ідентичність і втратити підтримку своєї групи, принцип відкритості й спірності в організації процесу навчання [383; 387; 393; 396].

Істотною ознакою сучасного світу є процеси глобалізації всіх сфер соціальної дійсності, що призвело до зростання числа проблем, які мають коваріантний характер, вирішення яких можливо засобами міждисциплінарного аналізу й синтезу. Сутність сучасної освіти полягає в тому, що вона не може обмежуватися рамками традиційних освітніх інститутів. Самоосвіта, самостійна навчальна діяльність, стажування за

кордоном стають невід'ємною частиною сучасної освіти й освітнього суспільства. Сьогодні в міру розвитку еволюційних процесів головним інструментом прогресу туризму стають полікультурні знання, засоби пізнання, якими володіє конкретний фахівець, який перетворює світ туризму навколо себе й туризм загалом.

На наш погляд, на сьогоднішній день зарубіжні стажування безперечно є важливим і невід'ємним елементом у процесі освіти студентів, які прагнуть добитися більш високих результатів не тільки в теоретичному, але й у практичному плані. Метою таких стажувань є знайомство з культурою виробництва, управління, застосування тих або тих методик і інструментів на зарубіжних підприємствах і можливістю їх використання на вітчизняному ринку.

Отже, ми вважаємо, що запровадження в навчально-виховному процесі ВНЗ комплексу визначених педагогічних умов сприятиме поглибленню знань студентів про феномен культури, її типи й різновиди, їхніх уявлень про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії й запобігання конфліктів, зумовлені культурними відмінностями, вихованню таких професійно-особистісних якостей, як толерантність, безконфліктність, емпатія й ін., удосконаленню їхніх професійних і комунікативних умінь, формуванню навичок розв'язку професійних завдань при взаємодії з представниками різних культур, національностей, рас, вірувань, соціальних груп тощо, а загалом – сприятиме процесу ефективного формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

2.2. Реалізація педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ

Упровадження визначених нами педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховний процес ВНЗ під час проведення формувального етапу експерименту відбувалося комплексно, оскільки остаточно розмежувати сфери впровадження кожної із запропонованих педагогічних умов неможливо, адже процес фахової підготовки студентів має цілісний, системний характер і відбувається в єдиному навчально-виховному просторі ВНЗ. Проте опис їх реалізації в практиці навчання ми пропонуємо здійснити диференційовано, розглянувши детально, по черзі особливості функціонування в процесі формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму кожної з них, починаючи з першої.

Отже, інтеграцію змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін ми здійснювали на трьох рівнях: 1) на рівні асиміляції дисциплінарного інструментарію; 2) на рівні синтезу культурологічних дисциплін у структурі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму; 3) на рівні розробки й упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ інтегративного спецкурсу „Туризм як діалог культур”.

На першому рівні інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін нами було відібрано навчальні дисципліни культурологічної спрямованості у структурі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму та проаналізовано зміст цих навчальних дисциплін щодо можливостей формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців цієї спеціальності. Такі дисципліни переважно представлено в циклах соціально-гуманітарної підготовки й фундаментальної, природничо-наукової та загальноекономічної підготовки

студентів, а саме: „Історія української культури”, „Історія України”, „Філософія”, „Іноземна мова (за професійним спрямуванням)”, „Географія туризму”, „Туристичне країнознавство”, „Екологія”. У циклі професійної та практичної підготовки, який є найбільш представленим у кількісному відношенні у структурі загальної фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму, лише одна дисципліна – „Комунікативний менеджмент” – має відношення до вирішення проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, хоча у визначенні її мети та завдань ці проблеми не відображені прямо.

Стисло зупинимось на цільових характеристиках цих навчальних дисциплін у контексті проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Так, метою викладання дисципліни „Історія української культури” є формування системи знань про закономірності культурного процесу, про основні досягнення світової та вітчизняної культури, засвоєння загальнолюдських та національних культурних цінностей, збагачення духовного світу, формування моральних і естетичних потреб та здатності зберігати й охороняти культурні здобутки України та світу.

Серед завдань навчальної дисципліни, зокрема, значиться таке:

- розглянути багатовікову історію світової і вітчизняної культури, розкрити основні етапи її розвитку;
- сприяти збагаченню духовного світу студентів, зростанню інтересу до самостійного творчого осмислення культурної спадщини, власній участі в культурному будівництві в Україні;
- визначити особливості та тенденції розвитку культури ХХ ст., дати аналіз стану сучасної молодіжної культури та контркультури.

Метою вивчення дисципліни „Історія України” є формування в студентів сучасного мислення на основі усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків процесу історичного розвитку українського суспільства в контексті світових цивілізаційних вимірів, розуміння сутності перетворень, що

відбуваються в Україні, її місця в загальноєвропейському просторі та завдань, що стоять перед власною країною і світовою цивілізацією.

Серед завдань курсу слід зробити акцент на таких:

- розуміння студентами сучасних суспільних викликів;
- формування гуманізму, свободи особистості, терпимості до інакомислення, здатності до діалогу, неупередженого ставлення до інших народів.

Метою викладання дисципліни „Філософія” є формування філософської культури мислення, пізнання навколишнього світу та самого себе, навичок застосування філософської методології, розвитку всебічного світобачення та світорозуміння.

Серед численних завдань курсу інтерес з погляду нашого дослідження становлять такі:

- сформувати навички творчого мислення, уміння доводити та відстоювати свою думку;
- сприяти формуванню світоглядних, духовно-моральних цінностей, гуманізації особистості.

Окремі проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму вирішуються і в рамках вивчення студентами дисципліни „Іноземна мова (за професійним спрямуванням)”, соціокультурна мета якої полягає в досягненні розуміння важливих і різнопланових міжнародних соціокультурних проблем, для того, щоб діяти належним чином у культурному розмаїтті професійних та академічних ситуацій.

Метою дисциплін „Географія туризму” та „Туристичне країнознавство” є озброєння майбутніх фахівців сфери туризму професійними знаннями у сфері теорії й методології географічних досліджень та туристичного ресурсознавства, формування фахового світогляду щодо територіальної організації та умов розвитку туризму в країнах і регіонах світу.

Серед завдань вивчення цих дисциплін у контексті формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму наголосимо на теоретичній та практичній підготовці майбутніх туризмознавців з питань:

- туристичного районування світу та застосування регіонального підходу до туристичної оцінки країн і регіонів;
- структури та методики проведення комплексної туристичної характеристики країни, що постає в ролі туристичного об'єкта чи експортера туризму;
- туристичного ресурсознавства та застосування регіонального підходу до географічної характеристики природних і культурно-історичних ресурсів туризму;
- комплексної географічної характеристики спеціалізованих видів туризму, що слугують інформаційною базою для формування програм перебування туристів, розробки спеціальних турів та умов розвитку програмного туризму.

Полікультурний складник представлений також і в змісті навчальної дисципліни „Екологія”, мета викладання якої полягає у формуванні в майбутніх фахівців системи спеціальних знань щодо теоретичних засад екології, вивчення закономірностей і принципів взаємодії елементів системи „суспільство – природа” для забезпечення раціонального, збалансованого та ефективного природокористування.

Проведений аналіз навчальних дисциплін з підготовки бакалавра напряму 6.140103 „Туризм” галузі знань 1401 „Сфера обслуговування” дає підстави зробити висновок про те, що, попри чітко виражену полікультурну спрямованість професійної діяльності менеджерів туризму, зміст навчальних дисциплін їхньої фахової підготовки лише частково вирішує проблему формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, а цикл професійної та практичної підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму практично залишає цю проблему поза межами своєї уваги.

На другому рівні інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін ми ставили на меті організацію взаємодії навчальних дисциплін культурологічної спрямованості у процесі вирішення проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців туристського профілю.

Так, майбутні менеджери туризму, вивчаючи історію української культури, отримали знання щодо особливостей первісних форм культури, культури Стародавнього Сходу, античності як типу культури, виникнення християнства, Середньовічної культури, культури Київської Русі як феномену східнохристиянської культури, культури доби Відродження й Просвітництва, західноєвропейської і української культури XIX – поч. XX ст., провідних тенденцій розвитку сучасної світової й української культури.

У змісті навчальної дисципліни „Історія української культури” ми розробили додатковий модуль „Полікультурність як добросусідство культур”, завдання якого полягали в розвитку вмінь студентів самостійно мислити; вихованні активної життєвої позиції студентів; розширенні міжпредметних зв’язків. На лекційних та практичних заняттях наголошувалося, що культура будь-якого народу розвивається не ізольовано від культур інших народів, а закономірно перебуває в контексті світового культурного процесу. Українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності своїх предків, переймаючи і творчо осмислюючи надбання інших народів. Студенти дізналися, що одним із найважливіших чинників, що сприяє успішному розвитку національних культур, є засвоєння художнього досвіду інших народів. Інтенсивність і плідотворність цього процесу забезпечують соціально-економічні зв’язки, що зумовлені прагненням народів до взаєморозуміння та взаємозбагачення. У ході обговорення проблемних питань з теми студенти дійшли висновків про те, що здатність людини розвиватися на полікультурній основі, засвоювати нові культурні цінності стає дедалі більш соціально значущою. Це один із

ефективних механізмів соціокультурної динаміки, власне процесу культуротворчості. У підсумку вивчення модуля доведено, що в процесі полікультурної освіти й виховання здійснюється формування крос-культурної свідомості як прояву комунікативної раціональності. Вона є цілісним стійким соціально-психологічним утворенням, що включає толерантність, повагу до інших поглядів, культур, релігій, уміння спілкуватися й адаптуватися в полікультурному середовищі.

На основі вивчення дисципліни „Історія української культури” студенти навчилися на евристичному рівні аналізувати закономірності розвитку світової культури та особливості їх віддзеркалення в українській культурі; самостійно робити висновки й узагальнення культурологічних проблем; опанували вміннями застосовувати культурологічні знання для визначення особистої орієнтації в полікультурному просторі.

У рамках навчальної дисципліни „Історія України” студенти вивчали такі теми, які сприяли формуванню полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму: витоки українського народу та його державності, визвольна боротьба України в різні періоди її існування, соціально-політичний та соціально-економічний розвиток України в різні часи, національно-державне відродження українського народу, незалежна Україна в сучасному світі.

Додатково в зміст курсу було розроблено модуль „Полікультурність та багатоетнічність у вітчизняній історії”, головною тезою якого було визначення, що сучасне українське суспільство є полікультурним, оскільки воно об’єднує людей різних національностей з усіма формами взаємодії та взаємовпливів. Саме національна, мовна, конфесійна й політична багатоманітність українського суспільства зумовлює його багатокультурність. Високорозвиненість цієї сфери є потужним джерелом розвитку країни. У процесі опанування модулем студенти зрозуміли, що полікультурність та поліетнічність сьогодні слугують внутрішніми резервами і ресурсами подальшого розвитку національної державності, джерелом

соціального прогресу української нації. Ці ресурси мають бути раціонально використані в інтересах національного державотворення, інакше багатоманітність громадянського суспільства може стати причиною перманентних соціальних і політичних конфліктів та призвести до занепаду та руйнації і громадянського суспільства, і національної державності.

У рамках навчальної дисципліни „Філософія”, вивчаючи тему „Філософія культури”, студенти опанували знаннями про культуру як соціальне, матеріально-духовне явище, про конкретно-історичні типи існування культури, про спадкоємність та новаторство в розвитку культури, про національне та загальнолюдське в культурі, про соціодинаміку культурного життя, про рівноправність і діалог культур, про культуру як систему соціальних норм, цінностей, ідеалів, про ідеал культурної людини. Вивчаючи тему „Філософія цивілізацій”, студенти ознайомилися з основними критеріями визначення типів цивілізацій, характерними особливостями та протиріччями сучасної світової цивілізації, структурою цивілізаційних основ розвитку сучасного людства.

Зміст дисципліни „Іноземної мови (за професійним спрямуванням)” було спрямовано на формування професійної комунікативної компетенції, яка розглядається як мовна поведінка, що є специфічною для академічного й професійного середовища. Мовна поведінка вимагала набуття лінгвістичної, соціолінгвістичної та прагматичної компетенції, що є необхідним для виконання завдань, пов'язаних з навчанням та майбутньою професійною діяльністю менеджерів туризму. У контексті нашого дослідження інтерес викликала саме соціолінгвістична компетенція, яка є невід'ємною частиною змісту програми „Іноземної мови (за професійним спрямуванням)” і спрямована на розвиток розуміння й тлумачення різних аспектів культури і мовної поведінки в професійному середовищі. Вона сприяла розвитку вмінь, характерних для поведінки в різних культурних і професійних ситуаціях, та реагування на них.

У процесі вивчення кожної теми студенти в комунікативній формі, беручи участь у рольових і імітаційних іграх, не тільки опановували необхідним лінгвістичним матеріалом, але й набували певних прагматичних (як правильно поводитися в конкретній ситуації ділового спілкування) і етичних навичок поведінки, перебуваючи в чужому для них культурному середовищі. Студентам пропонувалося поставити себе на місце навчального персонажа й розповісти, як він поведеться в тому або тому випадку. Ми прагнули сформувати в студентів уміння абстрагуватися від звичного менталітету, поводитися в ігровій ситуації як заданий йому американський (англійський, німецький, французький) персонаж. Подібна організація навчального комунікативного процесу сприяла біполярному порівнянню мов і культур, збагачувала соціальний досвід студентів, активізувала їхній лінгвістичний досвід і стимулювала інтерес до вивчення мови й нової культури. Торкаючись міжкультурних питань, ми використовували стереотипи. Такий вибір робився для того, щоб студенти могли краще зрозуміти важливість міжкультурного аспекту, не забуваючи при цьому про розширення лінгвістичних знань.

До змісту навчальних дисциплін „Географія туризму” та „Туристичне країнознавство” було введено такі важливі теми з погляду формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму, як культурно-історичні ресурси туризму, географія культурно-пізнавального та подієвого туризму, географія релігійного туризму та паломництва, політична, економічна та історична характеристика країни з погляду туризму, соціальна характеристика та культура країни, характеристика туристичних регіонів світу, тощо.

У рамках навчальної дисципліни „Екологія”, вивчаючи тему „Міжнародна екологічна діяльність і співробітництво” студенти опанували знаннями щодо сутності, принципів та видів міжнародної екологічної діяльності, основних форм та інституцій здійснення міжнародного екологічного співробітництва, екологічної діяльності міжнародних

організацій, систем міжнародного екологічного моніторингу, міжнародних договорів, угод, програм та проектів екологічного спрямування, міжнародної екологічної політики країн світу, нових екологічних тенденцій цивілізаційного розвитку людства.

У рамках вивчення теми „Міжкультурна комунікація в індустрії туризму” (навчальна дисципліна „Комунікативний менеджмент”) студенти отримали знання щодо ролі й місця туризму в міжкультурній комунікативній взаємодії, поняття, проблем та особливостей міжкультурного спілкування, поняття культури в міжкультурній комунікації, типології культур, національних стереотипів, міжкультурної компетентності менеджера туристичної організації, особливостей національних стилів ділового спілкування в країнах Європи, Азії, Африки та Америки, мови жестів у різних культурах та країнах світу.

Отже, інтеграція змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін на другому рівні здійснювалася за допомогою синтезу навчальних дисциплін культурологічної спрямованості та збагачення їхнього змісту додатковими модулями з метою формування когнітивного, мотиваційно-ціннісного та практико-діяльнісного компонентів полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

На третьому рівні інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін нами було розроблено та впроваджено в навчально-виховний процес ВНЗ інтегративний спецкурс „Туризм як діалог культур” (див. додаток Е), головна мета якого полягала у формуванні полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

Завдання спецкурсу передбачали:

- закріплення знань студентів про феномен культури, її типи і різновиди, найпоширеніші культурні традиції;
- розвиток уявлень студентів про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності;

- формування вербальних і невербальних умінь та навичок студентів у процесі міжкультурної взаємодії;
- ознайомлення студентів з інноваційними процесами в туризмі та новими видами туристичної діяльності;
- формування та розвиток професійних умінь міжкультурної взаємодії для майбутньої професійної діяльності в умовах сучасного полікультурного світу.

У процесі опанування спецкурсом студенти вивчали такі теми, представлені в змістовних модулях, як „Культурна самосвідомість в епоху глобалізації”, „Теоретичні основи полікультурних взаємин у туризмі”, „Концептуальна та мовна картина світу в туризмі”, „Полікультурна компетентність майбутніх менеджерів туризму”, „Інноваційні процеси в туризмі”. Для самостійного вивчення студентам було запропоновано такі теми: „Національні особливості організації туристичної діяльності в країнах світу”, „Діагностика професійно-особистісних якостей майбутніх менеджерів туризму”. Наприкінці вивчення спецкурсу студенти писали реферат на обрану тему.

Спецкурс „Туризм як діалог культур” став одним з базових у підготовці фахівців для сфери туризму й гостинності, тому що знання й розуміння міжкультурних відмінностей і у сфері організації туристського бізнесу в полікультурному середовищі, і на рівні обслуговування гостей різних національностей допомагали здійснювати ефективну міжкультурну взаємодію, знімати ризики виникнення культурного шоку.

З матеріалів лекційних і семінарських занять студенти дізналися, що культурні контакти мали місце за всіх часів і у всіх регіонах земної кулі. Взаємодія між культурами – невід’ємна частина й сутнісний складник культурно-історичного процесу. Але лише в новий час розпочався процес їхнього якісного перетворення. Культурні контакти, продовжуючи залишатися стимулом самобутнього національного розвитку, стали чинником процесу світової інтеграції, засобом формування єдиної системи світових

зв'язків. Туризм у цьому зв'язку став істотним засобом вирішення позначених вище проблем. Подорожі виховують культурну толерантність, поглиблюють взаєморозуміння між представниками різних культур, сприяють формуванню соціально-культурної ідентичності. Туризм можна розглядати як діалогічну за своєю природою форму зустрічі культур, яка, з одного боку, сприяє поглибленню культурної самосвідомості й формуванню культурної ідентичності мандрівника, а з іншого, – призводить до взаємозбагачення культурних систем за рахунок взаємного обміну культурним досвідом.

У результаті вивчення спецкурсу студенти дійшли висновків про те, що у туристській діяльності діалог реалізує потребу в спілкуванні (з культурою, її звичаями, традиціями, носіями). Культура є складним багатомірним явищем, яке носії цієї культури сприймають як аксіоматичне. Для організації ефективної полікультурної взаємодії й діалогу представників різних культур необхідно навчитися правильно зіставляти культури за параметрами їх порівняння, беручи до уваги, що ціннісні орієнтації певним чином сполучені один з одним.

Отже, трирівнева інтеграція змісту культурологічної підготовки майбутніх менеджерів туризму в процесі вивчення фахових дисциплін сприяла формуванню когнітивного, мотиваційно-ціннісного й діяльнісно-поведінкового компонентів полікультурної компетентності студентів: вони отримали цілісні, міцні та ґрунтовні знання про феномен культури, її типи і різновиди, найпоширеніші культурні традиції; у них сформувалися чіткі уявлення про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії та запобігання конфліктів, зумовлених культурними відмінностями; вони усвідомили соціальну значущість полікультурних цінностей і на теоретичному рівні, і на рівні особистісної важливості; у них розвилися емпатійні здатності, безконфліктність поведінки, терпимість, толерантність щодо представників інших народів і культурних груп; вони навчилися

раціонально та конструктивно вирішувати міжкультурні конфлікти, розв'язувати професійні завдання при взаємодії із представниками різних культурних груп, вступати в позитивну взаємодію із представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп тощо).

У процесі фахової підготовки студентів, викладання навчальних дисциплін культурологічної спрямованості, інтегративного спецкурсу „Туризм як діалог культур” з метою формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму ми використовували різноманітні інтерактивні методи та форми навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії.

Так, у рамках спецкурсу „Туризм як діалог культур” у процесі вивчення теми „Національна самосвідомість і глобалізація” студентам було запропоновано взяти участь у творчому завданні „Водоверть ідей” із використанням методу „мозкового штурму”.

Аудиторія була поділена на підгрупи (4 – 5 підгруп по 4 – 5 студентів у кожній), кожна з яких одержала ватман і закріплений за нею кольоровий маркер. Пропонувалося, підписавши вгорі номер своєї групи, розкреслити простір ватману таблицею, що складається з п'яти стовпців і рядків за кількістю пропонованих завдань.

№	Завдання	+	–	?
1	Особистісні характеристики сучасного національного виховного ідеалу –			
2	Патріотизм і національна ідентичність			
3	Соціальна солідарність і національна ідентичність			
4	Людство й національна ідентичність			
5	Традиційні українські релігії й національна ідентичність			

Групи послідовно вписували свої ідеї в другий стовпець. Після завершення роботи викладач давав сигнал, за яким кожна група передавала

ватман з виконаними завданнями в суворій послідовності: перша – другій, друга – третій, третя – четвертій, четверта – п'ятій, п'ята – першій. Групи за 2 – 3 хвилини уважно вивчали роботу колег і виражали свою думку через систему знаків: якщо повністю згодні з виконанням, ставили номер своєї групи напроти відповідного завдання в стовпці під знаком „+”; якщо не згодні – під знаком „-”; якщо, з одного боку, згодні, але, з іншого, – щось у відповіді вимагало пояснення, розширення й т.п. – під знаком „?” Після закінчення 2 – 3 хвилин ватмани знову відправляються за встановленим маршрутом. Обговорення й оцінювання тривало доти, поки ватмани з виконаною роботою з кола не поверталися до авторів. Після цього всі роботи розміщалися для загального огляду, кожній із груп надавалася можливість виступити (звернутися з питанням, уточнити причину незгоди й т.п.).

Найважливішою умовою якісного проведення „Водоверті ідей” було чітке озвучування вимог: 1) бути терпимими, доброзичливими, об'єктивними й шанобливо ставитися до кожної позиції; 2) оцінки й виступи будувати аргументовано – кожна незгода й питання повинні бути обговорені; 3) пам'ятати, що мета цього завдання – здійснити обмін думками, а не категорично переконувати у своїй правоті, закликаючи до єдиної думки.

Завдання для загального обговорення сформульовано в такий спосіб:

- укажіть особистісні характеристики, що відповідають, на думку вашої групи, сучасному національному виховному ідеалу;
- у число базових національних цінностей входять патріотизм, соціальна солідарність, людство, традиційні українські релігії. Наведіть аргументи, що підтверджують зв'язок цих понять із явищем національної ідентичності;
- наведіть приклади практичної реалізації принципів полікультурного виховання (національно-культурна основа; гуманістична відкритість; особистісна зорієнтованість; громадянська відповідальність; цілеспрямована творча активність; організований саморозвиток).

Організація семінарського заняття з теми „Педагогічні умови формування полікультурної компетентності” передбачала охоплення двох напрямів: по-перше, теми педагогічних умов ефективної полікультурної освіти й виховання, зокрема, створення спеціально підготовленого педагогічного середовища; по-друге, теми розробки культурних асиміляторів. Культурний асимілятор – метод, пов’язаний з явищем емпатії й зворотного зв’язку, оскільки вчить бачити й розуміти ситуацію з погляду представника іншої культури. Культурні асимілятори склалися з опису ситуацій, у яких взаємодіють персонажі із двох культур, і чотирьох інтерпретацій їхньої поведінки – каузальних атрибуцій про спостережувану поведінку. Опис потрібно було скласти так, щоб були представлені значні відмінності між культурами – у стереотипах, традиціях і звичаях, вербальних і невербальних проявах. Зразковим алгоритмом конструювання культурних асиміляторів був такий:

1. Добір ситуацій, які повинні бути такими, що часто трапляються, конфліктними з погляду студентів і важливими в плані інформації про іншу культуру.

2. Побудова епізодів (внесення поправок у заготовки ситуацій з урахуванням думки добре обізнаних про культуру слухачів).

- 3 Виділення атрибуцій (добір питань про поведінку персонажів у різних ситуаціях, про емоційні й когнітивні реакції й т.п.).

4. Відбір атрибуцій (комплектація набору альтернативних пояснень, що складається із трьох інтерпретацій поведінки персонажів, найбільш імовірних з погляду членів культурної групи й однієї інтерпретації, ізоморфної для розглянутої культури).

5. Комплектування культурного асимілятора, який складався із чотирьох ситуацій. Кожна ситуація супроводжувалася питанням про причину конфліктної взаємодії її персонажів, чотирма варіантами відповідей, а також роз’ясненнями про те, на основі яких особливостей культур діяли персонажі ситуації.

При наявності додаткового навчального часу була можлива театралізація укладених студентами культурних асиміляторів.

У рамках вивчення одного з модулів спецкурсу з теми „Концептуальна та мовна картина світу в туризмі” студентам пропонувалися такі творчі завдання.

Для виконання вправи „Угадай слово” групам пропонувалося колективно зобразити слово, використовуючи жести, міміку, пантоміму. Завдання інших груп – угадати слово. Після зображення групи ставили виконавцям питання, відповіді на які могли звучати тільки „так” або „ні”. Завдання „Інценівка прислів'їв” передбачала колективно зобразити сутність прислів'я якої-небудь народності. Завдання інших груп – впізнати прислів'я або, щонайменше, визначити його зміст. При виконанні вправи „Етнічний портрет” кожній групі пропонувалися однакові матеріали з характеристиками представників різних культур (українців, росіян, німців, французів, американців та ін.). Завдання 1. Завдання кожної групи – уважно прочитати характеристики й придумати ситуації, у яких інші групи впізнають поведінку представника обраною групою культури. Завдання 2. Кожній групі придумати казку з використанням певного набору слів, у якій інші групи впізнають задану групою культуру народу.

По закінченні виконання творчих завдань проведено „круглий стіл”, на якому студенти обговорили таке питання: Наведіть аргументи на користь і на противагу використання таких організаційних форм виховної роботи: 1) виставки досягнень національної культури; 2) спортивні змагання з національних видів спорту (ігор); 3) фольклорні концерти з виконанням національних пісень і танців; 4) конкурси на краще приготування національних страв.

У рамках вивчення теми „Моделі аналізу й розуміння культури” ми також проводили зі студентами „круглий стіл” у формі „Конверта одкровень”.

Із цією метою за кількістю студентів у групі заготовлювалися картки з питаннями з розібраної теми. У контексті цієї ми пропонували картки, що вимагають завершення фрази „мої три...”. Конверт передавався з рук у руки, поки кожний студент не відповість на питання вийнятої з конверта картки, що йому дісталось. Кожний мав можливість доповнити колегу й виразити власне ставлення до питання.

Питання для обговорення на круглому столі (форма – „Конверт одкровень”): „Мої три...”:

1. ... видатні пам'ятники архітектури України / мого міста.
2. ...місця в Україні, куди б я хотів(ла) відправитися
3. ...культурні цінності в моєму місті (селі), якими я пишаюся
4. ...вітчизняні художні фільми, що зробили вплив на моє становлення
5. ...твори літератури, що зробили вплив на моє становлення
6. ...слова, якими я прагну охарактеризувати культурне життя моїх городян (односельців)
7. ...улюблені пісні, що оспівують які-небудь із базових національних цінностей
8. ...улюблені страви із продуктів мого регіону й за рецептами його мешканців
9. ... улюблені заняття художньою творчістю
10. ...несподівані для мене факти з біографії діячів культури України
11. ...якості, які здатна, на мій погляд, виховати в людині українська музика
12. ...якості, які здатна, на мій погляд, виховати в людині українська література
13. ...якості, які здатний, на мій погляд, виховати в людині український живопис
14. ...аргументи, чому необхідно знати про культуру своєї країни / свого краю.

З метою формування міжетнічної толерантності на заняттях спецкурсу з тем „Параметри порівняння культур”, „Сутність, зміст та структура полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму” студентам пропонувалося взяти участь у таких інтерактивних вправах.

1. Вправа „Чому ми схожі”

Мета: створення невимушеної, доброзичливої атмосфери в групі.

Процедура проведення. Учасники стоять у колі. Викладач, який перебуває в центрі кола, запрошує одного зі студентів на основі якої-небудь реальної або уявленої подібності із собою, наприклад: „Я прошу тебе вийти до мене в центр кола, тому що ми з тобою одного зросту... у нас однаковий колір волосся... ми жителі планети Земля... ми – громадяни однієї країни...”. Запрошений виходить у коло й, своєю чергою, запрошує наступного учасника. Гра триває доти, поки всі учасники не опиняться в колі.

2. Вправа „П’ять добрих слів”

Мета: підвищити рівень толерантності до міжетнічних відмінностей.

Матеріали: приналежності для малювання.

Інструкція викладача: Я попрошу кожного з вас обвести свою руку на аркуші паперу, а на долоньці написати етнічну групу, до якої у вас склалося негативне ставлення, наприклад, „цигани”, „африканці”, „німці”. Постарайтеся знайти п’ять позитивних характеристик цієї етнічної групи та впишіть їх у кожний „пальчик”.

3. Вправа „Конференція”

Мета: підвищити рівень толерантності до міжетнічних відмінностей.

Устаткування: таблички з текстом: „Так”, „Ні”, „Може бути”.

Процедура проведення. Викладач пропонував студентам те або те твердження; залежно від їхньої позиції вони переміщалися в одну із трьох груп. Студентам давався предмет, що виконував роль мікрофона. Тримавши в руках „мікрофон”, вони повинні були прокоментувати свій вибір кількома фразами.

Викладач не коментував сказане. Дискусія між учасниками допускалася, але трималася викладачем під контролем.

На початку вправи давалося нейтральне речення, наприклад: „Я люблю дощ”. Потім ставилися питання за темою конференції. Можливі були такі твердження:

- Кожний народ має свої цікаві звичаї й традиції.
- Я підтримую гасло „Україна – для українців”
- Є деякі національні обряди й звичаї, які неприйнятні в цивілізованому суспільстві.
- Усі громадяни України, незалежно від національної приналежності, повинні знати українську мову.
- Держава повинна опікуватися збереженням малих етнічних груп.
- Те, що Україна – багатонаціональна країна, збагачує її культуру.
- Титульна нація повинна користуватися особливими політичними й соціальними привілеями.
- Представники різних релігій не можуть домовитися між собою.
- Сьогодні в нашому місті обмежують права й інтереси, насамперед, російського населення.

Групі давалося завдання: оформити результати роботи („Наше ставлення до людей інших національностей») на аркуші ватману (малюнки, гасла, вірші, колаж). Студентів просили донести основну ідею, що народилася під час обговорення.

4. Вправа „Риси толерантної особистості”.

Мета:

- ознайомити студентів з основними рисами толерантної особистості;
- дати можливість студентам оцінити ступінь своєї толерантності.

Матеріали: бланки опитувача для кожного учасника.

Підготовка: бланк опитувача зі стовпчиком В на великому аркуші прикріплюється на дошку або стіну.

Процедура проведення. Студенти отримують бланки опитувача.

Риси толерантної особистості

№	Риси толерантної особистості	Стовпчик А	Стовпчик В
1	Гарне ставлення до інших		
2	Поблажливість		
3	Терпіння		
4	Почуття гумору		
5	Чуйність		
6	Довіра		
7	Альтруїзм		
8	Терпимість до відмінностей		
9	Уміння володіти собою		
10	Доброзичливість		
11	Уміння не засуджувати інших		
12	Гуманізм		
13	Уміння слухати		
14	Допитливість		
15	Здатність до співпереживання		

Інструкція. Спочатку в колонку А поставте знак „+” напроти тих рис, які, на вашу думку, у вас найбільш виражені; „-” напроти тих рис, які у вас найменш виражені.

Потім у колонку В поставте „+” напроти тих рис, які, на вашу думку, найбільш характерні для толерантної особистості.

Потім викладач заповнював заздалегідь підготовлений бланк питальника, прикріплений на дошку. Для цього він просив підняти руки тих, хто відзначив у колонку В першу якість. Кількість студентів, які відповіли, підраховувалася й заносилася в стовпчик бланка. У такий же спосіб підраховувалося число відповідей за кожною якістю. Ті три якості, які

набрали найбільшу кількість балів, з погляду цієї групи, і були ядром толерантної особистості.

Студенти отримали можливість:

- порівняти уявлення про толерантну особистість кожного із членів групи із загальногруповим уявленням;
- порівняти уявлення про себе („+” у колонці А) з портретом толерантної особистості, створеним групою.

5. Вправа „Розв’язання ситуацій” (метод аналізу проблемних ситуацій).

Викладач пропонував студентам картки з описами різних ситуацій, у які попадають біженці. Студенти повинні зважити на становище своїх героїв і розповісти групі їхню історію від першої особи (час на прочитання й підготовку оповідання – 5 – 7 хв.).

Ситуація 1. Тобі 15 років, твої батьки – біженці із Грузії. Ти ходиш до школи, але в тебе немає справжніх друзів. Тобі здається, що твої однокласники ставляться до тебе не дуже добре. Може бути, так відбувається тому, що твоя поведінка й твоя зовнішність відрізняють тебе від інших?

Які почуття ти маєш щодо своїх однолітків?

Ситуація 2. Ти – п’ятирічна дитина. Через воєнні дії на території твоєї республіки ти зі своєю родиною змушена терміново бігти зі своєї домівки. Батьки можуть узяти із собою тільки найнеобхідніше. Усі твої улюблені речі, іграшки довелося залишити. Що б тобі хотілося забрати й що ти зможеш узяти із собою?

Ситуація 3. Твої батьки – українські переселенці з Росії. Твоя родина вже кілька років мешкає в Україні. Ти вчишся в школі, у тебе є друзі серед місцевих однолітків, але твої батьки ніяк не можуть звикнути до життя на новому місці. Чому твоя мама увесь час сумує? Про що вона згадує? Що не подобається тут твоїм батькам?

Потім у формі „круглого столу” проходило обговорення таких питань:

– Наскільки важко було звикнути до ролі біженця?

– Які почуття Ви мали, опинившись у ролі біженця?

– Якими способами місцеве населення може підтримати біженців?

У рамках вивчення дисципліни „Іноземна мова (за професійним спрямуванням)” ми спонукали студентів до участі в різноманітних навчальних та дослідних проектах.

Так, вивчаючи тему „Подорожі”, студентам був запропонований навчально-дослідний проект „Твоя наукова експедиція в район англomовної країни”, який передбачав вивчення способу життя, культури, традицій і звичаїв мешканців однієї з англomовних країн. Спочатку студентам пропонувалося сформувати кілька груп для проведення власної експедиції. Групи повинні були визначити мету експедиції, розподілити обов’язки серед її учасників, визначити необхідні транспортні засоби, передбачити варіанти можливих небезпечних ситуацій, намітити місце проживання, скласти перелік продуктів і медикаментів. Окремим пунктом обговорювалася наукова мета експедиції й практична цінність. На підготовку проекту виділялося кілька днів, під час яких студенти вели пошук інформації, проходила систематизація отриманих даних і художнє оформлення проекту. Захист робіт у формі заняття-дослідження проходило з використанням різних технічних засобів і наданням практичної цінності виконаної роботи.

Також були здійснені ігрові-рольові проекти, наприклад, розігрування фрагментів занять у ВНЗ України й Великобританії у формі наукової конференції, коли студенти виступали в ролі викладачів українських і англійських університетів і, проводячи конференцію за системою „Skype”, обговорювали проблеми молодіжних субкультур або підготовки до проведення конкурсу пісень „Євробачення”.

Ще один приклад – інформаційно-дослідний проект „Путівник по країні мови, що вивчається”, основне завдання якого полягало у вихованні позитивного ставлення до культурних відмінностей різних країн. Проект проводився у вигляді оглядових конференцій з наданням підготовлених брошур конкретних країн.

Студентам також пропонувалися творчі роботи – вільний літературний твір іноземною мовою. Пропоновані теми: „Найбільш яскраві спогади мого життя”, „Країна, у якій я хотів би жити”, „Я відповідаю за своїх друзів”, „Чому плачуть діти?”, „Старість – спокій або страх?”; видавничі проекти – стінгазети, матеріали для стендів „Туризм майбутнього”, „Земля – наш загальний дім” та ін.

Отже, використання в процесі фахової підготовки студентів на заняттях з навчальних дисциплін культурологічної спрямованості, на лекціях та семінарах спецкурсу „Туризм як діалог культур” різноманітних інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії сприяло підвищенню мотивації студентів до вивчення принципів, способів, прийомів міжкультурної взаємодії й запобігання конфліктів, формуванню в них толерантності, безконфліктності, емпатії, розвитку вмінь та навичок переносу отриманих полікультурних знань і прийомів розумової діяльності в нові умови, удосконаленню професійних і комунікативних вмінь, формуванню вмінь раціонально й конструктивно розв’язувати міжкультурні конфлікти, вирішувати професійні завдання при взаємодії із представниками різних культурних груп.

Під час проведення педагогічного експерименту студенти, які брали в ньому участь, мали можливість проходити зарубіжне стажування.

Базами зарубіжних стажувань були: туристичні фірми, які є операторами на ринку послуг, туристичні агенції (юридичні та фізичні особи), суб’єкти підприємницької діяльності, які здійснюють надання готельних і туристичних послуг і мають відповідну ліцензію, готелі, закордонні бази практики, а саме: Готель „Catamaran 5*” (Туреччина, Анталія, Бельдібі), Готель „Club Boran Mare Beach HV1” (Туреччина, Анталія, Гейнюк), Готель „KILIKYA” (Туреччина, Анталія, Гейнюк), Готель „Elize Beach Resort” (Туреччина, Анталія, Гейнюк), Готель „Champion HV1” (Туреччина, Анталія, Бельдібі), Туристична компанія „Trek Travel International” (Туреччина, Анталія), Туристична компанія „PEGAS”

(Туреччина, Анталія), Середземноморський університет (Туреччина, Анталія), Готель „9 Muses Resort” (Греція, Санторіні), туристичний оператор по Греції „Музенідіс Тревел”, Готель „Nine Muses 5*” (Греція, острів Санторіні) та Готелі „Potidea” і „Pomegranate 5*” (Греція, півострів Халкідікі).

Організаційно-методичне керівництво виконання програми стажування забезпечували кафедри туризму та готельного господарства. Керівництво стажуванням здійснювали викладачі кафедри туризму та готельного господарства від університету та директор і регіональний менеджер компанії від бази зарубіжного стажування. Підготовку студентів до проходження стажування за кордоном проводив структурний підрозділ університету – навчально-виробничий відділ „Обслуговуючі технології” за умови виконання студентом усіх вимог чинного українського законодавства та країни перебування. Протягом навчального року студенти, які планували проходити стажування в Туреччині та Греції, відвідували відповідні курси турецької та грецької мов.

На початку стажування проходили організаційні збори, на яких студенти отримували програму стажування, щоденник, проходили інструктаж з техніки безпеки та охорони праці на робочому місці. Студенти вивчали візові та митні правила країни перебування та обов’язково виконували їх. До початку стажування студент повинен був оформити та здати керівнику стажування медичну книжку. На весь період стажування для студентів установлювався режим роботи, прийнятий правилами внутрішнього розпорядку туристичної компанії. Для кінцевого підведення підсумків стажування й узагальнення його результатів проводилася звітна конференція, на якій студенти представляли характеристику підприємства, загальну оцінку підприємства згідно з сучасними умовами, висловлювали пропозиції щодо вдосконалення організації стажування. Після закінчення стажування студенти склали письмовий звіт про виконання програми стажування (див. додаток Ж).

Посади, на яких працювали студенти під час проходження зарубіжного стажування, були такими:

Guest Relation (служба по роботі з гостями)

Співробітник служби по роботі з гостями (Guest Relation) працював з гостями готелю, відповідав на їхні запитання, побажання, приймав скарги та надав повну інформацію про готель. Він повинен був працювати на повне задоволення потреб гостей готелю, бути готовим вислухати скарги й зауваження, і взяти сказане до уваги.

Reception (служба прийому та розміщення гостей)

Менеджер служби прийому та розміщення гостей (Reception) займався бронюванням, реєстрацією, розселенням та виселенням гостей, наданням інформаційних послуг, веденням документації.

Bellboy (служба прийому та розміщення гостей)

Займався обслуговуванням гостей під час їх прийому до готелю та виселення з готелю. Він зустрічав гостей з автобусу та доставляв їхній багаж до номеру.

Service (служба сервісу)

Робота в службі сервісу передбачала виконання обов'язків офіціантів та барменів у ресторанах та барах готелю.

Аніматор (робота в анімаційній команді готелю)

Робота в анімації передбачала участь у розважальних заходах для гостей готелю.

Transferman (трансфермен)

Студенти працювали на трансферах, екскурсіях та на шоп-турах. Робота полягала в зустрічі туристів в аеропорту та супровід їх до готелів.

Програма проходження зарубіжного стажування передбачала отримання студентами інформації щодо загальної характеристики готельного комплексу, ознайомлення з організаційною структурою та основними службами готельного комплексу, ознайомлення з посадовими інструкціями та обов'язками працівника, ознайомлення з правилами охорони праці та

технікою безпеки працівника, формування вмінь та навичок працівника, проведення самоаналізу: виявлення сильних та слабких місць у роботі працівника.

Аналіз звітів студентів про проходження зарубіжного стажування засвідчує, що такий досвід дав змогу майбутнім менеджерам туризму застосувати набуті знання в „ситуації реального світу” під час стажування в зовнішній компанії. Період стажування багато студентів розглядають як життєво важливий складник їхнього особистісного й професійного зростання. Під час зарубіжного стажування студенти постійно перебували серед людей різних національностей, мов, ментальності та культури, гастрономічних уподобань і свят з усього світу. Вони самі брали участь у багатьох полікультурних проектах, наприклад, „Фестиваль кухонь народів світу”, на якому студенти пропонували, дотримуючись традицій, національні страви своїх країн, імітуючи атмосферу великого міжнародного ярмарку. У ресторанах, у яких обслуговували самі студенти, тема оздоблення, костюми і меню змінювалися щотижня, і лише за один місяць такий ресторан міг перетворитися на середньоазіатську чайхану, традиційний нью-йоркський ресторанний зал, італійський ресторанчик або на обідній зал на борту океанського лайнера.

Особливу увагу приділяємо можливості під час проходження зарубіжного стажування вивчення майбутніми фахівцями туризму іноземної мови, оскільки, лише занурюючись у мовне середовище, можна швидко подолати мовний бар’єр і почати вільно спілкуватися. Крім того, перебуваючи в адекватному мовному середовищі, ті, хто вивчав і опановував практику туризму, мали можливість ознайомитися з культурою, побутом, традиціями та іншими реаліями країни, де вони проходили зарубіжне стажування. Це сприяло кращому засвоєнню обґрунтованих лінгвокраїнознавчих знань про конкретну країну.

Сучасна концепція громадських туристських зв’язків передбачає дружнє співіснування народів, збереження самостійності й самобутності

їхніх культур, традицій, мови, органічне поєднання національних і міжнаціональних цінностей. Міжнаціональна і патріотична згуртованість під час проходження зарубіжного стажування поставала в якості передумови для розвитку та взаємного духовного збагачення студентів з різних країн в умовах багатонаціональності й формування громадянської свідомості засобами туризму, обмінів, контактів і пересувань.

За результатами проходження зарубіжного стажування можна говорити про набуття майбутніми менеджерами туризму низки фахових знань, сформованість у них полікультурних умінь, системи цінностей, виховання професійно-особистісних якостей та опанування ефективними способами поведінки в сучасних умовах полікультурного світу, а саме:

- знання культурних передумов сприйняття, інтерпретацій і поведінки представників різних культурних традицій;
- усвідомлення культурних передумов власного сприйняття й поведінки;
- знання в галузі особливостей світосприймання й домінантних інтересів, характерних для представників різних етносів і субкультур;
- уміння будувати міжособистісні взаємини в полікультурному професійному колективі, з урахуванням культурних особливостей учасників взаємодії;
- навички конструктивного розв'язання конфліктів між представниками різних культур;
- уміння вести професійний діалог із представниками інших культур;
- володіння іноземними мовами на рівні, необхідному для здійснення професійної діяльності;
- готовність до комунікації із представниками інших культур у процесі спільної діяльності (відсутність страху комунікації іноземною мовою з помилками);
- прагнення до досягнення ефективного співробітництва з колегами, які представляють інші культури;

- бажання попередити й подолати міжкультурні протиріччя, що виникають, у рамках професійної діяльності;
- відсутність негативних стереотипів у сприйнятті поглядів на предмет і результат професійної діяльності представників інших культур;
- ціннісне ставлення до полікультурності професійного оточення, сприйняття полікультурності як чинника взаємозбагачення професійного й особистісного культурного досвіду;
- інтерес до особливостей світосприймання представників інших культур, спрямованість на їхній аналіз;
- мобільність і готовність до постійного підвищення кваліфікації в сфері професійної діяльності і т.п.;
- концептуальне мислення, що визначає низьку соціальну дистанцію від людей, які сприймаються як „інші”;
- високий рівень толерантності до невизначеності;
- емпатія й терпимість;
- висока самооцінка, що дозволяє не бачити загрозу в людях, які сприймаються як „інші”;
- соціальна спрямованість (здатність установлювати нові міжкультурні взаємини);
- участь в обміні професійним досвідом із представниками інших культур, що мають різний досвід роботи;
- організація конструктивної взаємодії й співробітництва в рамках професійної діяльності з урахуванням національної, вікової, гендерної, статусної, професійної приналежності учасників взаємодії.

Отже, реалізація в навчально-виховному процесі ВНЗ комплексу визначених нами педагогічних умов сприяла досягненню головної мети нашого дослідження – формуванню полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи з формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму

На оцінювально-корекційному етапі нашого експериментального дослідження передбачено проведення аналізу результатів роботи з формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ, а саме перевірка ефективності обґрунтованих та реалізованих у навчально-виховному процесі ВНЗ педагогічних умов. З цією метою проведено повторну діагностику рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму із використанням такої ж методики діагностування, що була нами застосована на констатувальному етапі експерименту: анкетування, тестування, аналіз результатів поточного й підсумкового контролю знань за допомогою письмових та усних опитувань, проведення індивідуальних і колективних бесід, кількісно-якісний аналіз діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження. Отримані дані були проаналізовані відповідно до розроблених на констатувальному етапі експерименту критеріїв та показників сформованості полікультурної компетентності. Основне завдання полягало у виявленні змін рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп з подальшим порівнянням результатів. Дані, отримані під час повторної діагностики, було математично та статистично оброблено за допомогою критерію Пірсона χ^2 та зібрано у зведені таблиці, аналіз яких надає можливість відстежити динаміку змін, що відображають просування майбутніх менеджерів туризму за рівнями сформованості в них полікультурної компетентності.

За результатами повторної діагностики встановлено такі рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів

туризму за когнітивним критерієм на кінець експерименту, які представлено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за когнітивним критерієм на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	82	42,1	47	24,9
Середній	99	50,8	94	49,7
Низький	14	7,1	48	25,4

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за когнітивним критерієм представлена на рис. 2.1.

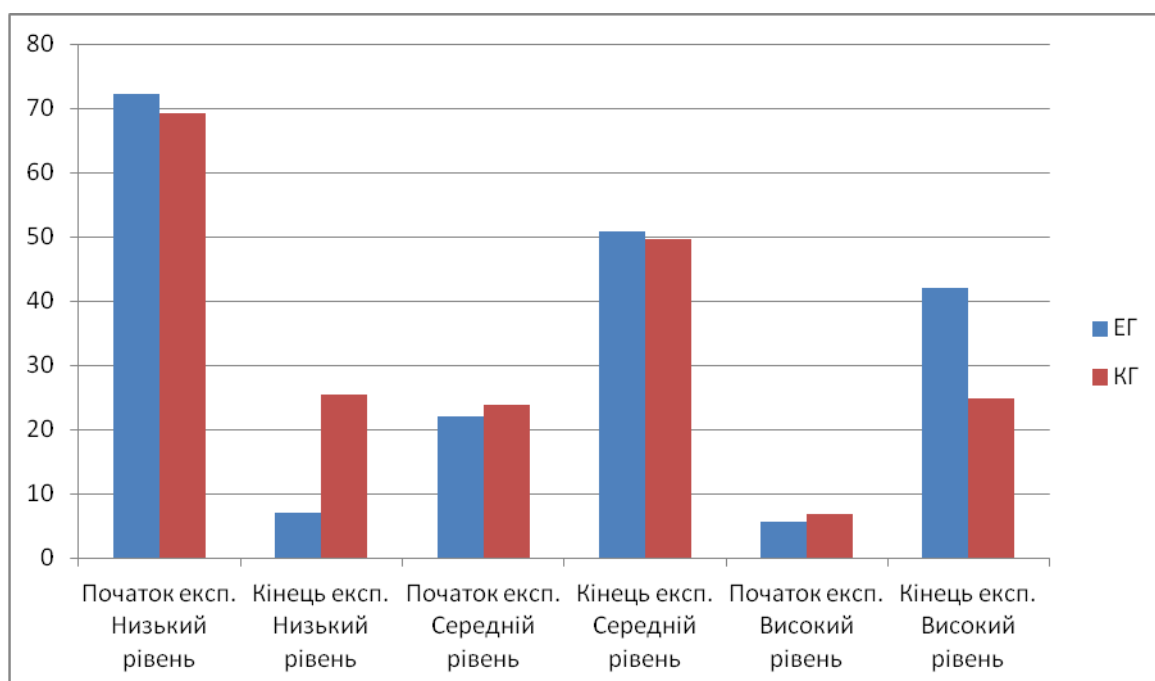

Рис. 2.1. Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за когнітивним критерієм

Як бачимо, за результатами проведення формувального етапу експерименту значно збільшилася кількість студентів ЕГ з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за когнітивним критерієм (11 студентів – на початку експерименту і 82 – наприкінці або на 36,5%), понад 50% студентів ЕГ продемонстрували середній рівень сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм, лише 14 студентів із 195 залишилися на низькому рівні сформованості полікультурної компетентності за когнітивним критерієм. Порівняно з результатами повторної діагностики студентів КГ кількісний показник студентів ЕГ з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за когнітивним критерієм майже вдвічі перевищує такий само показник студентів КГ (42,1% в ЕГ та 24,9% у КГ). Студентів із середнім рівнем сформованості полікультурної компетентності за когнітивним критерієм в ЕГ та КГ наприкінці експерименту виявилася майже однакова кількість (50,8% в ЕГ та 49,7% у КГ), проте кількість студентів КГ з низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм майже в три з половиною рази перевищує кількість студентів ЕГ з таким само рівнем (25,4% у КГ та 7,1% в ЕГ).

Після проведення повторної діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за мотиваційно-ціннісним критерієм у кінці експерименту ми отримали результати, які представлено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за мотиваційно-ціннісним критерієм на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	108	55,4	67	35,4

<i>Продовження табл. 2.3</i>				
Середній	80	41,0	84	44,4
Низький	7	3,6	38	20,2

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за мотиваційно-ціннісним критерієм представлена на рис. 2.2.

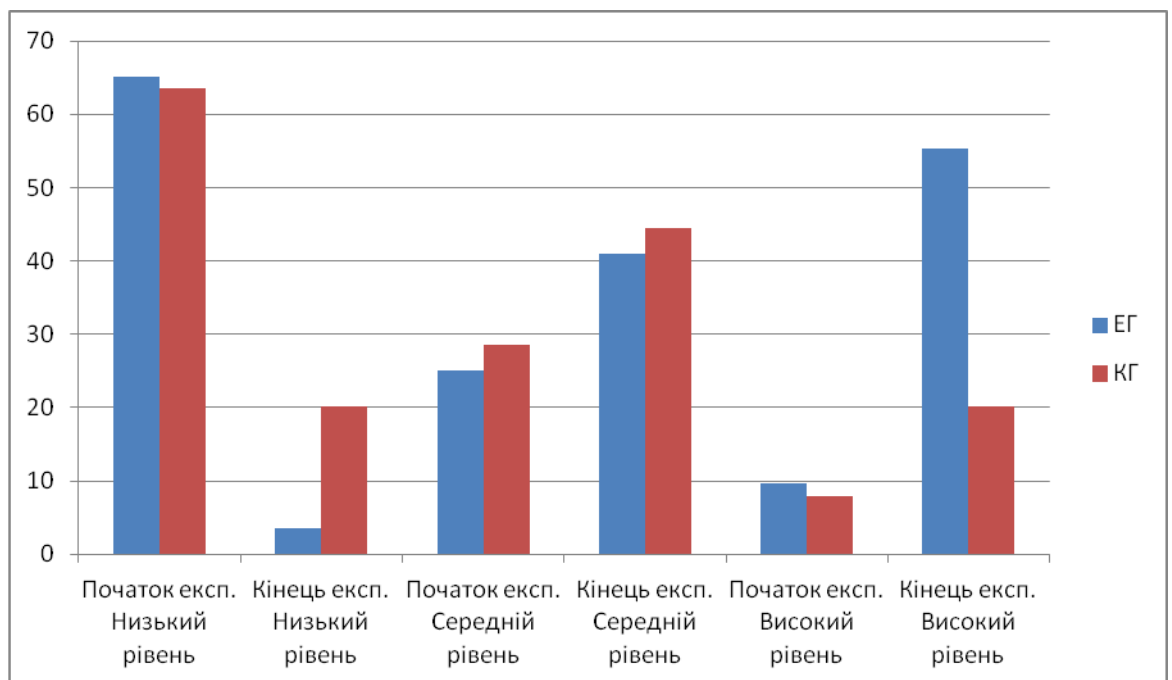

Рис. 2.2. Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за мотиваційно-ціннісним критерієм

Результати проведення повторної діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм також свідчать про позитивну динаміку в розподілі студентів ЕГ, причому ця динаміка значно перевищує ті самі показники в студентів КГ: студентів з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм на 20% більше в ЕГ, ніж у КГ (55,% в ЕГ та 35,4% у КГ), студентів ЕГ з низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності за

мотиваційно-ціннісним критерієм наприкінці експерименту в п'ять з половиною разів менше, ніж їхніх колег у КГ (3,6% в ЕГ та 20,2% у КГ). Порівнюючи результати діагностики студентів ЕГ на констатувальному етапі експерименту та після проведення формувального етапу, ми бачимо, що позитивний приріст студентів з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм склав +45,7% (у КГ – +27,5%), приріст кількості студентів ЕГ та КГ із середнім рівнем сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм склав відповідно +15,9% та +15,8%, проте кількість студентів в ЕГ з низьким рівнем сформованості зменшилася на 61,6% наприкінці експерименту, водночас як цей показник у КГ склав 43,3%.

Результати проведення повторної діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за діяльнісно-поведінковим критерієм у кінці експерименту представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за діяльнісно-поведінковим критерієм на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	126	64,6	72	38,1
Середній	59	30,3	69	36,5
Низький	10	5,1	48	25,4

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за діяльнісно-поведінковим критерієм представлена на рис. 2.3.

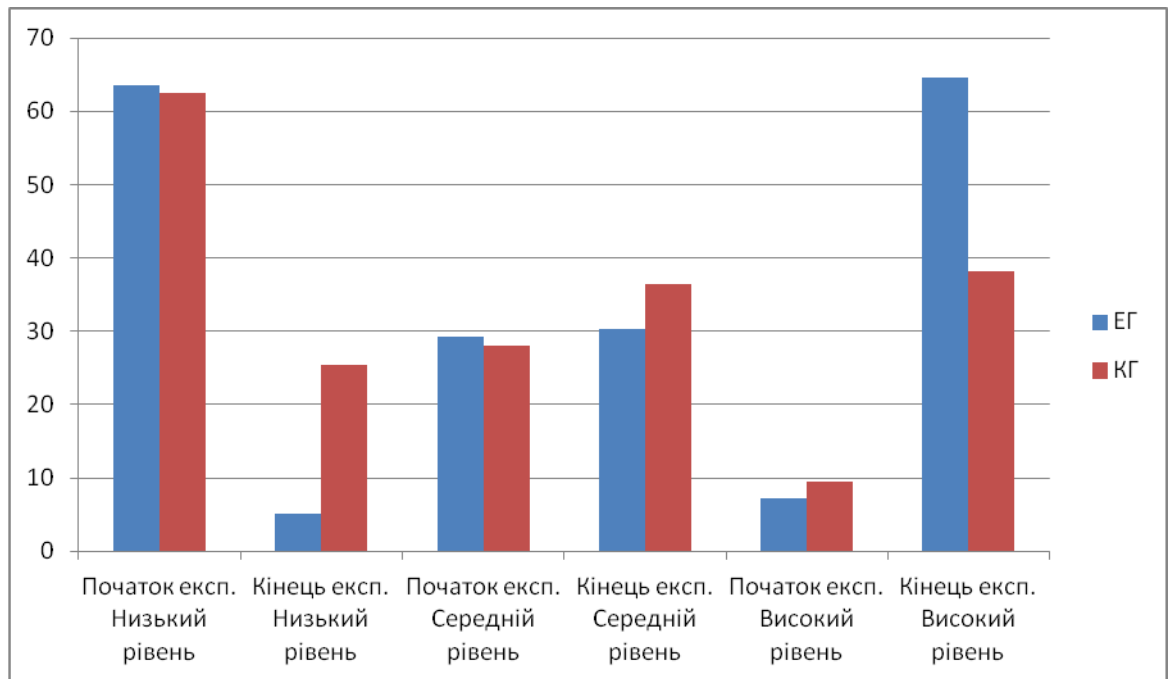

Рис. 2.3. Динаміка зміни розподілу студентів EG та KG за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за діяльнісно-поведінковим критерієм

Як бачимо, приблизно однакові показники середнього рівня сформованості полікультурної компетентності за діяльнісно-поведінковим критерієм студенти EG та KG демонстрували і на початку експерименту, і на етапі його завершення (EG – 29,2% на початку та 30,3% у кінці, KG – 28,0% на початку та 36,5% у кінці). Відмінності спостерігаються в кількості студентів EG та KG з високим та низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності за цим критерієм. Якщо після проведення формувального етапу експерименту кількість студентів EG з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за діяльнісно-поведінковим критерієм склала 64,6%, то в KG – лише 38,1%. Водночас кількість студентів EG з низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності за діяльнісно-поведінковим критерієм склала 5,1%, що в п'ять разів нижче, ніж такий само показник у студентів KG за результатами проведення повторної діагностики – 25,4%.

Загальні рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за трьома критеріями на кінець експерименту представлено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	осіб	%	осіб	%
Високий	105	53,8	62	32,8
Середній	80	41,0	82	43,4
Низький	10	5,2	45	23,8

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за трьома критеріями представлена на рис. 2.4.

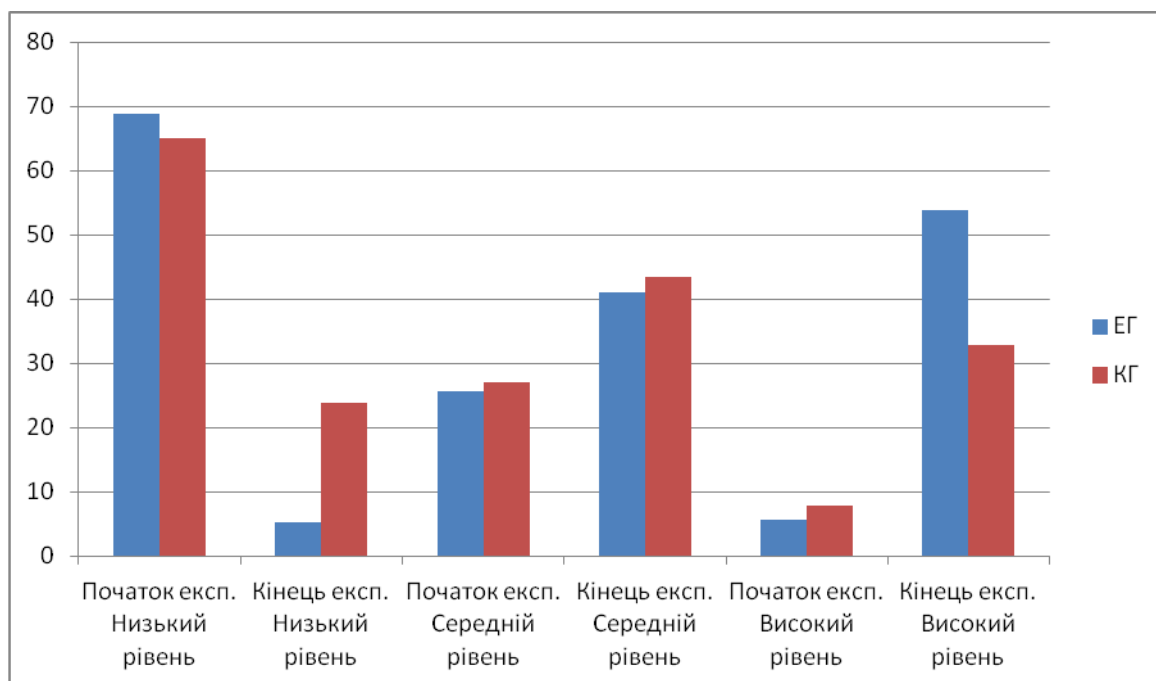

Рис. 2.4. Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму за трьома критеріями

У результаті проведення повторної діагностики на оцінювально-корекційному етапі експериментального дослідження ми бачимо, що кількість студентів ЕГ з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за всіма критеріями зросла з 5,6% до 53,8%, що на 20% перевищує такий само показник у студентів КГ наприкінці експерименту; кількість студентів із середнім рівнем сформованості полікультурної компетентності зросла в обох групах приблизно однаково – на 15% порівняно з даними діагностики на констатувальному етапі експерименту (ЕГ – 25,6% на початку та 41,0% у кінці, КГ – 27,0% на початку та 43,4% у кінці); значно зменшилася кількість студентів ЕГ з низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності за трьома критеріями – з 68,8% за результатами діагностування на констатувальному етапі експерименту до 5,2% за результатами повторної діагностики або на 63,6%, що на 22,3% більше, ніж той же показник у студентів КГ.

Статистичну вірогідність отриманих результатів перевірено за допомогою критерію Пірсона χ^2 . Було визначено, що в разі, якщо отримане значення χ^2 буде меншим за критичне значення, то розбіжності між розподілами будуть уважатися статистично недостовірними (гіпотеза H_0). Якщо ж отримане значення χ^2 буде рівнятися критичному значенню або перевищувати його, то розбіжності між розподілами будуть уважатися статистично достовірними (гіпотеза H_1).

Спочатку за допомогою автоматичного розрахунку критерію Пірсона [2] ми отримали значення χ^2 для визначення статистичної вірогідності результатів діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в ЕГ та КГ на констатувальному етапі експерименту. Отримані дані представлено в табл. 2.6.

Було виконано:

- 1) розрахунки теоретичної частоти (f_T);

- 2) підрахована різниця між емпіричною й теоретичною частотою за кожним рівнем;
- 3) визначено число ступенів свободи. Внесено поправку на „безперервність” (якщо $v=1$);
- 4) отримані різниці зведені у квадрат;
- 5) отримані квадрати різниць розділені на теоретичну частоту (остання колонка);
- б) отримана сума є $\chi^2_{\text{емп.}}$.

Таблиця 2.6

**Статистична вірогідність результатів діагностики рівнів сформованості
полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в ЕГ та
КГ на констатувальному етапі експерименту**

№	Емпір. частота	Теор. частота	$(f_e - f_T)$	$(f_e - f_T)^2$	$(f_e - f_T)^2/f_T$
Високий рівень ЕГ	5.6	6.75	-1.15	1.32	0.196
Високий рівень КГ	7.9	6.75	1.15	1.32	0.196
Середній рівень ЕГ	25.6	26.3	-0.7	0.49	0.019
Середній рівень КГ	27.0	26.3	0.7	0.49	0.019
Низький рівень ЕГ	68.8	66.95	1.85	3.42	0.051
Низький рівень КГ	65.1	66.95	-1.85	3.42	0.051
Суми	200	200	-	-	0.532

Результат: $\chi^2_{\text{емп}} = 0.532$

Критичне значення χ^2 при $v=2$

v	p
---	---

	0.05	0.01
2	5.991	9.21

Отримане значення $\chi^2_{\text{емп}}$ менше критичного значення, а отже, розбіжності між розподілами статистично не є вірогідними (гіпотеза H_0).

Це означає, що на констатувальному етапі експерименту результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів в ЕГ та КГ не мали статистично вірогідних розбіжностей.

Далі за допомогою автоматичного розрахунку критерію Пірсона ми отримали значення χ^2 для визначення статистичної вірогідності результатів діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в КГ на констатувальному та оцінювально-корекційному етапах експерименту. Отримані дані представлено в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Статистична вірогідність результатів діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в КГ на констатувальному та оцінювально-корекційному етапах експерименту

№	Емпір. частота	Теор. частота	$(f_e - f_T)$	$(f_e - f_T)^2$	$(f_e - f_T)^2/f_T$
Високий рівень на початку експ.	7.9	20.35	-12.45	155	7.617
Високий рівень у кінці експ.	32.8	20.35	12.45	155	7.617
Середній рівень на початку експ.	27.0	35.2	-8.2	67.24	1.91
Середній рівень у кінці експ.	43.4	35.2	8.2	67.24	1.91
Низький рівень на початку експ.	65.1	44.45	20.65	426.42	9.593
Низький рівень у кінці експ.	23.8	44.45	-20.65	426.42	9.593
Суми	200	200	-	-	38.24

Результат: $\chi^2_{\text{емп}} = 38.24$

Критичне значення χ^2 при $v=2$

v	p	
	0.05	0.01
2	5.991	9.21

Отримане значення $\chi^2_{\text{емп}}$ перевищує критичне значення, а отже, розбіжності між розподілами є статистично достовірними (гіпотеза H_1). Ці дані підтверджують позитивні зміни в розподілі студентів КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності наприкінці експерименту порівняно з діагностикою, проведеною на констатувальному етапі експериментального дослідження

Наступним кроком за допомогою автоматичного розрахунку критерію Пірсона ми отримали значення χ^2 для визначення статистичної вірогідності результатів діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в ЕГ на констатувальному та оцінювально-корекційному етапах експерименту. Отримані дані представлено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Статистична вірогідність результатів діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в ЕГ на констатувальному та оцінювально-корекційному етапах експерименту

№	Емпір. частота	Теор. частота	$(f_e - f_T)$	$(f_e - f_T)^2$	$(f_e - f_T)^2/f_T$
Високий рівень на початку експ.	5.6	29.7	-24.1	580.81	19.556
Високий рівень у кінці експ.	53.8	29.7	24.1	580.81	19.556
Середній рівень на початку експ.	25.6	33.3	-7.7	59.29	1.78
Середній рівень у кінці експ.	41.0	33.3	7.7	59.29	1.78
Низький рівень на	68.8	37	31.8	1011.24	27.331

початку експ.					
Низький рівень у кінці експ.	5.2	37	-31.8	1011.24	27.331
Суми	200	200	-	-	97.334

Результат: $\chi^2_{\text{емп}} = 97.334$

Критичне значення χ^2 при $v=2$

v	p	
	0.05	0.01
2	5.991	9.21

Отримане значення $\chi^2_{\text{емп}}$ перевищує критичне значення, а отже, розбіжності між розподілами є статистично достовірними (гіпотеза H_1). Ці дані також свідчать про позитивні зміни в розподілі студентів ЕГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності після проведення формувального етапу експерименту порівняно із даними діагностики, отриманими на констатувальному етапі експерименту. Проте порівняння значень χ^2 в ЕГ (97.334) та χ^2 у КГ (38.24) свідчать про те, що динаміка позитивних змін у розподілі студентів ЕГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності у 2,5 рази перевищує той самі показник у студентів КГ.

Останнім кроком за допомогою автоматичного розрахунку критерію Пірсона ми отримали значення χ^2 для визначення статистичної вірогідності результатів діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в ЕГ та КГ на оцінювально-корекційному етапі експерименту. Отримані дані представлено в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

**Статистична вірогідність результатів діагностики рівнів сформованості
полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в ЕГ та
КГ на оцінювально-корекційному етапі експерименту**

№	Емпір. частота	Теор. частота	$(f_e - f_T)$	$(f_e - f_T)^2$	$(f_e - f_T)^2/f_T$
Високий рівень ЕГ	53.8	43.3	10.5	110.25	2.546
Високий рівень КГ	32.8	43.3	-10.5	110.25	2.546
Середній рівень ЕГ	41.0	42.2	-1.2	1.44	0.034
Середній рівень КГ	43.4	42.2	1.2	1.44	0.034
Низький рівень ЕГ	5.2	14.5	-9.3	86.49	5.965
Низький рівень КГ	23.8	14.5	9.3	86.49	5.965
Суми	200	200	-	-	17.09

Результат: $\chi^2_{\text{емп}} = 17.09$

Критичне значення χ^2 при $v=2$

v	p	
	0.05	0.01
2	5.991	9.21

Отримане значення $\chi^2_{\text{емп}}$ перевищує критичне значення, а отже, розбіжності між розподілами є статистично достовірними (гіпотеза H_1).

Отже, спираючись на статистично доведену очевидну різницю в отриманих під час експериментальної роботи результатах, що характеризують три критерії сформованості полікультурної компетентності в

майбутніх менеджерів туризму, ми можемо зробити висновок про високу ефективність упровадження педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів спеціальності „Туризм” у навчально-виховному процесі ВНЗ.

Висновки до розділу 2

Отже, здійснене в другому розділі дисертації обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму, представлений опис реалізації цих умов у навчально-виховному процесі ВНЗ, проведений аналіз результатів експериментальної роботи з формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму дозволяють дійти таких висновків.

1. Педагогічні умови як один з компонентів педагогічної системи відбивають сукупність можливостей освітнього й матеріально-просторового середовища, які впливають на особистісний і процесуальний аспекти цієї системи й забезпечують її ефективне функціонування та розвиток. До педагогічних умов, які сприятимуть процесу ефективного формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ, ми зарахували такі:

1) інтеграцію змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін;

2) використання в навчально-виховному процесі ВНЗ інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії;

3) активізацію самостійної навчальної діяльності студентів через організацію та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

2. Інтеграцію змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін здійснено на трьох рівнях: 1) на рівні асиміляції дисциплінарного інструментарію; 2) на рівні синтезу культурологічних дисциплін у структурі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму та 3) на рівні розробки й упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ інтегративного спецкурсу „Туризм як діалог культур”.

Інтеграція змісту культурологічної підготовки майбутніх менеджерів туризму в процесі вивчення фахових дисциплін на основі принципів відбору відповідного змісту (системності, відповідності значенневого й процесуального аспектів діяльності, єдності інтеграції й диференціації, інтегративності, антропоцентризму, культуровідповідності, полікультурної компетентності) і принципів структурування цього змісту (міждисциплінарності, ієрархічності, гнучкості й варіативності) з урахуванням критеріїв комплексності, соціальної й полікультурної значущості, доступності, оптимуму, педагогічної забезпеченості сприяла формуванню когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового критерію полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму.

3. Використання в навчально-виховному процесі ВНЗ інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії ставило на меті організацію спільної діяльності викладачів і студентів у процесі пізнання, освоєння навчального матеріалу, організацію обміну знаннями, ідеями, способами діяльності, при якій кожний учасник навчального процесу робив свій особливий індивідуальний внесок, причому, відбувалося це в атмосфері доброзичливості та взаємної підтримки, що дозволяло не тільки отримувати нове знання, але й розбудовувати саму пізнавальну діяльність, переводити її на більш високі форми кооперації й співробітництва.

До інтерактивних методів навчання, які сприяли процесу ефективного формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму,

ми віднесли метод проектів, метод аналізу проблемних ситуацій (кейс-метод), дослідний метод, ігрові методики (ділові, імітаційні, рольові ігри), метод „мозкового штурму”, метод „круглого столу”.

Серед інтерактивних форм навчання ми застосовували такі: творчі завдання, робота в малих групах, дискусія, інтерактивні лекції (лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція з розглядом конкретних ситуацій, лекція із задалегідь запланованими помилками, лекція-прес-конференція, міні-лекція), евристична бесіда, позааудиторні форми навчання (перегляд та обговорення відеофільмів, екскурсія, відвідування виставок тощо).

4. Активізація самостійної навчальної діяльності студентів через організацію та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму була пов'язана із необхідністю формування в майбутнього фахівця здатності до подальшого прискореного набуття нових професійних і, зокрема, полікультурних знань, умінь та навичок, а також умінь самостійно, швидко і якісно вдосконалювати свою професійну компетентність в умовах сучасного полікультурного світу. Організація та проведення зарубіжного стажування для майбутніх менеджерів туризму сприяли формуванню в них низки фахових знань, полікультурних умінь, системи цінностей, вихованню професійно-особистісних якостей та опануванню ефективними способами міжкультурної поведінки в сучасних умовах полікультурного світу.

5. На основі аналізу та порівняння даних, отриманих у ході діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму на констатувальному та оцінювально-корекційному етапах експериментального дослідження, зроблено висновок про наявність у студентів ЕГ позитивної динаміки і за окремими показниками визначених критеріїв, і за досліджуваним феноменом загалом. Більше половини студентів ЕГ продемонстрували високий рівень сформованості полікультурної компетентності за результатами проведення педагогічного експерименту, ще 41% студентів ЕГ просунулися на середній рівень

сформованості цієї компетентності. Отримані в ході експериментальної роботи статистичні дані для визначення достовірності розбіжностей були обраховані за допомогою критерію Пірсона χ^2 та підтвердили ефективність запровадження педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведений у дисертації аналіз теоретико-методологічних засад проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах та експериментальна робота з формування досліджуваного явища в навчально-виховному процесі ВНЗ дозволили сформулювати такі висновки:

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму, що пов'язане з розробкою та впровадженням в освітній процес закладів вищої освіти педагогічних умов.

1. Аналіз стану розробки проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму у ЗВО показав складність та багатогранність цієї проблеми. Установлено, що за останнє десятиліття українська й світова теорія педагогіки збагатилися значною кількістю наукових праць, у яких вирішуються проблеми теоретичної та методичної підготовки майбутніх менеджерів з туризму й розкриваються питання полікультурної освіти та формування полікультурної, етнокультурної й професійно-комунікативної компетентностей майбутніх фахівців сфери туризму, розглядаються особливості формування різних професійних компетентностей майбутніх фахівців у галузі туризму та наголошується на необхідності врахування полікультурного складника в процесі фахової підготовки майбутніх менеджерів з туризму.

За останнє десятиліття українська й світова теорії педагогіки збагатилися великою кількістю наукових доробок, у яких вирішуються проблеми теоретичної та методичної підготовки майбутніх менеджерів туризму. У своїх працях науковці розкривають питання полікультурної освіти та формування полікультурної, етнокультурної й професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфері туризму, аналізують проблеми формування полікультурної компетентності учнівської та студентської молоді в Україні та за кордоном, розглядають особливості

формування різних професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері туризму та наголошують на необхідності врахування полікультурного складника в процесі фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму. Проте, незважаючи на визначення необхідності підготовки майбутніх менеджерів туризму до професійної діяльності в полікультурному світовому туристському просторі та розв'язання окремих проблем формування полікультурних умінь і навичок у процесі їхньої фахової підготовки у ВНЗ, праці сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців лише окреслюють перспективи комплексних досліджень з проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах.

За результатами теоретичного аналізу доведено, що ефективність підготовки майбутніх менеджерів з туризму до професійної діяльності, яка розгортається в полікультурному середовищі, залежить від формування в нього полікультурної освіченості; розвитку вмінь розв'язувати проблеми, що виникають у разі нехтування етнопсихологічними, конфесійними особливостями клієнтів; оволодіння способами організації сервісної діяльності в умовах міжкультурної комунікації; опанування іноземними мовами для ефективного спілкування з іноземними партнерами і споживачами туристичних послуг; засвоєння специфіки менеджменту й маркетингу у сфері туризму в умовах інтеркультурності, а також інформаційних та комунікаційних технологій туристичної діяльності в полікультурному середовищі.

2. Теоретичні узагальнення стали підґрунтям для визначення ключового поняття дослідження – полікультурної компетентності менеджера з туризму, що розглядаємо як інтегративну якість особистості майбутнього професіонала, яка формується в освітньому процесі закладу вищої освіти та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для діяльності в полікультурному

професійному середовищі, що виявляється в здатності вирішувати завдання професійної діяльності в ході позитивної взаємодії з представниками різних культур (соціальних груп, національностей, рас, релігійних конфесій).

3. Урахування концептуальних положень компетентнісного, культурологічного, особистісно зорієнтованого, соціокультурного підходів, наукових ідей етичної крос-культурної психології та міжкультурної комунікації, теоретичних засад професійної підготовки майбутніх менеджерів з туризму та формування в них полікультурної компетентності, а також визначених особливостей професійної діяльності і специфіки функцій менеджерів сфери туризму і гостинності у структурі полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму дозволило виокремити такі компоненти: когнітивний, який містить спектр знань і теоретичних умінь, необхідних для ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі; мотиваційно-ціннісний, що характеризується освоєнням гуманістичних цінностей, притаманних полікультурному суспільству, толерантним ставленням до представників інших соціально-культурних груп і мотивацією до міжкультурної взаємодії; діяльнісно-поведінковий, який включає вміння вирішувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію з представниками різних культур.

4. У дисертації розроблено критерії та показники сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму, використання яких на констатувальному етапі педагогічного експерименту дало підстави зробити висновок, що переважна більшість студентів – майбутніх менеджерів з туризму – контрольної та експериментальної груп мають низький рівень сформованості полікультурної компетентності – відповідно 65,1% та 68,8%. Менше ніж у третини студентів виявлено середній рівень сформованості полікультурної компетентності – 27% в КГ та 25,6% в ЕГ. Високий рівень сформованості полікультурної компетентності мали лише 5,6% респондентів ЕГ та 7,9% – КГ.

Організацію експерименту здійснювали відповідно до експериментального плану, що передбачало використання контрольної та експериментальних груп і проведення вихідного та підсумкового діагностування рівнів сформованості полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму, а також серії проміжних зрізів, що дозволяло зафіксувати вихідні дані та відстежити динаміку змін у кожній групі.

5. Доведено, що ефективність формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в освітньому процесі закладів вищої освіти зумовлена теоретичним обґрунтуванням та упровадженням відповідних педагогічних умов, а саме: інтеграцією змісту культурологічної підготовки студентів під час вивчення фахових дисциплін; упровадженням в освітній процес вишу інтерактивних методів та форм навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії; активізацією самостійної навчальної діяльності студентів шляхом організації та проведення зарубіжного стажування як ефективного засобу формування полікультурної компетентності та набуття досвіду полікультурної діяльності менеджерів з туризму.

6. Проведена дослідно-експериментальна робота під час формувального етапу експерименту та аналіз її результатів довели доцільність інтеграції змісту культурологічної підготовки студентів у процесі вивчення фахових дисциплін, що здійснювалася на трьох рівнях: асиміляції дисциплінарного інструментарію; синтезу культурологічних дисциплін у структурі фахової підготовки майбутніх менеджерів з туризму; розробки й упровадження в освітній процес ЗВО інтегративного спецкурсу „Туризм як діалог культур”, а також з урахуванням низки принципів: системності, інтегративності, антропоцентризму, культуровідповідності, міждисциплінарності, ієрархічності, гнучкості й варіативності.

Визначено найбільш ефективні інтерактивні методи й форми навчання на основі створення моделей полікультурної взаємодії: метод проектів, метод аналізу проблемних ситуацій (кейс-метод), дослідний метод, ігрові методики

(ділові, імітаційні, рольові ігри), метод „мозкового штурму”, метод „круглого столу” та ін.

Організація та проведення зарубіжного стажування для майбутніх менеджерів з туризму сприяли активізації процесу формування в них низки фахових знань, полікультурних умінь, системи цінностей, вихованню професійно-особистісних якостей та опануванню ефективних способів міжкультурної поведінки в сучасних умовах полікультурного середовища.

7. Аналіз результатів дисертаційної роботи засвідчив, що реалізація теоретично обґрунтованих та змістовно розроблених педагогічних умов призвела до суттєвих статистично значущих позитивних змін у рівнях сформованості і кожного окремого структурного компонента полікультурної компетентності майбутніх менеджерів з туризму, і досліджуваного явища загалом. Отже, гіпотеза дослідження цілком підтверджена, а дослідно-експериментальна робота довела ефективність розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів з туризму в освітньому процесі ЗВО.

Отже, гіпотеза дослідження була повністю підтверджена, а дослідна робота довела ефективність розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму в навчально-виховному процесі ВНЗ.

Теоретичні положення та висновки, представлені в нашій дисертаційній праці, не претендують на вичерпність вирішення проблеми формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму.

Перспективи подальшої роботи в межах цієї теми дослідження ми бачимо в удосконаленні змісту культурологічної підготовки майбутніх менеджерів туризму, у подальшій розробці міжпредметних модулів й опрацюванні механізмів міжпредметної інтеграції дисциплін культурологічної спрямованості, у розробці й упровадженні в навчально-виховний процес ВНЗ професійно зорієнтованих педагогічних технологій з

формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців сфери гостинності, складанні навчально-пізнавальних культурологічних завдань полікультурного характеру, розробці й упровадженні в освітній процес професійно зорієнтованих педагогічних технологій з формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців сфери гостинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абуков А. Х. Туризм на новом этапе: социальные аспекты развития туризма в СССР / А. Х. Абуков. – М. : Профиздат, 1983. – 295 с.
2. Автоматический расчет χ^2 – критерия Пирсона [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<http://www.psychol-ok.ru/statistics/pearson/>.
3. Агапов А. М. Профессиональная подготовка студентов туристских вузов к зарубежной стажировке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / А. М. Агапов. – М., 2008 . – 24 с.
4. Азар В. И. Методологическое введение к программам регионального туристского развития / В. И. Азар. – СПб., 2004. – 102 с.
5. Азар В. И. Туризм – еще один феномен XX века / В. И. Азар // Туризм. Практика, проблемы, перспективы. – 2003. – № 9. – С. 38.
6. Айгистова О. В. Использование педагогических технологий в профессиональной подготовке менеджеров туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Айгистова Ольга Владимировна. – М., 1999. – 179 с.
7. Алилуйко Е. А. Формирование коммуникативной компетентности менеджеров туризма в процессе изучения иностранного языка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Алилуйко Елена Аркадьевна. – М., 2000. – 148 с.
8. Андреев В. И. Педагогика : учеб. курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – 2-е изд. – Казань : Центр инновационных технологий, 2000. – 608 с.
9. Андрущенко В. П. Пріоритети розвитку освіти ХХІ ст. / В. П. Андрущенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К. : Знання України, 2000. – С. 3 – 11.
10. Антоненко В. Г. Міжнародний туризм як чинник міжцивілізаційної взаємодії і взаємозбагачення культур / В. Г. Антоненко //

Філософія туризму : навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, Я. В. Любивий та ін. – К. : Конкорд, 2004. – С. 124 – 134.

11. Антонюк Р. І. Полікультурне виховання, полікультурна свідомість та відповідальність / Р. І. Антонюк // Проблеми освіти. – К., 2001. – Вип. 24. – С. 29 – 37.

12. Атанов Г. А. Возрождение дидактики – залог развития высшей школы / Г. А. Атанов. – Донецк : ДОУ, 2003. – 180 с.

13. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский ; сост. М. Ю. Бабанский. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.

14. Баграмов Э. А. Актуальные проблемы развития национальных отношений, интернационального воспитания / Л. Л. Баграмов. – М. : Политиздат, 1988. – 351 с.

15. Байденко В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения : метод. пособие / В. И. Байденко. – М. : ИЦПКПС, 2006. – 71 с.

16. Балакирев Б. В. Тренинги в корпоративном обучении менеджеров туризма : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Б. В. Балакирев. – М., 2007. – 26 с.

17. Барабанщиков А. В. Проблемы педагогической культуры преподавателей вузов и задачи секции педагогики высшей школы педагогического общества РСФСР / А. В. Барабанщиков // Профессиональное мастерство преподавателя высшей школы. – М., 1980. – С. 4 – 23.

18. Баранников А. В. Содержание общего образования: компетентностный подход / А. В. Баранников. – М. : ГУ ВШЭ, 2002. – 51 с.

19. Бателаан П. Межкультурное образование – больше, чем долг / П. Бателаан. – М. : Просвещение, 2002. – С. 243.

20. Батышев С. Я. Реформа профессиональной школы / С. Я. Батышев. – М. : Высш. шк., 1987. – 340 с.

21. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1994. – С. 361 – 373.
22. Бахтин М. М. Философия поступка / М. М. Бахтин. – М. : Лабиринт – МП, 1996. – 183 с.
23. Безрукова В. С. Интеграционные процессы в теории и практике : монография / В. С. Безрукова. – Екатеринбург, 1994. – 152 с.
24. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К. : Палітра, 1997. – 130 с.
25. Бейдик О. О. Тренінги і ділові ігри при підготовці фахівців вищої туристської кваліфікації / О. О. Бейдик, Д. Хадра Падр // Історико-культурна спадщина Середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму : тези доп. регіон. наук.-практ. конф. – К. – Черкаси, 1994. – С. 150 – 152.
26. Беликов В. А. Педагогические условия как цель педагогических исследования / В. А. Беликов // Проблемы образования и развития личности учащихся. – Магнитогорск : МаГУ, 2001. – С. 69 – 73.
27. Белогуров А. Ю. Фактор поликультурности в контексте этнонациональной стратегии развития российского образования / А. Ю. Белогуров // Проблемы поликультурного образования : междунар. сб. науч. ст. – Махачкала : ДГУ, 2001. – С. 43 – 51.
28. Бенкс Дж. Мультикультурное образование: цели и измерения / Дж. Бенкс // Новые ценности образования: культуросообразная школа. – М., 2002. – Вып. 11. – С. 188 – 192.
29. Березин В. П. Развитие профессиональной готовности будущих менеджеров туризма к использованию информационных технологий в профессиональной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Березин Владимир Павлович. – Сходня, 2006. – 129 с.
30. Берулава М. Н. Интеграция содержания образования / М. Н. Берулава. – М. : Педагогика, 1993. – 170 с.

31. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1977. – 240 с.
32. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
33. Библер В. С. От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1990. – 413 с.
34. Библер В. С. Школа диалога культур. Целостная концепция школы диалога культур. Теоретические основы программы / В. С. Библер // Психологическая наука и образование. – 1996. – № 4. – С. 24 – 27.
35. Библер В. С. Целостная концепция школы диалога культур. Теоретические основы программы / В. С. Библер // Психологическая наука и образование. – 1996. – № 4. – С. 66.
36. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К. : К.І.С., 2004. – С. 47 – 52.
37. Богомолова М. И. Межнациональное воспитание детей : учеб. пособие / М. И. Богомолова, Л. М. Захарова. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 174 с.
38. Болгаріна В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 2 – 6.
39. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова и В. П. Зинченко. – М. : Олма-ПРЕСС, 2004. – 672 с.
40. Большой энциклопедический словарь. – М. : Большая рос. энцикл.; СПб. : Норинт, 1997. – 1257 с.
41. Бондар С. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів / С. Бондар // Біологія і хімія в шк. – 2003. – № 2. – С. 8 – 9.

42. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д. : Изд-во РПУ, 2000. – 352 с.
43. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11 – 17.
44. Боровкова Е. Е. Формирование межкультурных коммуникативных умений будущего учителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Боровкова Елена Евгеньевна. – Челябинск 1996. – 108 с.
45. Брик Р. С. Формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах засобами інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Терія і методика професійної освіти” / Р. С. Брик. – К., 2011. – 20 с.
46. Бромлей Ю. В. Человек в этнической (национальной) системе / Ю. В. Бромлей // Вопр. философии. – 1988. – № 7. – С. 22 – 31.
47. Буданов В. Н. Профессиональная подготовка будущих менеджеров туризма к внешнеэкономической деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Буданов Владимир Николаевич. – М., 2007. – 260 с.
48. Буторова Н. В. Профессиональная подготовка специалиста-менеджера иностранного туризма в туристском вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Буторова Наталья Владимировна. – Сходня, 2002. – 143 с.
49. Вакулич Е. В. Моделирование как средство обучения в профессиональной подготовке менеджеров туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Вакулич Елена Валентиновна. – Сходня, 2003. – 239 с.
50. Валицкая А. П. Культуротворческая школа: концепция и модель образовательного процесса / А. П. Валицкая // Педагогика. – 1998. – № 4. – С. 12 – 18.
51. Валицкая А. П. Философские основания современной парадигмы образования / А. П. Валицкая // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 3 – 8.

52. Васильев В. В. Подготовка менеджеров туризма в условиях производственной практики системы высшего профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.08.08 / Васильев Владимир Витальевич. – Сходня, 2000. – 207 с.
53. Великий психологічний словник / заг. ред. Б. Мещеряков, В. Зінченко. – К. : Прайм-Єврознак, 2003. – 672 с.
54. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2009. – 1736 с.
55. Виленский М. Я. Методология профессионального туристического образования : монография / М. Я. Виленский, В. А. Горский, В. И. Жолдак и др. ; науч. ред. В. А. Квартальнов. – М. : Сов. спорт, 2001. – 199 с.
56. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 316 с.
57. Власова Е. Л. Обучение студентов туристского вуза межкультурным коммуникациям в процессе приобщения к общечеловеческим ценностям : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Власова Елена Львовна. – Сходня, 2004. – 146 с.
58. Воденська М. Основи на туризма / М. Воденська. – София : МАТКОМ, 2005. – 208 с.
59. Волкова А. Ю. Образование и интеллектуальный потенциал России / А. Ю. Волкова, А. И. Суббето // Статистико-социологический мониторинг. – Ульяновск, 1997. – 104 с.
60. Воронкова Л. П. Структура и состав современного культурологического знания / Л. П. Воронкова // Наука о культуре: итоги и перспективы. – Вып. 1. – М., 2000. – С. 25 – 27.
61. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : АПН РСФСР, 1956. – 449 с.

62. Гализдра А. С. Социокультурные практики туризма: риск как неизбежность / А. С. Гализдра // Общество риска и человек в XXI веке: альтернативы и сценарии развития. – М. – Саратов : Издат. центр „Наука”, 2006. – С. 249 – 253.

63. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія / А. В. Галімов. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 376 с.

64. Гальперин П. Я. Психология как объективная наука : изб. психол. тр. / П. Я. Гальперин. – Воронеж : Изд-во „Институт практической психологии”, НПО „МОДЭК”, 1998. – 480 с.

65. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика : учеб. пособие / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – 6-е изд., стер. – М. : Академия, 2009. – 333 с.

66. Герасименко Е. П. Развитие профессиональной коммуникативной компетентности студентов туристского вуза в процессе обучения публичным устным коммуникациям : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Герасименко Елена Петровна. – М., 2004. – 182 с.

67. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века: (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М. : Изд-во „Совершенство”, 1998. – 608 с.

68. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки / А. О. Гін. – Луганськ : Навч. кн., 2004. – 84 с.

69. Глобальний етичний кодекс туризму. Всесвітня туристична організація; Кодекс, Міжнародний документ від 01.10.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/983_001

70. Гломозда В. Г. Вивчення тем інтегративного характеру як спосіб здійснення міжпредметних зв'язків / В. Г. Гломозда // Педагогіка : Респ. наук.-метод. зб. – Вип. 30. – К., 1991. – С. 17 – 20.

71. Гмурман В. Е. Элементы приближенных вычислений : учеб. пособие / В. Е. Гмурман. – М. : Высш. шк., 2005. – 93 с.
72. Голік Л. О. Полікультурна освіта в Україні / Л. О. Голік, Т. В. Клинченко, М. Ю. Красовицький, Г. І. Левченко // Завуч. – 1999. – № 29/35 (жовт.). – С. 3 – 4.
73. Гончаренко Л. А. Полікультурна освіченість педагога: теорія і практика : монографія / Л. А. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2009. – 136 с.
74. Гончаренко С. У. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін. ; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. – К. : Вища шк., 2003. – 323 с.
75. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
76. Гребенюк Г. Є. Загальна характеристика ступеневої системи професійної освіти України / Г. Є. Гребенюк // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – С. 204 – 228.
77. Грибова Л. В. Організаційно-методичні засади підвищення кваліфікації фахівців сфери туризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Л. В. Грибова. – Вінниця, 2010. – 20 с.
78. Гукаленко О. В. Поликультурное образование: теория и практика : монография / О. В. Гукаленко. – Ростов н/Д., 2003. – 510 с.
79. Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гулецька Яна Гаврилівна. – К., 2008. – 262 с.
80. Гулиев Н. А. Формирование социально-профессиональной компетентности будущего менеджера регионального туризма: методология, теория, практика : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Гулиев Новруз Амирханоглы. – Оренбург, 2007. – 452 с.

81. Гультьяева Н. А. Развитие профессиональных качеств менеджера туризма средствами изобразительного искусства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Гультьяева Наталья Анатольевна. – М., 1999. – 155 с.
82. Гункевич М. Б. Сучасні тенденції процесів підготовки фахівців галузі туризму в Україні / М. Б. Гункевич // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – Ч. III. – 2013. – № 18(277). – С. 34 – 39.
83. Гуревич Р. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах / Р. Гуревич ; за ред. С. У. Гончаренка. – К. : Вища шк., 1998. – 229 с.
84. Гуренко О. І. Етнокультурна компетентність та її формування у студентів педагогічного університету: технологічний аспект : монографія / О. І. Гуренко. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 239 с.
85. Гурьянова О. Н. Использование игровых ролевых ситуаций при формировании коммуникативных умений : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Гурьянова Ольга Николаевна. – М., 1999. – 170 с.
86. Гурьянова Т. Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов вузов : на материале обучения иностранному языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Гурьянова Татьяна Юрьевна. – Чебоксары, 2008. – 220 с.
87. Давыдов Ю. С. Мир в полиэтнической России через языки, образование, культуру / Ю. С. Давыдов // Профессионал. – 2008. – Вып. 1. – С. 7 – 9.
88. Данилова Л. Ю. Формирование поликультурной компетентности студента : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Данилова Лариса Юрьевна. – Оренбург, 2007. – 163 с.
89. Денисова М. В. Формирование профессиональной компетентности будущих специалистов сферы туристского сервиса : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, 13.00.08 / Денисова Марина Владимировна. – Челябинск, 2006. – 180 с.

90. Державна національна програма „Освіта: Україна ХХІ століття”. – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
91. Державна програма „Вчитель” [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/379-2002-%D0%BF>.
92. Десятов Т. Таїнство пізнання й навчання твориться у співпраці вчителя і учня / Т. Десятов // Освіта. – 2003. – № 26. – С. 3.
93. Джунусалієва Г. Д. Удосконалення організації самостійної роботи студентів у контексті завдань Болонського процесу / Г. Д. Джунусалієва, З. І. Висоцька, Н. А. Ковальська // Управління якістю підготовки фахівців : матеріали ХІІІ міжнар. наук.-метод. конф. – Ч. 1. – О., 2008. – С. 50 – 51.
94. Джунусов М. С. О мере своеобразия национальных культур / М. С. Джунусов // Социол. исслед. – 2002. – № 5. – С. 125 – 127.
95. Джури́нский А. Н. Поликультурное воспитание в современном мире / А. Н. Джури́нский. – М. : Прометей, 2002. – 71 с.
96. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. для ВНЗ, педагогам-практикантам / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
97. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М. : Нар. образование, 1999. – 208 с.
98. Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур. – 2-ге вид. – К. : Альтерпрес, 2008. – 280 с.
99. Дмитрук С. В. Соціально-педагогічні технології в туризмі : навч. посіб. / С. В. Дмитрук, О. Ю. Дмитрук. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 328 с.
100. Дубасенюк О. А. Проблема полікультурної підготовки студентів у зарубіжній педагогічній науці і практиці / О. А. Дубасенюк, Н. В. Якса // Професійна освіта: педагогіка і психологія : польсько-укр., укр.-польський щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Вип. Х.11. – Ченстохова – Київ, 2010. – С. 91 – 98.

101. Дурович А. П. Реклама в туризме : учеб. пособие / А. П. Дурович. – 4-е изд. – Минск : Новое знание, 20087. – 222 с.
102. Дышлюк И. С. Содержание исторического образования как фактор межпредметной интеграции в школе : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / И. С. Дышлюк. – Ростов н/Д., 2000. – 20 с.
103. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи ; пер. с англ. Н. М. Никольской. – М. : Совершенство, 1997. – 208 с.
104. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу : навч. посіб. / Л. П. Дядечко. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – 224 с.
105. Енджейчик И. Современный туристический бизнес. Экостратегии в управлении фирмой / И. Енджейчик ; пер. с польск. И. Д. Рудинского. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 320 с.
106. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / авт.-уклад. В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. – К. : Слово, 2006. – 372 с.
107. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
108. Еремкина О. В. Профилирование культурологической подготовки менеджеров по туризму : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Еремкина Оксана Васильевна. – Сочи, 2001. – 220 с.
109. Євтух В. Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства / В. Б. Євтух // Етнічні спільноти України : довідник / Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій. – К. : Фенікс, 2001. – С. 4 – 13.
110. Євтух М. Б. Актуальні проблеми педагогіки : навч.-метод. посіб. / М. Б. Євтух, Р. Ф. Суровцева, Л. Т. Тишакова. – Слов'янськ : ПП Маторін Б. І., 2013. – 366 с.
111. Євтух М. Б. Інноваційні методи оцінювання навчальних досягнень : монографія / М. Б. Євтух, Е. В. Лузік, Л. М. Дибкова. – К. : КНЕУ, 2010. – 249 с.

112. Євтух М. Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя / М. Б. Євтух // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі : зб. наук. пр. / редкол. А. С. Дем'янчук ; відп. за вип. Ю. В. Пелех ; М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Міжнар. ун-т РЕГІ ім. С. Дем'янчука. – Рівне : Волин. обереги, 2002. – Вип. 3. – С. 170 – 175.

113. Жернов В. И. Теоретико-методологические основы формирования профессионально-педагогической направленности личности студента педагогического вуза : монография / В. И. Жернов. – Магнитогорск : Магнитог. гос. пед. ин-тут, 1999. – 116 с.

114. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз / О. С. Заблоцька // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – Житомир, 2008. – Вип. 40. – С. 63 – 68.

115. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Загородній Юрій Іванович. – Луганськ, 2004. – 201 с.

116. Закирова А. Б. Формирование поликультурной компетентности учащихся начальных классов сельской школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Закирова Альфия Борисовна. – Ижевск, 2011. – 238 с.

117. Закон України „Про вищу освіту” : офіц. текст від 17 січня 2002 р. № 2984-III // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 8. – С. 1 – 43.

118. Закон України „Про освіту” : з внес. змінами і допов. від 23 берез. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 21. – Ст. 84.

119. Закон України „Про туризм”. Верховна Рада України; Закон від 15.09.1995 № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.

120. Зверев И. Д. Межпредметные связи в современной школе / И. Д. Зверев, В. Н. Максимова. – М. : Педагогика, 1981. – 160 с.

121. Зверева Г. И. Что дальше? Университетская культурология в условиях реформы высшего образования / Г. И. Зверева // Обсерватория культуры. – 2005. – № 3. – С. 99 – 103.

122. Здорова А. А. Формирование профессиональной культуры речи у студентов туристских вузов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Здорова Анна Александровна. – М., 2004. – 173 с.

123. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Ф. Зеер, Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 23 – 29.

124. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход к образованию / Э. Ф. Зеер // Образование и наука. – 2005. – № 5. – С. 12 – 24.

125. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 3-е изд. – М. : Академ. Проект; Фонд „Мир”, 2005. – 360 с.

126. Зимняя И. А. Компетентность человека – новое качество результата образования / И. А. Зимняя // Проблемы качества образования. Кн. 2. Компетентность человека – новое качество результата образования : материалы XIII Всерос. совещания. – Уфа : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2003. – 319 с.

127. Зимняя И. А. Общая культурная и социально-профессиональная подготовка / И. А. Зимняя // Высшее образование в России. – 2005. – № 2. – С. 47 – 51.

128. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов / И. А. Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2003. – 384 с.

129. Зорин И. В. Профессиональное образование и карьера в туризме / И. В. Зорин, А. И. Зорин. – М. : Сов. спорт, 2005. – 525 с.

130. Зорин И. В. Энциклопедия туризма : справочник / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 368 с.

131. Зюзіна Т. О. Теоретико-методологічні засади змісту культурологічної підготовки студентів у вищих навчальних закладах :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Т. О. Зюзіна. – Луганськ, 2010. – 40 с.

132. Зюзіна Т. О. Культурологічна підготовка студентів у вищих навчальних закладах: теоретико-методологічні засади змісту освіти : монографія / Т. О. Зюзіна. – Луганськ : Вид-во ЛНУ імні Тараса Шевченка, 2009. – 384 с.

133. Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті / І. А. Зязюн // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку. – К. : Знання, 1996. – С. 8 – 12.

134. Зязюн І. А. Культура і суспільство / І. А. Зязюн // Українська та зарубіжна культура : навч. посіб. – К. : Знання, 2002. – С. 46 – 66.

135. Игнатов Е. А. Особенности динамики личности будущих менеджеров туризма : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Игнатов Евгений Александрович. – М., 2001. – 196 с.

136. Иконникова Н. К. Механизмы межкультурного восприятия / Н. К. Иконникова // Социол. исслед. – 1995. – № 11. – С. 26 – 34.

137. Ильина А. В. Формирование познавательной самостоятельности студентов среднего профессионального учебного заведения в ходе изучения общепрофессиональных дисциплин : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / А. В. Ильина. – Челябинск, 2008. – 29 с.

138. Ильина Е. Н. Туроперейтинг: организация деятельности : ученик / Е. Н. Ильина. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 256 с.

139. Инюшкина С. И. Повышение квалификации менеджеров туризма в системе корпоративного обучения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Инюшкина Светлана Игоревна. – М., 2007. – 197 с.

140. Іванчук М. Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. (Виховання особистості молодшого школяра в умовах

інтегрованого підходу до навчання) / М. Г. Іванчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 360 с.

141. Інтерактивні методи навчання : навч. посіб. / П. Шевчук, П. Фенрих. – Щецін : WSAP, 2005. – С. 7 – 23.

142. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Высшая шк., 1990. – 140 с.

143. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Каптерев ; под ред. А. М. Арсеньева. – М. : Педагогика, 1982. – 704 с.

144. Карпов А. В. К проблеме психических процессов / А. В. Карпов // Психол. журн. – 1986. – № 6. – С. 26 – 33.

145. Квартальнов В. А. Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 288 с.

146. Квартальнов В. А. Стратегический менеджмент в туризме: современный опыт управления : монография / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 496 с.

147. Квартальнов В. А. Туризм : учеб. для образовательных учреждений туристского профиля / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 320 с.

148. Кифяк В. Ф. Організація та розвиток міжнародного туризму в Україні (регіональні аспекти) : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Кифяк Василь Федорович. – Чернівці, 1997. – 169 с.

149. Клинченко Т. Культурний плюралізм: ідейні, правові засади і українські реалії / Т. Клинченко // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К., 2001. – С. 176 – 182.

150. Кнодель Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах – членах Всесвітньої туристської організації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Л. В. Кнодель. – Т., 2007. – 40 с.

151. Кобышева Л. И. Диагностика профессионально значимых личностных качеств будущих социальных педагогов как средство

совершенствования их профессиональной подготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, 19.00.07 / Кобышева Лариса Илларионовна. – Таганрог, 2004. – 210 с.

152. Ковалева Т. И. Воспитание поликультурной компетентности будущих педагогов дошкольных образовательных учреждений : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ковалева Тамара Ивановна. – Волгоград, 2008. – 218 с.

153. Коваленко В. С. Інтеграція знань як складова концепцій сталого розвитку / В. С. Коваленко // Технології інтеграції змісту освіти : зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 26 квіт. 2012 р. – Полтава : Довкілля –К., 2012. – С. 87 – 95.

154. Ковальчук О. С. Теорія і практика полікультурної освіти в сучасній школі Росії : наук. дослідж. / О. С. Ковальчук, Л. О. Голік. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 176 с.

155. Кодякова М. Ю. Подготовка менеджеров туризма к разрешению профессионального конфликта : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Кодякова Марина Юрьевна. – М., 2005. – 210 с.

156. Козырева Н. Е. Межкультурная коммуникация в содержании туристского образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Козырева Надежда Евгеньевна. – Сходня, 2001. – 148 с.

157. Колесина К. Ю. Построение процесса обучения на интегративной основе : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / К. Ю. Колесина. – Ростов н/Д., 1995. – 22 с.

158. Коложвари Е. Б. Профессиональная подготовка менеджеров иностранного туризма (на примере болгарского направления туристского рынка) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Коложвари Елена Борисовна. – М., 2003. – 132 с.

159. Коломієць Д. І. Інтеграція знань з природничо-математичних і спеціальних дисциплін у професійній підготовці учителя трудового

навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Коломієць Дмитро Іванович. – К., 2001. – 287 с.

160. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Я. А. Коменский ; Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1982– . –

Т. 2. – 1982. – 576 с.

161. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / О. О. Біла та ін.; наук. ред., упоряд., авторство Н. В. Кічук ; Півден. наук. центр АПН України, Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т. – Ізмаїл : ІДГУ, 2007. – 236 с.

162. Компетентность и проблемы ее формирования в системе непрерывного образования: школа – вуз – послевузовское образование / науч. ред. проф. И. А. Зимняя // Актуальные проблемы качества образования и пути их решения : материалы науч.-метод. конф. – М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 130 с.

163. Кондрух В. И. Теоретические основы построения педагогической системы исследовательской подготовки преподавателей профессионально-педагогического колледжа : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / В. И. Кондрух. – Магнитогорск, 2001. – 47 с.

164. Коновалова Р. А. Формирование транскультурных коммуникативных умений у студентов высших учебных заведений : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Р. А. Коновалова. – Челябинск, 1998. – 20 с.

165. Конох А. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму : монографія / А. П. Конох. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 495 с.

166. Конох А. П. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих

навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Конох Анатолій Петрович. – К., 2007. – 622 с.

167. Конституція України. Верховна Рада України; Закон від 28.06.1996 № 254к /96 ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

168. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. МОН, № 1/9-584 від 20 серпня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/.

169. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 р. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 01.08.2013 № 638-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-2013-%D1%80>.

170. Котенко О. В. Розвиток полікультурної компетентності вчителів світової літератури в системі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / О. В. Котенко. – К., 2011. – 20 с.

171. Кочетова В. А. Дидактическое речевое общение как средство развития коммуникативных умений будущего учителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кочетова Валентина Александровна. – Оренбург, 2000. – 174 с.

172. Красовицький М. Ю. Проблеми полікультурної освіти і виховання в загальноосвітній школі / М. Ю. Красовицький // Полікультурна освіта в Україні : зб. ст. – К., 1999. – С. 16 – 19.

173. Краткий терминологический словарь по культурологии / под ред. И. Ф. Кефели. – СПб. : Акад. гуманит. наук, 1997. – 65 с.

174. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм / М. П. Крачило. – К. : Вища шк., 1994. – 190 с.

175. Крачило М. П. Методологічні та теоретичні основи туристичного менеджменту / М. П. Крачило, О. Д. Король // Туризм в Україні: економіка та

культура : матеріали III всеукр. наук.-практ. конф., м. Світязь, 9 – 10 верес. 1998 р. // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип. 1: у 2 ч. – Ч. 1. – К. : „Км – Трейдинг”, 1998. – С. 53 – 62.

176. Кребер А. Избранное: Природа культуры : пер. англ. / Альфред Кребер. – М. : „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 1008 с.

177. Кремень В. Г. Вища освіта і наука – пріоритетні сфери розвитку суспільства у 21 столітті : доп. на підсумковій колегії М-ва освіти і науки 28 лют. 2003 р. / В. Г. Кремень // Вища шк. – 2002. – № 4/5. – С. 3 – 33.

178. Кречетников К. Г. Интеграция дисциплин в учебном процессе [Электронный ресурс] / К. Г. Кречетников. – Режим доступа :

<http://aeli.altai.ru>

179. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М. : Нар. образование, 2000. – 315 с.

180. Кудрявцева Т. В. Формирование профессиональной готовности менеджеров туризма в системе дополнительного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Кудрявцева Татьяна Васильевна. – М., 1999. – 143 с.

181. Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навч. посіб. / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РПО, 2006. – 92 с.

182. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие / Н. В. Кузьмина. – Л. : Изд. ЛГУ, 1980. – 172 с.

183. Кузьмина Н. В. Понятие „педагогическая система” и критерии ее оценки / Н. В. Кузьмина // Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 172 с.

184. Кулік В. В. Теоретичні основи культурного туризму : дис. ... канд. наук культурології : 26.00.01 / Кулік Валентина Василівна. – Сімферополь, 2009. – 229 с.

185. Кульгина Л. А. Интегративная основа качества процессов и результатов обучения студентов вуза / Л. А. Кульгина // Сиб. пед. журн. – 2009. – № 2. – С. 65 – 75.
186. Культура і освіта фахівців туристської сфери: сучасні тенденції та прогнози : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 13 – 14 жовт. 2004 р. / редкол. : В. І. Цибух та ін. ; М-во освіти і науки України. – К. : Б. в., 2005. – 654 с.
187. Купавская А. С. Развитие этнокультурной компетентности подростка методом социально-психологического тренинга : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Купавская Александра Сергеевна. – М., 2008. – 159 с.
188. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації. Європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К. : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
189. Лаврова Г. Н. Организация и методика обучения менеджеров туризма самопознанию профессионально-личностных свойств в процессе повышения квалификации : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Лаврова Галина Николаевна. – М., 2000. – 137 с.
190. Лазуріна Н. П. Громадянська компетентність особистості : соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Лазуріна Наталія Петрівна. – К., 2012. – 237 с.
191. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н. М. Лебедева. – М. : Ключ-С, 1999. – 224 с.
192. Левицька О. І. Етика туризму / О. І. Левицька // Філософія туризму : навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко. – К. : Кондор, 2009. – С.66 – 79.
193. Левченко В. В. Интегрированный подход к психолого-педагогической подготовке специалистов : монография / В. В. Левченко. – М. : Изд-во МПСИ, 2007. – 287 с.
194. Леднёв В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В. С. Леднёв. – М. : Высшая шк., 1991. – 224 с.

195. Леонтьев А. А. Психология общения : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / А. А. Леонтьев. – 3-е изд. – М. : Академия, 2005. – 368 с.
196. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – Изд. 2-е. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
197. Липова И. В. Становление поликультурной компетентности воспитателя в условиях профессиональной деятельности в дошкольном учреждении : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Липова Ирина Владимировна. – Волгоград, 2010. – 232 с.
198. Лігоцький А. О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем / А. О. Лігоцький. – К. : Техніка, 1997. – 210 с.
199. Ломакина Ю. В. Формирование поликультурной компетентности студентов педагогического колледжа средствами народной педагогики : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Ю. В. Ломакина. – Уфа, 2012. – 24 с.
200. Лощенова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Лощенова Ірина Феліксівна. – К., 2004. – 224 с.
201. Лузік Е. К. Особливості організації навчального процесу у ВНЗ України в умовах Болонського процесу : навч. посіб. / Е. К. Лузік, Г. М. Артюшин. – К. : Наук. ВВ НА СБ України, 2007. – 58 с.
202. Лук'янова Л. Г. Освіта в туризмі : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Г. Лук'янова. – К. : Вищ. шк., 2008. – 719 с.
203. Лунюшкина И. С. Формирование поликультурной компетентности будущих педагогов в процессе обучения иностранному языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Лунюшкина Ирина Сергеевна. – Томск, 2009. – 196 с.
204. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. – К. : Центр „Магістр-S” Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.

205. Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию : пер. с англ. / Р. Д. Льюис. – М. : Дело, 1998. – 440 с.
206. Любивий Я. В. Туризм в контексті концепції культурного розвитку суспільства / Я. В. Любивий // Наук. записки КУТЕП : зб. наук. пр. Сер. : філософські науки / редкол. : Пазенок В. С. та ін. – К. : КУТЕП, 2009. – Вип. 6. – С. 33 – 52.
207. Любивий Я. В. Туристська діяльність як чинник глобальної синергії культур / Я. В. Любивий // Філософія туризму : навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, Я. В. Любивий та ін. – К. : Конкорд, 2004. – С. 48 – 57.
208. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
209. Макаев В. В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. В. Макаев, З. А. Малькова, Л. Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3 – 10.
210. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
211. Максимова Л. И. Формирование поликультурной компетентности будущих педагогов в вузе на основе интегративного подхода : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Максимова Людмила Ивановна. – Калуга, 2012. – 223 с.
212. Малькова З. А. Поликультурное образование как область научного знания / З. А. Малькова // Мир на Северном Кавказе через языки, образование, культуру : тез. докл. 2 Междунар. конгр. 15 – 20 сентября 1998 года). – Пятигорск, 1998. – С. 18 – 19.
213. Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Малькова Марина Олександрівна. – Луганськ, 2006. – 255 с.

214. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-ту ім. М. Драгоманова. – Вип. 2. – К. : Логос, 2000. – С. 153 – 161.
215. Маркова А. К. Психология профессионализма / Маркова А. К. – М. : „Знание”, 1996. – 308 с.
216. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. А. М. Татлыбаевой; термин. правка В. Данченка. – К. : PSYLIB, 2004. – 411 с.
217. Михайлова М. Н. Подготовка специалистов туристских предприятий к руководству производственной практикой студентов туристского вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Марина Николаевна Михайлова. – Химки, 2006. – 164 с.
218. Михайлова О. Ю. Профессиональная подготовка менеджера туризма в системе непрерывного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Михайлова Ольга Юрьевна. – М., 2006. – 201 с.
219. Мілютіна О. К. Полікультурна освіта учнів середньої загальноосвітньої школи у Великій Британії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мілютіна Ольга Костянтинівна. – Глухів, 2008. – 260 с.
220. Мордань О. І. Полікультурне виховання в сучасній школі [Електронний ресурс] / О. І. Мордань. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php>.
221. Морозова Н. С. Реклама в социально-культурном сервисе и туризме : учеб. для студентов высш. учеб. заведений / Н. С. Морозова, М. А. Морозов. – М. : Академия. – 287 с.
222. Мошняга Е. В. Диалог культур через призму межкультурной коммуникации в туризме / Е. В. Мошняга // Этносоциум и межнациональная культура. – 2010. – № 5(29). – С. 146 – 156.
223. Мошняга Е. В. Межкультурная коммуникация и диалог культур в сфере международного туризма / Е. В. Мошняга. – М. : Логос, 2011. – 176 с.

224. Мурзин В. В. Дидактические особенности довузовской подготовки будущих менеджеров туризма в системе непрерывного профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08, 13.00.01 / Мурзин Владислав Викторович. – М., 2010. – 176 с.
225. Мусієнко Д. В. Постмодерністська трансформація комунікативної культури в Україні в контексті розвитку туризму (1922 – 2003 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / Мусієнко Денис Володимирович. – К., 2006. – 169 с.
226. Мухаметзянова Г. В. Проектно-целевой подход – императив формирования профессиональной компетентности / Г. В. Мухаметзянова // Высшее образование в России. – 2008. – № 8. – С. 104 – 110.
227. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань : монографія / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – 272 с.
228. Найн А. Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований / А. Я. Найн // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 44 – 49.
229. Некрасов С. А. Комунікативна складова туризму : подорож до іншого як подорож до себе / С. А. Некрасов // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах „Грані”. – 2012. – № 3. – С. 64 – 66.
230. Немов Р. С. Психология : словарь-справочник : в 2 ч. / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003– . – Ч. 2. – 2003. – 352 с.
231. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. 1. – С. 9 – 22.
232. Ничкало Н. Г. Сучасні проблеми розвитку системи неперервної професійної освіти: вітчизняний і зарубіжний досвід / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта, філософія, педагогічні парадигми, прогноз / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Наук. думка, 2003. – С. 58 – 81.

233. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : навч. посіб. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К. : Просвіта, 2000. – 368 с.
234. Новиков А. М. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / А. М. Новиков. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.
235. Обозний В. В. Красзнавча підготовка менеджерів туризму в умовах педагогічного університету : монографія / В. В. Обозний. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 204 с.
236. Овчарук О. Ключові компетентності: Європейське бачення / О. Овчарук // Управління освітою. – 2004. – № 2. – С. 6 – 9.
237. Овчинникова Л. П. Формирование информационной культуры менеджера туризма в процессе профессиональной подготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Овчинникова Любовь Петровна. – М., 1999. – 192 с.
238. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО „ИТИ Технологии”, 2003. – 944 с.
239. Онищенко І. Гуманітарна освіта в контексті Болонського процесу / І. Онищенко // Освіта. – 2004. – № 32(14 – 21 лип.). – С. 2.
240. Павлицкая З. И Формирование коммуникативных умений студентов в условиях аудиторного обучения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Павлицкая Зинаида Ивановна. – Казань, 1999. – 175 с.
241. Пазенок В. С. Філософія туризму : навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, Я. В. Любивий та ін. – К. : Конкорд, 2004. – 268 с.
242. Панфилова М. В. Профессионально-личностная идентификация как фактор становления будущего менеджера по туризму : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Панфилова Марианна Васильевна. – Краснодар, 2008. – 253 с.
243. Папирян Г. А. Международные экономические отношения: экономика туризма / Г. А. Папирян. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 208 с.

244. Папирян Г. А. Менеджмент в индустрии гостеприимства. Отели и рестораны / Г. А. Папирян. – М. : Экономика, 2000. – 208 с.
245. Парамонова Л. Дошкольник в мире диалога: воспитание толерантности / Л. Парамонова, Т. Алиева, А. Арушунова // Дошк. воспитание. – 1999. – № 5. – С. 70 – 73.
246. Пархоменко Т. С. Амбівалентність філософії сучасної освіти / Т. С. Пархоменко // Вісн. нац. техн. ун-ту України „Київський політехнічний інститут”: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2004. – № 3. – С. 60 – 62.
247. Пассов Е. И. Методология методики: теория и опыт применения (избранное) / Е. И. Пассов. – Липецк : ЛГПУ, 2002. – 228 с.
248. Педагогика : Большая соврем. энцикл. / авт.-сост. Е. С. Рапацевич. – Минск : Соврем. слово, 2005. – 720 с.
249. Педагогика и психология / под ред. А. А. Бодалева, В. А. Сластенина. – М., 2004. – 584 с.
250. Педагогика профессионального образования : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / под ред. В. А. Сластенина. – М. : Издат. центр „Академия”, 2004. – 386 с.
251. Педагогические технологии : учеб. пособие для студентов пед. спец. / под общ. ред. В. С. Кукушина. – М. : ИКЦ „МарТ”, Ростов н/Д. : Издат. центр „МарТ”, 2006. – 336 с.
252. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая Рос. энцикл., 2003. – 528 с.
253. Педагогіка туризму : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / за ред. В. К. Федорченка, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрової. – К. : Вид. Дім „Слово”, 2004. – 296 с.
254. Перро С. Необхідність „туризмології” / С. Перро, Ж.-М. Оернер // Наукові записки КІТЕП : щорічник. – К. : Укр. центр духовної культури, 2001. – Вип. 1. – С. 73 – 78.

255. Петракова Т. В. Экологическая подготовка менеджеров туризма в процессе профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Петракова Татьяна Вениаминовна. – Сходня, 2000. – 142 с.
256. Петрова Н. К. Формирование у студентов имиджа менеджера туризма в процессе профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Петрова Наталья Константиновна. – Сходня, 2004. – 170 с.
257. Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіхтенко ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
258. Пироженко Н. Т. Педагогические и гуманитарные основы профессиональной подготовки менеджеров туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Пироженко Наталья Тимофеевна. – М., 1998. – 123 с.
259. Писаревський І. М. Професійно-комунікативна компетентність (в туризмі) : підручник / І. М. Писаревський, С. А. Александрова. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 230 с.
260. Подобєдова Т. Ю. Проектування як педагогічний феномен : методологічні та теоретичні аспекти проблеми / Т. Ю. Подобєдова // Гуманіт. науки. – 2004. – № 1. – С. 100 – 109.
261. Поздеева Е. А. Профессиональная подготовка менеджеров туризма на основе модульно-рейтинговой технологии обучения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Поздеева Елена Александровна. – СПб., 2010. – 181 с.
262. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностр. яз. в шк. – 2000. – № 4. – С. 3 – 10.
263. Положевец Е. В. Формирование в вузе межэтнической толерантности менеджеров сферы туризма : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Е. В. Положевец. – М., 2012. – 23 с.
264. Положення про проведення практик студентів вищих навчальних закладів України. Наказ М-ва освіти України від 8 квітня 1993 р. № 93

[Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – [Зі змінами від 20.12.94 №351]. – Режим доступу :

<http://mgu.com.ua/>.

265. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М. : Высш. шк., 2004. – 512 с.

266. Польова Л. В. Особливості практичної підготовки фахівців з туризму / Л. В. Польова // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 4(239). – Ч. II. – С. 169 – 175.

267. Польова Л. В. Професійна підготовка менеджерів туризму в Польщі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Л. В. Польова. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 20 с.

268. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К., 2002. – 136 с.

269. Пометун О. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Б-ка з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 16 – 33.

270. Попов И. Б. Дидактические основания проведения практик и стажировок в системе профессионального туристского образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Попов Иван Борисович. – М., 2003. – 181 с.

271. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. Станом на 1 травня 2002 р. : зб. нормат. актів. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.

272. Про Національну доктрину розвитку освіти. Президент України; Указ, Доктрина від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

273. Прокоф'єва М. Ю. Інтеграційні процеси та модернізація вищої освіти України / М. Ю. Прокоф'єва // Проблеми сучасної педагогічної освіти.

Сер.: Педагогіка і психологія: зб. ст. – Вип. 8. – Ч. 2. – Ялта : РВВ КГУ, 2005. – С. 165 – 170.

274. Прокоф'єва М. Ю. Інтеграція як принцип конструювання сучасного змісту професійно-педагогічної освіти / М. Ю. Прокоф'єва // Вестн. Херсон. нац. техн. ун-та. – 2005. – № 23. – С. 244 – 249.

275. Прокоф'єва М. Ю. Теоретические основы построения интегративных курсов / М. Ю. Прокоф'єва // Проблемы сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. ст. – Вип. 6. – Ч. 1. – Ялта : РВВ КДГІ, 2004. – С. 294 – 298.

276. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. – М. : Просвещение, 1983. – 480 с.

277. Психология менеджмента / под ред. Г. С. Никифоров. – Х. : Гуманит. центр, 2002. – 556 с.

278. Пушкарева М. П. Формирование поликультурной компетентности будущих учителей русского языка и литературы в образовательном процессе вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Пушкарева Марина Петровна. – Брянск, 2011. – 188 с.

279. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация : пер. с англ. / Дж. Равен. – М. : „Когито-Центр”, 2002. – 396 с.

280. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2-х т. / АПН СССР / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989– . –

Т. 1. – 1989. – 485 с.

Т. 2. – 1989. – 322 с.

281. Савельева Л. В. Межпредметные связи в средних техпрофучилищах строительного профиля / Л. В. Савельева. – М. : Высш. шк., 1984. – 72 с.

282. Садковская М. Ю. Управление рекламной деятельностью в туризме : дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.05 / Садковская Мария Юрьевна. – М., 2005. – 180 с.

283. Сазоненко Г. С. Компетентність у системі неперервної освіти : акмеологічна модель : наук.-метод. посіб. / Г. С. Сазоненко, В. В. Приступа. – Макарів : Софія, 2013. – 411 с.
284. Сакун Л. В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира / Л. В. Сакун. – К. : МАУП, 2004. – 399 с.
285. Самарин В. В. Информационно-аналитическая среда профессиональной подготовки менеджеров туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Самарин Виктор Викторович. – М., 2005. – 141 с.
286. Сапрунова В. Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг / В. Б. Сапрунова. – М. : „Ось-89”, 1997. – 57 с.
287. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В. В. Сафонова. – Воронеж : Истоки, 1996. – 237 с.
288. Свентицька Н. В. Міжкультурна комунікація як інтегративний компонент туристичної освіти / Н. В. Свентицька // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2012. – № 4. – Ч. 2. – С. 35 – 40.
289. Селевко Г. К. Компетентность и ее классификация / Г. К. Селевко // Нар. образование. – 2004. – № 4. – С. 138 – 143.
290. Селин Б. Н. Формирование поликультурной компетентности сотрудника полиции в вузе МВД России : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Б. С. Селин. – Краснодар, 2012. – 23 с.
291. Семиченко В. А. Визначення функцій педагогічної діяльності в контексті гуманізації навчання / В. А. Семиченко // Гуманіт. науки. – 2001. – № 1. – С. 21 – 32.
292. Севаст'янова О. А. Педагогіка туризму : навч. посіб. для магістрантів зі спец. „Туризм” та „Готельно-ресторанна справа” ден. та заоч. форм навчання / О. А. Севаст'янова. – Луганськ : Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – 237 с.

293. Сидоренко В. К. Інтеграція трудового навчання і креслення (дидактичний аспект) / В. К. Сидоренко ; за ред. Д. О. Тхоржевського. – К. : УДПУ, 1995. – 142 с.
294. Сильченкова Т. Н. Культурно-историческое наследие и природные ресурсы в профессиональном образовании менеджеров туризма (на примере Смоленской области) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Сильченкова Татьяна Николаевна. – М., 2001. – 145 с.
295. Сисоєва С. О. Психологія та педагогіка : підруч. для студ. вищих навч. закл. непед. профілю традиційної та дистанційної форм навчання / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К. : Міленіум, 2005. – 520 с.
296. Ситуационный анализ или Анатомия кейс-метода / Ю. Сурмин и др. – К. : Центр инноваций и развития, 2002. – 286 с.
297. Скобкин С. С. Менеджмент в туризме : учеб. пособие / С. С. Скобкин. – М. : Магистр, 2007. – 447 с.
298. Сластенин В. А. Гуманизация образования и педагогические ценности / В. А. Сластенин, Е. Н. Шиянов // Гуманизация образования. – Вып. 1. – Набережные Челны, 1996.
299. Сластенин В. А. Педагогика / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. – М. : Изд-во „Академия”, 2002. – 576 с.
300. Слипченко С. Г. Региональные компоненты в системе повышения квалификации менеджеров туризма (на примере Калининградской области) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Слипченко Светлана Григорьевна. – Сходня, 2001. – 169 с.
301. Слободенюк Е. В. Туризм як чинник гуманізації відносин між народами : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Слободенюк Ельвіра Василівна. – О., 2003. – 241 с.
302. Словник рекреаційних термінів. – К. : Академія, 2011. – 181 с.
303. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. – О. : Пальміра, 2006. – 272 с.

304. Слоньовська О. Б. Полікультурна освіта майбутніх учителів гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Б. Слоньовська. – Житомир, 2011. – 20 с.

305. Сокол Т. Г. Педагогічні аспекти створення моделі спеціаліста туристичного менеджменту та науково-методичного забезпечення його підготовки / Т. Г. Сокол // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. : Педагогічні науки. – 2008. – № 137. – С. 57 – 60.

306. Сокол Т. Г. Педагогічні умови навчально-методичного забезпечення професійної підготовки менеджерів туристичної індустрії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Терія і методика професійної освіти” / Т. Г. Сокол. – К., 2012. – 24 с.

307. Соколова Е. А. Религиозный плюрализм и проблемы толерантности / Е. А. Соколова // Единство в многообразии: диалог культур и сохранение культурной идентичности в российском социуме на рубеже XX – XXI вв. – Ижевск, 2007. – С. 74 – 76.

308. Соколова И. Г. Формирование профессиональной готовности менеджеров туризма средствами дополнительного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Соколова Инесса Геннадьевна. – Сходня, 2002. – 145 с.

309. Соколова М. В. Роль туризма в кросскультурной коммуникации и факторы, его определяющие / М. В. Соколова // Современные проблемы сервиса и туризма – 2008. – № 4. – С. 42 – 48.

310. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М. : Прогресс, 1998. – 250 с.

311. Соловей Л. С. Становлення вітчизняної системи підготовки майбутніх фахівців сфери туризму (друга половина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Л. С. Соловей. – К., 2011. – 20 с.

312. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : Исслед. изм. в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. отношений =

Social & Cultural dynamics : A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, law and Social Relationships / Питирим Сорокин ; пер. с англ. В. В. Сапова. – СПб. : Изд-во Рус. Христиан. гуманит. ин-та, 2000. – 1054 с.

313. Соціологія освіти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Кн. 1 / І. М. Гавриленко, В. М. Огаренко, О. Л. Сидоренко, О. Л. Скідін, Ю. І. Яковенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Гуманіт. ун-т „Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр.”, Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України. – 2-е вид., доп. та переробл. – Запоріжжя : ГУ „ЗІДМУ”, 2005. – 295 с.

314. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі „школа – вищий заклад освіти” : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Стасюк Варвара Дмитрівна. – О., 2003. – 244 с.

315. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Ин-т психологии РАН, „Академический проект”, 1999. – 320 с.

316. Субетто А. И. Онтология и эпистемология компетентностного подхода, классификация и квалиметрия компетенций / А. И. Субетто. – СПб. ; М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.

317. Суворова Н. Г. Интерактивное обучение: новые подходы / Н. Г. Суворова // Инновации в образовании. – 2001. – № 5. – С. 106 – 107.

318. Супрунова Л. Л. Этнопедагогика как источник поликультурного образования. Этнопедагогика – педагогика жизни / Л. Л. Супрунова. – Элиста : „АПП «Джангар»”, 2001. – С. 68 – 70.

319. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, А. В. Пироженко ; ред. О. І. Пометун. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.

320. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология : учеб. для студентов сред. пед. учеб. заведений / Н. Ф. Талызина. – М. : Наука, 1999. – 288 с.

321. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю. Г. Татур // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3. – С. 20 – 26.
322. Тахохов Б. А. Поликультурная компетентность – фактор развития толерантности студентов / Б. А. Тахохов, Н. А. Богатых // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 3. – С. 24 – 26.
323. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000. – 624 с.
324. Терских Н. В. Самообразовательная деятельность студентов туристского вуза в процессе профессиональной подготовки будущего менеджера туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Терских Наталья Владимировна. – Сходня, 2004. – 134 с.
325. Терских Н. Г. Культурологическая подготовка студентов туристского вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Терских Нина Григорьевна. – Сходня, 2001. – 144 с.
326. Технології інтеграції змісту освіти : зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. „Інтеграція змісту освіти на засадах освіти для сталого розвитку”, 26 квітня 2012 р. / В. Р. Ільченко (голов. ред.) та ін. – Полтава : ПОІППО, 2012. – Вип. 4. – 320 с.
327. Технології навчання дорослих / упоряд. О. Главник, Г. Бевз. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
328. Тишков В. А. Единство и многообразие культур / В. А. Тишков. – М. : Наука, 1999. – 250 с.
329. Ткаченко О. М. Етнопедагогічна компетентність педагога : монографія / О. М. Ткаченко. – Кіровоград : Імекс, 2012. – 413 с.
330. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – 2-е вид. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
331. Тлумачний словник // Українська мова : Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк

та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

332. Толковый словарь русского языка / под ред. Дмитриева Д. В. – М. : ООО „Издательство Астрель”, 2003. – 1578 с.

333. Устименко Л. М. Історія туризму : навч. посіб. для вищ. навч. закл. культури і мистецтв III – IV рівнів акредитації / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – К. : Альтерпрес, 2005. – 320 с.

334. Фастовець О. О. Екологічна підготовка майбутніх менеджерів з туризму у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Фастовець Оксана Олексіївна. – К., 2008.

335. Федорова С. Н. Формирование этнокультурной компетентности будущих педагогов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Федорова Светлана Николаевна. – М., 2006. – 528 с.

336. Федорченко В. К. Підготовка фахівців для сфери туризму : теоретичні і методологічні аспекти : монографія / В. К. Федорченко. – К. : Вища шк., 2002. – 350 с.

337. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Федорченко Володимир Кирилович. – К., 2005. – 872 с.

338. Филатова Н. П. Формирование поликультурной компетентности школьников на основе педагогического проектирования: на материале городской национальной школы Республики Саха (Якутия) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Филатова Наталия Петровна. – Якутск, 2009. – 193 с.

339. Философская энциклопедия : в 5 т. / науч. ред. Ф. В. Константинов. – М. : „Советская энциклопедия”, 1964– . – Т. 5. – 1964. – 740 с.

340. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

341. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА. – М., 2001. – 576 с.

342. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 840 с.
343. Філософія туризму : навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, Я. В. Любивий та ін. – К. : Конкорд, 2004. – 268 с.
344. Фоменко В. Т. Построение процесса обучения на интегрированной основе. Современный образовательный процесс : содержание, технологии, организационные формы / В. Т. Фоменко. – Ростов н/Д., 1996. – 130 с.
345. Фоменко Н. А. Теоретико-методичні засади формування стандартів освіти у сфері туризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Н. А. Фоменко. – Черкаси, 2012. – 40 с.
346. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія : навч. посіб. / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 312 с.
347. Фрышко О. А. Дополнительная профессиональная подготовка студентов в поликультурной сфере туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Фрышко Оксана Анатольевна. – М., 2011. – 200 с.
348. Харченко Л. П. Розвиток гуманістичної педагогіки в історії зарубіжної педагогіки / Л. П. Харченко // Вісн. Луган. нац. уні-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2011. – № 5(216). – С. 132 – 137.
349. Харченко Л. П. Спілкування у соціально-педагогічній діяльності як етична цінність / Л. П. Харченко // Вісн. Луган. нац. уні-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2011. – № 4(215). – Ч. I. – С. 44 – 53.
350. Харченко С. Я. Професійна етика соціального педагога : навч.-метод. посіб. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – 562 с.
351. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с.

352. Хенви Р. Достижимая глобальная перспектива / Р. Хенви. – Рязань, 1994. – 92 с.
353. Хмілярчук Н. С. Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Н. С. Хмілярчук. – Вінниця, 2007. – 20 с.
354. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Нар. образование. – 2003. – № 2. – С. 21 – 27.
355. Цокур О. С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01; 13.00.04 / Цокур Ольга Степановна. – О., 1998. – 269 с.
356. Чапаев Н. К. Теоретико-методические основы педагогической интеграции : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Чапаев Николай Кузьмич. – Екатеринбург, 1998. – 462 с.
357. Черниченко И. В. Психолого-педагогические основы деятельности менеджера туризма : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Черниченко Игорь Витальевич. – М., 1999. – 251 с.
358. Чистякова С. Н. Проблема самоопределения старшеклассников при выборе профиля обучения / С. Н. Чистякова // Педагогика. – 2005. – № 1. – С. 19 – 26.
359. Чупанов А. Х. Система формирования профессиональной культуры будущего менеджера туризма : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Чупанов Абдулла Хизриевич. – Махачкала, 2006. – 306 с.
360. Шаврина А. В. Формирование маркетинговой культуры менеджера туризма в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шаврина Алла Владимировна. – М., 2009. – 276 с.
361. Шаповал Г. Ф. История туризма / Г. Ф. Шаповал. – Минск : Экоперспектива, 1998. – 237 с.

362. Шаповал Л. М. Использование зарубежного опыта изучения гуманитарных дисциплин при формировании коммуникативных умений учащихся : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шаповал Людмила Михайловна. – Омск, 1999. – 207 с.

363. Шафранський В. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / В. В. Шафранський. – Т., 2011. – 20 с.

364. Шевнюк О. Л. Теорія і практика культурологічної освіти майбутніх учителів у вищій школі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. / Шевнюк Олена Леонідівна. – К., 2004. – 555 с.

365. Шолудченко И. Е. Формирование поликультурной компетентности руководителей образовательных учреждений : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шолудченко Инесса Евгеньевна. – Тольятти, 2011. – 340 с.

366. Шпырня О. В. Формирование профессиональной компетентности в области информационных технологий в процессе повышения квалификации специалистов туристической индустрии : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шпырня Олег Валентинович. – Майкоп, 2007. – 168 с.

367. Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов (на примере курсантов академии МВД) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Щеглова Елена Михайловна. – Омск, 2005. – 213 с.

368. Щоголева І. В. Формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів туризму у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / І. В. Щоголева. – Кіровоград, 2011. – 20 с.

369. Щука Г. П. Система професійної освіти у сфері туризму в Російській Федерації, Україні та Республіці Білорусь : монографія / Г. П. Щука. – Луганськ : Вид-во ЛНУ, 2012. – 264 с.

370. Экономика и организация туризма: международный туризм : учеб. пособие / Е. Л. Драчёва, Ю. В. Забаев, Д. К. Исмаев и др. ; под ред. И. А. Рябовой, Ю. В. Забаева, Е. Л. Драчёвой. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : КНОРУС, 2010. – 568 с.

371. ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org.ua/ua/index.html>.

372. Юсупов И. М. Психология взаимопонимания / И. М. Юсупов. – Казань : Татар. кн. изд-во, 1991. – 192 с.

373. Ягупов В. В. Діагностика навчання : (контроль і оцінка як педагогічні категорії; види, форми й методи контролю та оцінки підготовленості учнів; оцінка знань, навичок і вмінь) / В. В. Ягупов // Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. – К., 2002. – С. 403 – 420.

374. Ягупов В. В. Провідні методологічні характеристики основних видів компетентності майбутніх фахівців, що формуються в системі професійно-технічної освіти / В. В. Ягупов // Модернізація професійної освіти і навчання : зб. наук. пр. – К. : ІПТО НАПН України, 2012. – Вип. 2. – С. 45 – 59.

375. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – М. : Омега-Л, 2007. – 567 с.

376. Яковлева Н. М. Теория и практика подготовки будущего учителя к творческому решению воспитательных задач : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Н. М. Яковлева. – Челябинск, 1992. – 403 с.

377. Якса Н. В. Теоретичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності Кримського регіону / Н. В. Якса ; наук. ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2006. – 433 с.

378. Яроцький П. Л. Свобода совісті як правова гарантія вирішення етноконфесійних проблем і розвитку паломницького туризму / П. Л. Яроцький // Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості. – К. : Знання України, 2002. – С. 164 – 169.
379. *Advances in Modern Tourism Research : Economic Perspectives/ ed. by A. Hatias, P. Nijkamp, P. Neto.* – Physica-Verlag HD, 2007. – 370 p.
380. Auernheimer G. *Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität / G. Auernheimer.* – Opladen : Leske&Budrich, 2002. – S. 236.
381. Bennet M. *Basic concepts of intercultural communication : selected readings / M. Bennet.* – Yarmouth, 1998. – 254 p.
382. Brislin R. W. *Intercultural Communication Training : an introduction / R. W. Brislin, T. Yoshida.* – Thousand Oaks : Sage, 1994. – 222 p.
383. Byram M. *Teaching and learning language and culture / M. Byram, C. Morgan.* – Clevedon, Philadelphia, Adelaide : Multicultural Matters Ltd., 1994. – 219 p.
384. Gollnick D. *Multicultural Education in a Pluralistic Society / D. Gollnick, P. Chinn.* – N.Y. : Merrill, 1998. – 384 p.
385. Grant C. A. *Education for diversity : An anthology of multicultural voices / C. A. Grant.* – Boston : Allyn and Bacon, 1995. – 273 p.
386. Hammer M. R. *Intercultural communication competence / M. R. Hammer // Asante M.K., Gudykust W.B. (eds.) // Handbook of intercultural communication.* – London : SAGE Publications, 1989. – P. 247 – 260.
387. Hannigan T. P. *Traits, attitudes and skills that are related to intercultural effectiveness and their implications for cross-cultural training : A review of the literature / T. P. Hannigan // International Journal of Intercultural Relations.* – 1990. – Vol. 14. #2. – P. 89 – 111.
388. *Information and Communication Technologies in Tourism 2007 : Proceedings of the International Conference in Ljubljana, Slovenia, 2007.* – Vienna : Springer, 2007. – P. 279 – 288.

389. Kalantzis M. Multicultural Education : Transforming the Mainstream / M. Kalantzis, B. Cope // Critical Multiculturalism. Rethinking Multicultural and Antiracist Education. – London : Falmer Press, 1999. – P. 245 – 276.
390. Kelley C. Cross-cultural adaptability inventory / C. Kelley, J. Meyers. – Minnetonka, MN : NCS Assessments, 1998. – 189 p.
391. Kluckhohn C. Culture : A Critical Review of Concepts and Definitions / C. Kluckhohn. – N. Y. : Vintage Books, 1952. – 361 p.
392. Moor J. The Portfolio and Testing Culture / J. Moor. – Portland, Oregon : Intercultural Communication Institute, 1997. – P. 617 – 644.
393. Nickerson R. S. Technology in Education : Looking Toward 2020 / R. S. Nickerson, P. P. Zolliates. – Hillsdale, N. Y. : Lawrence Erlbaum Association, 1988. – P. 167 – 212.
394. Niecke W. Interkulturelle Erziehung und Bildung. Wertorientierungen im Alltag / W. Niecke. – Opladen : Leske&Budrich, 1995. – 285 s.
395. Nieto S. Affirming Diversity : The socio-political context of multicultural education. 2-nd edition / S. Nieto. – White Plains, N.Y. : Longman Publishers, 1996. – 420 p.
396. Storti C. Cross-cultural dialogues : 74 brief encounters with cultural differences / C. Storti. – Intercultural Press, Inc., 1994. – 211 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета на виявлення рівня сформованості полікультурної компетентності студентів

1. Дайте своє визначення поняттю „культура”.
2. Що означає, у Вашому розумінні, поняття „полікультурна компетентність”?
3. Що означає грецький термін „пайдея”
 - а) освіта, навчання, просвіта
 - б) місто-держава
 - в) громада
4. Що, на Вашу думку, є позитивного в полікультурному суспільстві?
5. Які релігії належать до світових?
 - а) зороастризм, синтоїзм, даосизм;
 - б) буддизм, християнство, індуїзм;
 - в) буддизм, християнство, іслам.
6. Назвіть один з великих напрямів у християнстві, що оформився в ході Реформації в XVI столітті:
 - а) протестантизм;
 - б) католицизм;
 - в) баптизм.
7. На зміну культурі каменю приходять культура обробки металів, а якого саме?
 - а) алюміній;
 - б) бронза;
 - в) мідь.

8. Хто із філософів висунув ідею про моральну перевагу „природної людини”, не зіпсованої культурою та цивілізацією, а також гасло про „повернення в природу”?

- а) Гегель;
- б) Сократ;
- в) Руссо.**

9. Культура виконує кілька життєво важливих функцій. Назвіть головну з них:

- а) продовження роду;
- б) регулятивна функція;
- в) функція соціалізації.**

10. Назвіть країну – батьківщину готики:

- а) Франція;**
- б) Італія;
- в) Данія.

11. Що не належить до „7 чудес світу”?

- а) Храм Зевса в Афінах;**
- б) Єгипетські піраміди;
- в) Римський Колізей.

12. Країна, від якої прийняла „культурну естафету” Київська Русь:

- а) Македонія;
- б) Візантія;**
- в) Рим.

13. Представники одного з напрямів російської суспільної думки, що виступали за принципово відмінний від західного шлях розвитку Росії на основі самобутності:

- а) Гуманісти;
- б) Декабристи;
- в) Слов’янофіли.**

14. У якій країні почалася (раніше інших) епоха Ренесансу:

а) Італія;

б) Англія;

в) Данія.

15. Духовна культура – це:

а) мистецтво й усе, що пов'язане з його створенням, відтворенням, вивченням, поширенням;

б) діяльність, спрямована на духовний розвиток людини та суспільства, а також продукти, результати цієї діяльності;

в) матеріальне виробництво з погляду його впливу на розвиток людини.

16. Чому, на Ваш погляд, іноді виникають конфлікти між культурами?

17. Назвіть найперших давньогрецьких мислителів, які дали початок давньогрецькій філософії:

а) Демокрит, Сократ;

б) Фалес, Солон;

в) Геракліт, Піфагор.

18. Який клас суспільства Аристотель уважав найбільш корисним?

а) аристократію;

б) ремісників;

в) хліборобів.

19. Назвіть прізвища відомих Вам діячів науки або мистецтва (не більше трьох)

України _____

Росії _____

США _____

країн Європи _____

світового рівня _____

20. Які зміни й доповнення змістовного компонента чинних програм навчання майбутніх менеджерів туризму у ВНЗ сприятимуть, на Ваш погляд, процесу формування полікультурної компетентності студентів?

21. Як перекладається грецьке слово „Біблія”?

а) святиня;

б) книги;

в) притчі.

22. Назвіть одну з „неправильних” форм держави з погляду Аристотеля?

а) монархія;

б) тиранія;

в) політія.

23. Що означало слово „демократія” в стародавніх греків?

а) влада народу;

б) рівні права;

в) рівні можливості.

24. Хто був третьою за рахунком людиною на землі, першим сином Адама та Єви за християнською версією?

а) Сіф;

б) Авель;

в) Каїн.

25. Найважливіший пам’ятник англійської літератури XIII ст.:

а) „Тристан і Ізольда”;

б) балади про Робін Гуда;

в) „Пісня про Нібелунгів”;

г) „Сага про Еріка Рудого”.

26. Що є засобом прилучення людини до способу життя та способу дії суспільства, тобто до його культури?

а) наука;

б) освіта;

в) світогляд.

27. Як називається система поглядів, що відкидає релігійні уявлення (віра в Бога, у безсмертя душі, у потойбічний світ і т.п.) і релігію загалом?

- а) атеїзм;**
- б) релігійний анархізм;
- в) свобода совісті.

28. Деякі вчені пропонують розділити всі цивілізації на два типи: одна з них – оголошується характерною для Західної Європи, а друга – для східних країн. Назвіть їх.

- а) західна та східна;
- б) техногенна та психогенна;**
- в) прадавня та нова.

29. Які можливості формування полікультурної компетентності Ви бачите в освітньому процесі ВНЗ?

30. Яким є Ваші пропозиції щодо формування й удосконалювання своєї полікультурної компетентності?

Підрахунок балів:

1 бал – за правильну відповідь на питання 6, 7, 12, 14, 15, 17, 21, 22, 23, 24, 26

від 0 до 5 балів – питання 1, 2, 4, 16, 20, 29, 30

від 1 до 3 балів – питання 3, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 18, 25, 27, 28

питання 19 – по 1 балу за кожного діяча науки та мистецтва, макс. 15 балів

Максимальна кількість балів – 90.

71 – 90 балів – високий рівень сформованості полікультурної компетентності

45 – 70 балів – середній рівень сформованості полікультурної компетентності

0 – 44 балів – низький рівень сформованості полікультурної компетентності

Анкета на визначення рівня толерантності

1. Є нації й народи, до яких важко добре ставитися.

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

2. Було б краще для всіх, якби влада ввела цензуру на телебаченні, щоб уберегти суспільну моральність.

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

3. Ухвалюючи рішення, я вважаю для себе обов'язковим зважати на загально визнані норми поведінки.

1 – так

2 – коли як

3 – ні

4. Я люблю спілкуватися з людьми, у яких усе чітко й визначено.

1 – зовсім не згодний із цим судженням

- 2 – мабуть, не згодний
- 3 – важко сказати, згодний чи ні
- 4 – мабуть, згодний
- 5 – повністю згодний

5. Судячи з того, що відбувається в країні, потрібно використовувати „сильні засоби”, щоб позбудеться злочинців і хабарників.

- 1 – зовсім не згодний із цим судженням
- 2 – мабуть, не згодний
- 3 – важко сказати, згодний чи ні
- 4 – мабуть, згодний
- 5 – повністю згодний

6. Людина іншої культури звичайно насторожує або лякає мене.

- 1 – зовсім не згодний із цим судженням
- 2 – мабуть, не згодний
- 3 – важко сказати, згодний чи ні
- 4 – мабуть, згодний
- 5 – повністю згодний

7. Як Ви вважаєте, чоловіка (дружину) потрібно вибирати серед людей своєї національності або національності не варто надавати значення?

- 1 – Національності не варто надавати значення
- 2 – Важко відповісти
- 3 – Краще вибирати серед людей своєї національності

8. Існують міжнаціональні конфлікти, які неможливо розв'язати шляхом переговорів і взаємних поступків.

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

9. Людина з іншою думкою звичайно викликає в мене (виберіть щонебудь одне):

1 – Інтерес і прагнення зрозуміти її судження

2 – Бажання переконати її

3 – Роздратування

10. Я встановив для себе чіткі життєві правила й вважаю, що інші повинні зробити те саме.

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

11. Сильна особистість не показує своїх почуттів.

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

12. Йти на поступки – значити проявляти слабкість.

1 – зовсім не згодний із цим судженням

2 – мабуть, не згодний

3 – важко сказати, згодний чи ні

4 – мабуть, згодний

5 – повністю згодний

Інтерпретація результатів:

12 – 24 – високий рівень толерантності

25 – 36 – середній рівень толерантності

37 – 54 – низький рівень толерантності

Тест на виявлення рівня емпатії

Психолог Саймон Барон-Коган та його колеги з Кембриджського центру з вивчення аутизму розробили шкалу для оцінки рівня емпатії, або коефіцієнт емпатичності EQ. Середнє значення EQ для контрольної групи – 38.

На наступні запитання необхідно дати одну відповідь із перерахованих: „згодний повністю”, „згодний частково”, „не згодний повністю”, „не згодний частково”

1. Я віддаю перевагу спільним діям над діями поодиночі
2. Я люблю виконувати ті ж дії знову й знову
3. Якщо я намагаюся що-небудь уявити, мені легко подумки створити образ
4. Часто я повністю поринаю в яку-небудь справу настільки, що не бачу нічого навколо
5. Часто я чую настільки слабкі звуки, що інші їх не чують
6. Звичайно я звертаю увагу на номерні знаки автомобілів і подібну інформацію
7. Найчастіше люди говорять мені, що те, що я сказав, неввічливо, хоча я думаю, що це чемно
8. Коли я читаю книгу, я з легкістю представляю, як виглядають діючі особи
9. Мене заворожують дати
10. У компанії я з легкістю можу стежити за розмовами інших людей
11. Я вважаю легкими ситуації, пов'язані зі спілкуванням між людьми
12. Я схильний помічати подробиці, які інші люди не помічають
13. Я вважаю за краще піти в бібліотеку, а не на вечірку

14. Мені легко видумувати історії
15. Мене приваблюють люди більше, ніж речі
16. Я схильний глибоко вникати в те, що мене цікавить, і мені важко, якщо я не можу цього робити
17. Я отримую задоволення від розмови „ні про що”
18. Коли я говорю, не завжди легко зрозуміти мою дотепність
19. Мене заворожують цифри
20. Коли я читаю оповідання, мені важко розібратися в спонуканнях діючих осіб
21. Я не дуже люблю читати прозу
22. Мені важко знаходити нових друзів
23. Я увесь час зауважую візерунки на речах
24. Я вважаю за краще піти в театр, а не в музей
25. Мені не заважає, якщо розпорядок дня порушений
26. Часто буває, що я не знаю, як продовжити бесіду
27. Коли хто-небудь розмовляє зі мною, мені легко „читати між рядків”
28. Звичайно я зосереджую на загальній картині, а не на подробицях
29. Я не дуже добре запам’ятовую номери телефонів
30. Звичайно я не помічаю невеликих змін у зовнішньому вигляді або стані людей
31. Я можу визначити, що тому, хто мене слухає, нудно
32. Мені легко займатися кількома справами одночасно
33. Коли я розмовляю по телефону, я не завжди знаю, коли моя черга говорити
34. Я одержую задоволення, коли роблю справу спонтанно
35. Часто я останнім розумію жарт
36. Коли я дивлюся на обличчя людини, мені легко зрозуміти, що вона думає або почуває

37. Якщо мені заважають, я з легкістю повертаюся до перерваної справи
38. Я вмію вести розмову „ні про що”
39. Люди говорять мені, що я застопорений на одній темі
40. У молодості я любив грати в ігри з перевдяганням, з іншими дітьми
41. Я люблю збирати інформацію про категорії (наприклад, моделі машин, види рослин, птахів та ін.)
42. Мені важко уявити себе кимось іншим
43. Я люблю планувати заходи, у яких я беру участь
44. Я отримую задоволення від суспільних заходів
45. Мені важко розбиратися в намірах людей
46. Нові ситуації напружують мене
47. Я із задоволенням зустрічаюся з новими людьми
48. Я гарний дипломат
49. Я погано пам’ятаю дати днів народження людей
50. Мені легко грати з дітьми в ігри, коли потрібно уявити себе кимось або чимось

Розрахунки результатів:

для всіх відповідей „згодний повністю” або „згодний частково” на такі питання: 02, 04, 05, 06, 07, 09, 12, 13, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 33, 35, 39, 41, 42, 43, 45, 46 дається один бал;

для всіх відповідей „не згодний повністю” або „не згодний частково” на такі питання: 01, 03, 08, 10, 11, 14, 15, 17, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 40, 44, 47, 48, 49, 50 дається один бал

0 – 20 балів – низький рівень емпатії

21 – 40 – середній рівень емпатії

41 – 50 – високий рівень емпатії

Посилання: Baron-Cohen S., Wheelwright S. The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism, and Normal Sex Differences // Journal of Autism and Developmental Disorders. 2004. – V. 34. –№ 4. – P. 163 – 175.

Тест на виявлення рівня сформованості знань з теорії міжкультурної комунікації

Розділ І. Теорія міжкультурної комунікації в системі наук про людину.
Основні поняття теорії міжкультурної комунікації.

1. Засновником теорії міжкультурної комунікації вважається:
 - а) С.Г. Тер-Мінасова;
 - б) А. П. Садохін;
 - в) Е. Хол;
 - г) Г. Хофстеде.

2. Взаємозв'язок мови й культури вивчають такі галузі лінгвістики:
 - а) теорія міжкультурної комунікації;
 - б) функціональна лінгвістика;
 - в) лінгвокраїнознавство;
 - г) соціолінгвістика.

3. Гіпотеза Е. Сепіра й Б. Уорфа називається гіпотезою
 - а) лінгвістичної відносності;
 - б) лінгвістичного детермінізму;
 - в) функціоналізму,
 - г) антропоцентризму.

4. Відзначте неправильне твердження:
 - а) Відмінності між фоновими знаннями представників різних культур можуть стати причиною комунікативних збоїв.

б) Спілкування більш ефективно, якщо комуніканти знають, що є представниками різних культур.

в) Мета спілкування не впливає на його результати.

г) Міжкультурна трансформація вимагає усвідомлення культурних відмінностей.

5. До висококонтекстуальних культур належать культури:

а) Італії;

б) Німеччини;

в) США;

г) України.

6. Поліхронними називаються культури, у яких

а) в один відрізок часу проводиться кілька видів дій;

б) в один відрізок часу проводиться одна дія;

в) час розглядається як лінійний;

г) час розглядається як циклічний.

7. До базових параметрів соціальної ідентичності не належить:

а) вік;

б) стать;

в) раса;

г) характер.

8. Якою властивістю мовної картини світу можна пояснити відсутність в українській мові еквівалентів таких слів, як *self-made man*, *doer*, *archiver*, *privacy*?

а) відкритістю;

б) емоційністю;

в) неагентивністю;

- г) фаталізмом.
9. Проявами емоційності в українській мові є:
- а) експресивні синтаксичні конструкції,
 - б) наявність зменшено-пестливих суфіксів;
 - в) наявність категорії роду в іменників;
 - г) наявність категорії особи в особових займенників.
10. В українській мові некоректними вважаються такі найменування:
- а) чорні;
 - б) особи кавказької національності;
 - в) негри;
 - г) жителі гір.

Розділ II. Вербальні й невербальні засоби міжкультурної комунікації

1. До невербальної комунікації не належать:
- а) фразеологічні звороти;
 - б) кінеми;
 - в) архітектура й дизайн інтер'єру;
 - г) запахи.
2. Помилкові друзі перекладача – це:
- а) міжмовні пароніми;
 - б) внутрішньомовні пароніми;
 - в) синоніми;
 - г) лакуни.
3. Фатична комунікація – це:
- а) невербальна комунікація;

- б) спілкування, завдання якого не стільки повідомити інформацію, скільки відкрити канали комунікації;
 - в) спілкування, завдання якого повідомити нову інформацію;
 - г) спілкування, використовуване певною соціальною групою.
4. Засобами вираження гоноративності в українській мові є:
- а) займенники ТИ й ВИ;
 - б) прецедентні тексти;
 - в) евфемізми;
 - г) вокативи.
5. Відзначте неправильне твердження:
- а) Тривалість пауз у розмові універсальна для всіх культур.
 - б) Розмір комунікативної дистанції залежить від типу культури.
 - в) До етикетних мовних жанрів належать жанри вибачення, вітання й прощання.
 - г) Прецедентні тексти – це тексти, відомі більшості представників культури.
6. Кінесика – це комунікація:
- а) за допомогою поглядів;
 - б) за допомогою поз і рухів;
 - в) за допомогою паравербальних засобів;
 - г) за допомогою вербальних засобів.
7. Основною одиницею теорії міжкультурної комунікації є:
- а) комунікативний стиль;
 - б) мовна особистість;
 - в) картина світу;
 - г) дискурсивна подія.

8. Комунікативні стратегії не включають:
- а) усі немовні сигнали, що посилаються людиною;
 - б) зміну комунікативних ролей;
 - в) сигнали бажання /небажання вступати в спілкування;
 - г) просодичні засоби спілкування.

9. До яскравих рис комунікативної поведінки українців не належить:

- а) товариськість;
- б) конфліктність;
- в) нещирість;
- г) категоричність.

10. Щодо етикету українська культура є:

- а) егалітерною;
- б) ієрархічною;
- в) індивідуалістичною;
- г) кооперативною.

Розділ III. Поняття „свій” і „чужий” у теорії міжкультурної комунікації.

1. При зіткненні з новою культурою рівновага особистості порушується, викликаючи стан

- а) стресу;
- б) емоційного підйому;
- в) апатії.

2. Культурний шок:

- а) становить сильний емоційний вплив;

- б) має кумулятивний характер;
- в) звичайно проходить непомітно.

3. Гетеростереотипи – це:

- а) спрощені уявлення членів одного культурного співтовариства про членів іншого;
- б) спрощені уявлення про членів власного культурного співтовариства;
- в) етнічні стереотипи.

4. До прийомів, спрямованих на оптимізацію процесу міжкультурної комунікації, не належить:

- а) високий ступінь експліцитності;
- б) багатоканальність;
- в) змішання кодів.

5. Міжкультурна трансформація вимагає:

- а) повного білінгвізму;
- б) входження в нову культуру в дитячому віці;
- в) усвідомлення міжкультурних відмінностей і знайомства зі способами їх подолання.

6. Етноцентризм – це:

- а) етнорелятивізм;
- б) почуття переваги етнічної групи над іншими;
- в) усвідомлення рівності етнічних груп.

7. Механізм культурного шоку описаний

- а) Е. Холлом;
- б) В. М. Костомаровим;

в) К. Обергом.

8. Стереотипізація на комунікативному рівні відбувається на основі:

- а) вибору лексики;
- б) манери проголошення слів і постановки наголосу;
- в) комунікативних бар'єрів.

9. Володіння комплексом знань про рідну й іншу культури, уміння адекватно використовувати ці знання при контактах і взаємодії з іншими людьми називається:

- а) міжкультурною компетенцією;
- б) комунікативною компетенцією;
- в) мовною компетенцією.

10. Приналежність індивіда до якої-небудь культури або культурної групи називається:

- а) культурною ідентичністю;
- б) соціальною ідентичністю;
- в) національним характером.

Результати:

0 – 14 правильних відповідей – низький рівень сформованості знань з теорії міжкультурної комунікації

15 – 24 правильні відповіді – середній рівень сформованості знань з теорії міжкультурної комунікації

25 – 30 правильних відповідей – високий рівень сформованості знань з теорії міжкультурної комунікації

Додаток Д**Тест на виявлення рівня конфліктності особистості**

1. Чи характерно для вас прагнення до домінування, тобто до того, щоб підкорити своїй волі інших?

- А) ні
- Б) коли як
- В) так

2. Чи є у вашому колективі люди, які вас побоюються, можливо, і ненавидять?

- А) так
- Б) відповісти утрудняюся
- В) ні

3. Хто ви більшою мірою?

- А) пацифіст
- Б) принциповий
- В) заповзятливий

4. Як часто вам доводиться виступати із критичними судженнями?

- А) часто
- Б) періодично
- В) рідко

5. Що для вас було б найбільше характерно, якби ви очолили новий для вас колектив?

А) розробив би програму розвитку колективу на рік уперед і переконав би членів колективу в її перспективності

Б) вивчив би, хто є хто, і встановив контакт із лідерами

В) частіше радився б з людьми

6. У випадку невдач який стан для вас характерний?

А) песимізм

Б) поганий настрій

В) образа на самого себе

7. Чи характерно для вас прагнення відстоювати й дотримуватися традицій вашого колективу?

А) так

Б) швидше за все, так

В) ні

8. Чи зараховуєте ви себе до людей, яким краще в очі сказати гірку правду, ніж промовчати?

А) так

Б) швидше за все, так

В) ні

9. З трьох особистісних якостей, з якими ви боретеся, найчастіше ви намагаєтеся зжити в собі:

А) дратівливість

Б) уразливість

В) нетерпимість критики інших

10. Хто ви більшою мірою?

А) незалежний

Б) лідер

В) генератор ідей

11. Якою людиною вважають вас ваші друзі?

- А) екстравагантним
- Б) оптимістом
- В) наполегливим

12. Із чим вам найчастіше доводиться боротися?

- А) з несправедливістю
- Б) з бюрократизмом
- В) з егоїзмом

13. Що для вас найбільше характерно?

- А) недооцінювати
- Б) оцінювати свої здібності об'єктивно
- В) переоцінювати свої здібності

14. Що призводить вас до зіткнення й конфлікту з людьми?

- А) зайва ініціатива
- Б) зайва критичність
- В) зайва прямотинійність

Обробка результатів тестування.

Кількість балів за відповіді на запитання

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
А	1	3	1	3	3	2	3	3	2	3	2	3	2	1
Б	2	2	3	2	2	3	2	2	1	1	1	2	1	2
В	3	1	2	1	1	1	1	1	3	2	3	1	3	3

Певна сума балів характеризує рівень конфліктності особистості:

14 – 17 дуже низький

- 18 – 20 низький
- 21 – 23 нижче середнього
- 24 – 26 ближче до середнього
- 17 – 29 середній
- 30 – 32 вище за середнє
- 33 – 35 ближче до високого
- 36 – 38 високий
- 39 – 42 дуже високий

**Робоча навчальна програма
спецкурсу „Туризм як діалог культур”**

1. Назва курсу.
„Туризм як діалог культур” Форма(-и) навчання: денна. Спеціальність (-ості): 6.140103 „Туризм”
2. Код курсу.
3. Тип курсу (обов’язковий або за вибором студента).
За вибором навчального закладу
4. Рік (роки) навчання.
4
5. Семестр / семестри.
8
6. Кількість кредитів ECTS.
0,77
7. Прізвище ім’я по батькові, посада, вчене звання та науковий ступінь викладача (викладачів), які викладають дисципліну.
Гончарова Інна Сергіївна – викладач кафедри романо-германської філології факультету іноземних мов Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
8. Мета курсу (в термінах результату навчання й компетенції).
Мета спецкурсу: формування полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму
9. Передумови (актуальні знання, необхідні для опанування курсу).
1) закріплення знань студентів про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції; 2) розвиток уявлень студентів про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності; 3) формування вербальних та невербальних умінь та навичок студентів у

процесі міжкультурної взаємодії;						
4) ознайомлення студентів з інноваційними процесами в туризмі та новими видами туристичної діяльності;						
5) формування та розвиток професійних умінь міжкультурної взаємодії для майбутньої професійної діяльності в умовах сучасного полікультурного світу.						
10. Зміст курсу.						
№	Змістовні модулі та їхня структура	загальна	лекції	семінари / (пр. зан.)	лаб.	самост.
	Перший модуль „Культурна самосвідомість в епоху глобалізації”					
1.1.	Національна самосвідомість і глобалізація	8	2	2		4
1.2.	Доля національних культур в епоху глобалізації	8	2	2		4
1.3.	Передумови міжкультурного діалогу в організації туристичної діяльності	8	2	2		4
	Другий модуль „Теоретичні основи полікультурних відносин у туризмі”					
2.1.	Визначення поняття „культура”. Еволюція поглядів на природу культури. Підходи до визначення культури	8	2	2		4
2.2.	Параметри порівняння культур	8	2			4
2.3.	Моделі аналізу й розуміння культури	8	2	2		4
	Третій модуль „Концептуальна та мовна картини світу в туризмі”					
3.1.	Вербально-комунікативний аспект реалізації міжкультурних відмінностей	8	2	2		4
3.2.	Невербальні аспекти реалізації міжкультурних відмінностей	8	2	2		4
3.3.	Правила міжкультурного етикету та їх національні прояви	8	2	2		4
	Четвертий модуль „Полікультурна компетентність майбутніх менеджерів туризму”					
4.1.	Сутність, зміст та структура полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму	8	2	2		4

4.2.	Проблема формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму в сучасній педагогічній теорії та практиці	8	2	2		4
4.3.	Педагогічні умови формування полікультурної компетентності майбутніх менеджерів туризму	8	2	2		4
	П'ятий модуль „Інноваційні процеси в туризмі”					
5.1.	Вплив політичної, економічної та соціальної сфер на інноваційні процеси в туризмі	8	2	2		4
5.2.	Роль культурно-пізнавального туризму у формуванні полікультурної особистості	8	2	2		4
5.3.	Практика нового туризму у сучасному полікультурному світі	8	2	2		4
	ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ГОДИН	120	30	30		60
11. Список рекомендованої навчальної літератури.						
Основна навчальна література						
1. Методи викладання.						
<p>Діяльність студента:</p> <ul style="list-style-type: none"> - слухання лекцій; - семінарські заняття; - вирішення практичних завдань; - вирішення самостійних завдань; <p>Поточний контроль: П'ять письмових модульних робіт.</p> <p>Форма семестрового контролю: Залік</p>						
2. Критерії оцінювання (у %).						
<p>Семестрова рейтингова оцінка розраховується, виходячи з критеріїв:</p> <ul style="list-style-type: none"> - письмова модульна робота 60% (у тому числі 15% на контроль самостійної роботи студента) - участь в практичних роботах 30% - самостійна робота 10% 						
Карта оцінювання СРС						
№	Види самостійної роботи студента	Максимальний бал рейтингу за вид (%)				
1.	Національні особливості організації туристичної діяльності в країнах світу (вирішення самостійних задач, тема	5%				

	вноситься на модульний контроль)	
2.	Діагностика професійно-особистісних якостей майбутніх менеджерів туризму (вирішення самостійних завдань, тема вноситься на модульний контроль)	5%
3	Реферат на обрану тему	15%
	УСЬОГО:	25%
3. Мови викладання.		
Українська		

Зразок оформлення звіту про зарубіжне стажування

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

ЗВІТ**(згідно з програмою стажування)**

Прізвище, ім'я, по батькові стажиста _____

Факультет _____

Курс, група _____

Місце стажування _____

Керівник стажування _____

Консультант від організації _____

ПРОГРАМА СТАЖУВАННЯ ТА ЇЇ ВИКОНАННЯ

№	Зміст тем за етапами стажування	Термін виконання	Звітність (звіт)	Відмітка про виконання	Підпис керівника стажування
1.	Надання загальної характеристики готельного комплексу	1 – 10.05.2017	1 – 9 с.		
2.	Ознайомлення з організаційною структурою та основними службами готельного комплексу	11 – 21.05.2017	10 – 14 с.		
3.	Ознайомлення з посадовими інструкціями та обов'язками працівника ресепшн	22 – 31.05.2017	15 – 17 с.		
4.	Ознайомлення з правилами охорони праці та технікою безпеки працівника ресепшн	1 – 10.06.2017	18 – 23 с.		
5.	Формування вмінь та навичок працівника ресепшн	11 – 20.06.2017	24 – 28 с.		
6.	Самоаналіз: виявлення сильних та слабких місць у роботі працівника ресепшн	21 – 30.06.2017	29 – 32 с.		

Затверджено на засіданні кафедри рекомендацію до проходження стажування
 Мета стажування – підвищення кваліфікації, обмін досвідом у підготовці спеціалістів сфери туризму, готельної і ресторанної справи.

Протокол № 8 від 26 лютого 2017 року

Зав.кафедри _____

Стажист _____

1. Загальна характеристика готелю*Житлові приміщення готелю**Адміністративно-господарські приміщення**Група приміщень громадського призначення**Інженерно-технічні і підсобні приміщення***2. Організаційна структура та основні служби готелю***Організаційна структура**Форма управління**Служба управління номерним фондом**Служба управління персоналом**Бухгалтерія**Відділ маркетингу та продажів**Інженерна (технічна) служба**Відділ**Служба організації харчування***3. Посадові інструкції та обов'язки працівника****4. Правила охорони праці та техніка безпеки працівників reception****готелю***Техніка безпеки в готелі**Санітарні умови праці в закладі**Протипожежна безпека в готелі***5. Формування вмінь та навичок працівника****6. Самоаналіз: виявлення сильних та слабких місць у роботі працівника**

Додаток 3

**Узагальнена рівнева характеристика показників сформованості
полікультурної компетентності в майбутніх менеджерів туризму**

Рівень	Показники
Високий	<p>Студент має глибокі знання про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції, має уявлення про культурне різноманіття світу, сучасні тенденції глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії й запобігання конфліктів, зумовлені культурними відмінностями. У студента сформовані такі полікультурні якості особистості, як толерантність, безконфліктність, емпатія й ін. Він чітко усвідомлює роль мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних якостей, що регулюють повсякденне життя й діяльність особистості в полікультурному суспільстві. Студент має навички переносу отриманих полікультурних знань і прийомів розумової діяльності в нові умови; уміє обновляти полікультурні знання й удосконалювати професійні й комунікативні вміння; використовувати раціональні прийоми самостійної роботи з добування полікультурних знань; здійснювати самоаналіз, самооцінку одержуваної інформації; прогнозувати можливі результати своєї діяльності, коректувати й перебудовувати її; раціонально й конструктивно розв'язувати міжкультурні конфлікти; вирішувати професійні завдання при взаємодії із представниками різних культурних груп; вступати в позитивну взаємодію із представниками різних культур (національностей, рас, вірувань, соціальних груп)</p>

Середній	<p>Знання й теоретичні вміння, необхідні для ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі, у студента сформовані недостатньо. Студент має вміння розв'язувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію із представниками різних культур, однак недооцінює роль гуманістичних цінностей, що належать до життя в полікультурному суспільстві, не завжди проявляє толерантне ставлення до представників інших соціально-культурних груп. Мотивація до міжкультурної взаємодії має несистемний характер, однак у студента досить розвинені комунікативні вміння й навички</p>
Низький	<p>Знання про феномен культури, її типи й різновиди, найпоширеніші культурні традиції у студента мають поверховий характер або відсутні зовсім. У студента відсутнє розуміння цілісної полікультурної картини світу, ролі й місця людини в системі світобудови. Він не володіє соціально безпечними прийомами й способами життєдіяльності, що сприяють позитивній взаємодії із представниками різних культур. Моральні установки, емоційно-ціннісне ставлення до представників інших культур, до представників власного культурного середовища найчастіше мають негативний характер. Потреби пізнання культур інших народів з метою більш гармонійного включення своєї діяльності в життя суспільства загалом не є вираженими. Слабко проявляються здатності до емпатії й емоційної стійкості в спілкуванні із представниками іншої культури в рамках виконання майбутніх професійних обов'язків</p>